

4

1 A-B/17 = 1/VT./M16

monografieën volkstelling 1971

16

regionale arbeidsmarkten

f. schuurmans

geografisch instituut — rijksuniversiteit groningen

centraal bureau
voor de
statistiek

stichting Interuniversitair
instituut voor sociaal-
wetenschappelijk
onderzoek

monografieën volkstelling 1971

centraal bureau voor de statistiek

voorburch:
prinses beatrixlaan 428
2270 AZ voorburg
telefoon: 070-694341

heerlen:
kloosterweg 1
6401 CZ heerlen
telefoon: 045-736666

stichting interuniversitair instituut voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek

amsterdam:
o.z. achterburgwal 128
1012 DT amsterdam
telefoon: 020-240075

Kengetal: VTM/1971-16

Key figure: VTM/1971-16

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

Het herdrukken van de inhoud van deze publikatie is niet toegestaan, noch geheel, noch gedeeltelijk, noch in de oorspronkelijke, noch in bewerkte vorm, tenzij met schriftelijke machtiging van de Directeur-Generaal van de Statistiek. Het gebruiken van de inhoud van deze publikatie als toelichting of bewijsvoering in een artikel, een boekbespreking of een boek is toegestaan, mits de bron duidelijk en nauwkeurig wordt vermeld.

Verkrijgbaar bij de Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage en de boekhandel.

Obtainable from the Staatsuitgeverij, the Hague and from booksellers.

Prijs: f 22,50 (incl. B.T.W.)

Bestelnummer: 840-371-16

COPYRIGHT RESERVED

Price: f 22,50 (Tax on value added incl.)

Quote nr.: 840-371-16

Ten geleide

De opkomst ná de Tweede Wereldoorlog van nationale en regionale planingsinstituten in ons land heeft ertoe geleid, dat de uitkomsten van periodieke Volkstellingen in toenemende mate van betekenis zijn geworden voor het toegepast sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Te denken valt hierbij met name aan het beleidsvoorbereidend onderzoek op de terreinen van ruimtelijke ordening, sociaal-economische en sociaal-culturele planning.

Daarentegen heeft tot voor een tiental jaren het gebruik van Volkstellingsuitkomsten voor meer algemene sociaal-wetenschappelijke onderzoeksdoeleinden een overwegend incidenteel karakter gedragen. Dit is wellicht mede het gevolg geweest van het ontbreken van een direct samenwerkingsverband tussen de universitaire onderzoekcentra en het CBS. Weliswaar zijn reeds ter gelegenheid van de Volkstelling 1960 plannen beraamd om te komen tot een meer intensief gebruik van Volkstellingsuitkomsten door de beoefenaren van de sociale wetenschappen, doch door gebrek aan mankracht en middelen konden deze niet worden verwezenlijkt.

Teneinde in deze situatie verandering te brengen heeft in het kader van de voorbereidingsfase van de Volkstelling annex woningtelling 1971 hierover beraad plaats gehad tussen het CBS en vertegenwoordigers van de sociale wetenschappen. Dit heeft ertoe geleid, dat vanaf het begin de sociaal-wetenschappelijke onderzoeksinstituten zijn betrokken bij de opzet van het op basis van de uitkomsten van deze telling samen te stellen tabellenprogramma. Als resultaat van dit overleg is in 1968 door het SISWO een publikatie uitgegeven, waarin de adviezen van de bij het overleg betrokkenen zijn gebundeld. Deze publikatie is verschenen onder de titel: «De Volkstelling 1970. Aanpassingsdesiderata in het perspectief van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek».

Nadat door bijzondere omstandigheden de tellingsdatum was verschoven naar het jaar 1971 hebben vervolgens het CBS en SISWO gezamenlijk het initiatief genomen om met inschakeling van daarin geïnteresseerde universitaire onderzoeksinstituten een reeks Volkstellingsmonografieën te bewerkstelligen. Deze monografieën zijn bedoeld om in aanvulling op de gebruikelijke presentatie door het CBS dieper in te gaan op Volkstellingsuitkomsten, daarbij eventueel complementair gebruik makend van andere informatiebronnen.

Bij de opzet van deze reeks kon worden aangesloten op een al eerder voorgenomen samenhangende serie publikaties over gezins-sociologische onderwerpen. De voor sociaal onderzoek in Nederland ongebruikelijk grote schaal van het nagestreefde geheel vergde een goede organisatorische voorbereiding, nadrukkelijke en continue aandacht voor de coördinatie en omvangrijke financiële steun.

Voor de organisatie, coördinatie en administratie kon een centraal punt worden gevonden bij SISWO, waar drs. C. J. M. Corver met de projectleiding werd belast. Nadat reeds in een vroeger stadium subsidiëring van de gezins-sociologische monografieën werd verkregen van de Ministeries van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, van Sociale Zaken en van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, werd in 1971 financiering van de gehele reeks verkregen uit de zo geheten «beleidsruimte», een overheidsfonds voor onderzoek onder verantwoordelijkheid van het Interdepartementaal Overleg Wetenschapsbeleid (IOW). Naast de aldus genoten steun van regeringszijde (ruim vier miljoen gulden) was ook de bijdrage van de participerende onder-

zoekinstellingen aanzienlijk in de vorm van de beschikbaarstelling van onderzoekerstijd en faciliteiten. Van de zijde van het CBS is een team van medewerkers van de Hoofdafdeling Algemene Tellingen betrokken geweest bij het verstrekken van statistisch-inhoudelijke adviezen aan de auteurs, terwijl de Hoofdafdeling Centrale Bewerking technische ondersteuning heeft verleend bij het ontwikkelen van een standaard tabelleerprogramma. Daarnaast is door het CBS een belangrijke bijdrage verleend in de kosten van de publicatie van de monografieën.

De voorliggende publicatie is er een uit een reeks van achttien. De reeks is niet zonder aanzienlijke vertraging voltooid. De oorzaken liggen in belangrijke mate bij moeilijkheden ondervonden bij de verzameling van de gegevens van de Volkstelling 1971 en de bewerking daarvan. De resultaten van het geheel blijven desondanks van belang voor wetenschap en beleid. Voor de grote energie en het doorzettingsvermogen waarmee in de loop der jaren aan het onderzoek is gewerkt, zijn het CBS en SISWO de diverse betrokkenen erkentelijk.

De auteur van het rapport draagt de verantwoordelijkheid voor de wetenschappelijke analyse en de op de basis daarvan getrokken conclusies. Voor de cijfers als zodanig is het CBS verantwoordelijk.

Een tweetal commissies hebben de voortgang en afronding van het hele project begeleid. Allereerst de door de Minister van Wetenschapsbeleid ingestelde Interdepartementale Begeleidingscommissie. Daarnaast opereerde voor de gezinssociologische monografieën de Begeleidingscommissie Gezins-sociologische Censusmonografieën onder voorzitterschap van prof. dr. G. A. Kooy. Deze commissie had in het bijzonder tot taak de onderlinge afstemming van deze monografieën tot een coherent geheel te bewerkstelligen.

Zijn de vele inspanningen van alle betrokkenen gerechtvaardigd door het eindresultaat? Deze vraag is thans niet te beantwoorden. In reacties die daarover een meer gefundeerd oordeel mogelijk maken, zijn ondergetekenden sterk geïnteresseerd. Intussen hopen wij op een veelvuldig en intensief gebruik van deze monografie.

Prof. dr. P. Thoenes,
Voorzitter Interdepartementale Begeleidingscommissie

Dr. J. G. M. Sterk,
Directeur-Secretaris SISWO

Prof. dr. W. Begeer,
Directeur-Generaal van de Statistiek

Monografieën Volkstelling 1971

1.	Huisvestingssituatie in Nederland	W. van der Windt	verschenen
2.	Geboorte-intervallen	B. W. Frijling R. Zandanel	verschenen
3.	Gescheidenen en verweduwen	A. Olde Daalhuis	verschenen
4.	Wederzijdse kenmerken van huwelijkspartners	C. de Hoog	verschenen
5.	Laagstgeklasseerden in Nederland	A. A. M. Fiselier H. L. P. R. Kraft	verschenen
6.	Een sociaal-demografische analyse van de huwelijks-sluiting in Nederland	G. A. B. Frinking F. W. A. van Poppel	verschenen
7.	Beroepsarbeid door vrouwen in Nederland	A. B. Berends A. C. Boelmans-Kleinjan	verschenen
8.	Vergrijzing	Th. A. M. Vis	1ste kwartaal 1981
9.	Ontwikkelingsfasen van het gezin	L. Th. van Leeuwen	verschenen
10.	Positie van jongeren t.o.v. het ouderlijk gezin	L. H. Boerma M. J. J. M. Malmberg	verschenen
11.	Huishoudenssamenstelling en samenlevingsvormen	C. M. van 't Klooster-van Wingerden	verschenen
12.	Onderwijs in Nederland	J. M. Vliegen	1ste kwartaal 1981
13.	Kerkelijke gezindten	M. M. J. van Hemert	verschenen
14.	Groeiende en kwijnende plattelandskernen	J. P. Groot	verschenen
15A.	Typologieën van Nederlandse gemeenten naar bevolkingsgroei	Th. M. Guffens J. J. Latten	verschenen
15B.	Typologieën van Nederlandse gemeenten naar stedelijkheidsgraad	R. E. van Engelsdorp Gastelaars W. J. M. Ostendorf S. de Vos	verschenen
16.	Regionale arbeidsmarkten	F. Schuurmans	verschenen
17.	Opleiding, beroepen- en werkgelegenheidsstructuur	G. J. M. Conen	1ste kwartaal 1981
18.	Huishouden, huwelijk en gezin	C. J. M. Corver A. M. van der Heiden C. de Hoog L. Th. van Leeuwen	verschenen

Voorwoord

Deze volkstellingsmonografie behelst de resultaten van een langdurige onderzoeksactiviteit met betrekking tot het mogelijke gebruik van de uitkomsten van de 14e Algemene Volkstelling voor algemene en speciale statistische en economisch-geografische onderzoekingen aangaande de regionale arbeidsmarkten in Nederland.

Het werk aan de volkstellingsmonografie heeft gedurende een tiental jaren een kleiner of groter deel uitgemaakt van het door de auteur verrichte wetenschappelijk onderzoek.

Ruwweg kan dit decennium worden onderscheiden in de volgende perioden:

1970-1973 Het onderzoek ten behoeve van het ontwerp van een voorlopige gebiedsindeling voor het onderzoek naar regionale arbeidsmarkten. Dit onderzoek was opgebouwd uit een groot aantal deelonderzoeken, onder meer met betrekking tot het forensisme, migratie, bereikbaarheid van werkgelegenheidscentra e.d.

1974-1975 Het ontwerpen en toetsen van een definitieve indeling van Nederland in arbeidsmarktgebieden. Onderzoek ter voorbereiding van het speciale tabellenschema ten dienste van de volkstellingsmonografie.

1976-1978 Pogingen om door koppeling van de uitkomsten van de «lopende» statistiek aan de «algemene» statistiek, een operationeel «voor-raad-mutatiesysteem» met betrekking tot de (regionale) arbeidsmarkt te ontwikkelen. Naast een intensieve studie van statistische bronnen, betekende dit een diepgaande analyse van voor de groepering van arbeidsmarktinformatie in gebruik zijnde standaard systematische statistische classificaties op het gebied van onderwijs, beroep en bedrijf. Daarnaast moest een studie gemaakt worden van de mogelijkheden om uitkomsten van statistische aard die verkregen werden op steekproefbasis te integreren met die welke verkregen werden op grond van integrale onderzoekingen.

1979 1e (concept)versie van de volkstellingsmonografie

1980 2e versie van de volkstellingsmonografie

Gezien zijn werkkring was het de auteur slechts gedurende enkele perioden mogelijk onafgebroken en uitsluitend aan de monografie te werken. Naast het verrichten van onderzoek, waarvan overigens de monografie «slechts» een (zeer belangrijk) deel van heeft uitgemaakt, behoort het tot de taak van de auteur onderwijs te geven, zowel in de voor-kandidaats als de doctorale fase, aan de universitaire geografie-opleiding te Groningen.

Zonder de personeelsbijstand die via het SISWO werd verschaft, ruim zes jaar verpersoonlijkt door mevrouw Drs. D. Muntinga-Weurman, alsmede de steun van de Rijksuniversiteit te Groningen, die naast uit technische en wetenschappelijke bijstand, bestond uit het verschaffen van huisvesting aan de onderzoekers in het Geografisch-Instituut, zou het onderzoek niet in de breedte die het uiteindelijk heeft verkregen mogelijk zijn geweest.

Grote dank ben ik verschuldigd aan mijn vrienden en oud-collega's, van het Centraal Bureau voor de Statistiek, met name Drs. J. Schmitz en W. Schoonheim dienen afzonderlijk te worden genoemd.

Mijn collega's van het Geografisch Instituut te Groningen, Drs. J. B. R. Dekker, Drs. P. Pellenburg, Prof. Dr. R. Tamsma en Drs. J. de Vries, ben ik grote dank verschuldigd voor het feit dat zij in het 3e en 4e trimester van het studiejaar 1977-'78 elk een gedeelte van mijn onderwijstaak, naast hun normale programma op de schouders hebben willen nemen.

Van alle collega's, binnen en buiten het Geografisch Instituut, die door de auteur in de loop der jaren als klankbord zijn ge- of misbruikt, moet Drs. J. B. R. Dekker in het bijzonder genoemd en geroemd worden. Zijn scherpe verstand en encyclopedische kennis hebben borg gestaan voor menige constructieve discussie, ook over de conceptteksten van de monografie.

Gezien de ontstaansduur en -wijze, van de volkstellingsmonografie is het in zekere zin onvermijdelijk dat zowel in stijl als inhoud tot uiting komt dat zij niet «in één adem» is geschreven. In sommige delen van de tekst is af en toe een licht polemische toon ingeslopen. Deze tekstgedeelten vormen als het ware de kristallisatie van de behoefte aan een voortgezette discussie. Ondanks het feit dat zeer vele mensen, gewild of ongewild, hun medewerking aan de tot standkoming van de volkstellingsmonografie hebben gegeven, is het een zeer persoonlijk werkstuk geworden waarvoor de auteur de gehele en uitsluitende verantwoordelijkheid draagt.

Drs. C. J. M. Corver, de projectcoördinator voor de volkstellingsmonografieën, is zonder enige twijfel de beslissende factor bij de totstandkoming van de voorliggende volksmonografie geweest. Zonder hem zou ze niet zijn voltooid.

Delfzijl, 17 oktober 1980

Inhoud

Summary	XXI
1. Achtergronden	1
1.1. De aanleiding tot de studie	1
1.2. Het begrip arbeidsmarkt	1
1.2.1. De arbeidsmarkt, een spraakverwarring	3
1.2.2. De regionale arbeidsmarkt	3
1.3. Visies op de regionale arbeidsmarktproblematiek rond 1970	3
1.4. Visies op de (regionale) economische groei tussen 1965 en 1975	4
1.5. Industriespreiding als middel tot optimalisering van de regionale en nationale economische groei; een wetenschappelijk onderbouwd beleid	5
1.6. Het macro-jaargangenmodel van Den Hartog en Tjan (1974)	7
1.7. De werkloosheid als indicator voor mobiliteit	9
1.8. De herleving van de verborgen werkloosheid	10
1.9. De veranderingen in de participatieniveaus van mannen en vrouwen in de beroepsbevolking; de participatie van de vrouw in het arbeidsproces: «terug van weggeweest»	11
1.10. Regionale verschillen in werkloosheid	14
1.11. De dynamische aspecten van voor de (regionale) arbeidsmarkt relevante persoonskenmerken	15
1.11.1. Het aspect leeftijd	15
1.11.2. Opleiding en daarmee verbonden opleidingsniveau	15
1.11.3. Bedrijf en beroep	16
1.11.3.1. In- en uittrading in de beroepsbevolking	17
1.11.3.2. De mobiliteit over de bedrijfstakken	17
1.11.3.3. Beroepen- en bedrijfstakmobiliteit nader bekeken	20
1.11.4. De geografische mobiliteit	22
1.11.4.1. De geografische mobiliteit van bedrijven (vestigingen)	23
1.12. De Volkstelling 1971 als bron voor de beoordeling van aard en tempo van ontwikkelingen op de regionale arbeidsmarkt	23
2. Een regionaal arbeidsmarktinformatiesysteem	27
2.1. Algemeen, de uitgangspunten	27
2.2.1. Het datasysteem voor de arbeidsmarkt, zoals geformuleerd door het Nederlands Economisch Instituut	28
2.2.2. De mogelijkheden tot het effectueren van een geregionaliseerd systeem van arbeidsmarktinformatie met behulp van statistische gegevens van het CBS	33

2.2.3.	De mogelijkheden tot het effectueren van een ge-regionaliseerd systeem van arbeidsmarkt-informatie met behulp van de statistische gegevens die door de overheid, zonder tussenkomst van het CBS, werden of worden verzameld	35
2.2.4.	De mogelijkheden tot het effectueren van een ge-regionaliseerd systeem van arbeidsmarkt-informatie met behulp van statistische gegevens die door publiekrechtelijke lichamen en het bedrijfsleven werden of worden verzameld	37
2.2.5.	De mogelijkheden tot het opzetten van een mutatiestaat voor de in- en uittreding tot/uit de beroepsbevolking voor een regionaal arbeidsmarkt-informatiesysteem op grond van CBS-statistieken	38
2.3.	De regionalisatie van een datasysteem voor de bestudering van de arbeidsmarkt	39
2.3.1.	De behoefte aan een nieuwe gebiedsindeling	39
2.3.2.	De gebiedsindeling van Nederland in 26 arbeidsmarktgebieden	41
2.3.2.1.	De voorlopige indeling in 26 gebieden	41
2.3.2.2.	De concept-indeling van het CBS in 24 gebieden	41
2.3.2.3.	De gebiedsindeling van Nederland in 26 arbeidsmarktgebieden (Kaart 5)	46
2.3.2.3.1.	De gevolgde methode ter bepaling van de bevolkingsstabiliteit van mogelijke arbeidsmarktgebieden	46
2.3.2.4.	Het probleem van de alternatieve indelingen	52
2.4.	Enkele afsluitende opmerkingen met betrekking tot een operationeel regionaal arbeidsmarkt-informatiesysteem.	53
2.4.1.	Algemeen	53
2.4.2.	Harmoniseren of centraliseren	55
3.	Volkstellingsuitkomsten nader bezien op hun informatiewaarde met betrekking tot de regionale arbeidsmarkt	58
3.1.	Inleiding	58
3.2.	De invloed van de «teller» op de uitkomsten	58
3.2.1.	De feitelijke invloed van de teller	60
3.2.1.1.	Vele kleine foutjes maken één grote	63
3.3.	De invloed van de ondervraagden op het werkelijkheidsgehalte van de uitkomsten van de Volkstelling	65
3.3.1.	De invloed van de vragenlijst op de beantwoording	65
3.4.	De invloed van de gebruikte (standaard) systematische classificaties op het werkelijkheidsgehalte en de bruikbaarheid van de uitkomsten van de 14e Algemene Volkstelling 1971	67
3.4.1.	De bedrijfsclassificatie	67
3.4.2.	De beroepenclassificatie	71
3.4.3.	De onderwijsclassificaties	76
3.4.3.1.	De systematische classificatie van akten en diploma's	77
3.4.3.2.	De systematische classificatie van (dag)op-leidingen	77

3.4.3.3.	Evaluatie van de classificaties wat betreft de samenhang bedrijf, beroep, onderwijs	77
3.4.4.	De regionale classificaties	78
3.4.4.1.	De noodzaak «grootschalige» gebieden te gebruiken voor Volkstellingsanalyse	81
3.4.5.	Conclusies met betrekking tot de in gebruik zijnde standaardclassificaties, interdependenties	82
4.	Enige uitkomsten van de 14e Algemene Volkstelling 1971, bezien per arbeidsmarktgebied	83
4.1.	Inleiding	83
4.2.	Het gebruik van cijfers op grond van een steekproef uit de uitkomsten van de 14e Algemene Volkstelling 1971 in de monografie Regionale Arbeidsmarkten	84
4.2.1.	De betekenis van de steekproef voor de volkstellingsmonografie Regionale Arbeidsmarkten in Nederland	84
4.3.	De feitelijke uitkomsten	87
4.3.1.	De beroepsbevolking	87
4.4.	Een voorbeeld van een structuurvergelijking, de mannelijke beroepsbevolking per arbeidsmarktgebied	88
4.5.	De opleidingsstructuur van (beroeps- en bedrijfs-) bevolking per arbeidsmarktgebied	92
4.6.	De bedrijfsklasse-structuur van de nationale en regionale werkgelegenheid in de industrie	101
5.	Slotbeschouwing	105
	Appendix I	107
	Appendix II	109

Kaarten

1.	Gebiedsindeling van Nederland in 26 gebieden ten behoeve van het onderzoek naar de regionale arbeidsmarkten (voorlopig), geprojecteerd op de indeling van Nederland in 80-nodale gebieden	42
2.	Bereikbaarheidsmogelijkheden van aangegeven kernen in Nederland met autobus en trein (1969-'70)	43
3.	Bereikbaarheidsmogelijkheden van aangegeven kernen in Nederland met autobus, trein en personenauto (1969-'70)	44
4.	Voorbeeld van een overlap van twee woongebieden	45
5.	Gebiedsindeling van Nederland in 26 gebieden ten behoeve van het onderzoek naar regionale arbeidsmarkten (definitief ontwerp GIRUG/CBS; 1975) geprojecteerd op de indeling van Nederland in 80-nodale gebieden	47
6.	De 'Corop'-gebiedsindeling geprojecteerd op de indeling van Nederland in rayons van de Gewestelijke Arbeidsbureaus	48
7.	De 'Corop'-gebiedsindeling geprojecteerd op de indeling van Nederland in 80-nodale gebieden	49

Diagram

1.	Een algemeen model van de arbeidsmarkt zoals voorgesteld door het Nederlands Economisch Instituut	29
----	---	----

Grafieken

1.	Geregistreerde arbeidsreserve in procenten van de desbetreffende afhankelijke beroepsbevolking	4
2.	De ontwikkeling van de deelnemingspercentages vanaf 1960 in Nederland	12
3.	Ontwikkeling deelnemingspercentages (beroepsbevolking in procenten van totale bevolking per leeftijdsklasse)	13
4.	Niveau van de 10-jaarlijkse ontwikkeling van het aantal in ambacht en nijverheid werkzame personen, in procenten van het aantal personen dat in ambacht en nijverheid werkzaam was aan het begin van elke periode (1849-1971)	19

Staten

1.	Structurele ontwikkeling van de werkgelegenheid tussen 1960 en 1974	8
2.	Gemiddelde leeftijd in gebruik zijnde machines (1960-'74)	8
3.	Leeftijdsstructuur van de beroepsbevolking van 14-64 jaar (1960; 1971)	13
4.	Getalsmatige verhouding tussen de mannelijke en de vrouwelijke beroepsbevolking 1960; 1971	14
5.	Procentueel aandeel van scholieren en studenten in de bevolking per leeftijdsklasse naar geslacht (1971)	16
6.	Ontwikkeling van de relatieve aandelen in de beroepsbevolking per bedrijfssector (1849-1971)	18

7.	Ontwikkeling van de Nederlandse bevolking, de beroepsbevolking, en de bevolking werkzaam in ambacht en nijverheid (1849-1971)	18
8.	Absolute en relatieve toeneming van het aantal beroepspersonen werkzaam in ambacht en industrie (1849-1971)	19
9.	Arbeidsmobiliteit in hoofdlijnen, 1975-'74	21
10.	In de industrie in loondienst werkzamen in procenten totale bevolking in loondienst (1973-1977)	22
11.	Percentage gebiedsinterne migratie-bewegingen ten opzichte van de totale binnenlandse migratie (1972-'73)	50
12.	Percentage leerlingen dat voortgezet onderwijs volgt in het eigen woongebied (1973-'74)	51
13.	De regionale bevolkings- en arbeidsmarkt «containers»	51
14.	Een indeling van Nederland in 14 gebieden	52
15.	De werkzame personen, of het aantal mannen in de bouwnijverheid en installatiebedrijven in 1975 volgens de verschillende statistieken (mannen en vrouwen)	54
16.	De bedrijfsclassificatie	67
17.	Systematische beroepenclassificatie	71
18.	Een poging tot classificatievergelijking	73
19.	De steekproef uit de uitkomsten van de 14e Algemene Volkstelling 1971, de mogelijke marges rond een gevonden getalswaarde, aantallen volgens steekproef na ophoging, met 95% betrouwbaarheidsintervallen	85
20.	Mannelijke bevolking waarvoor het arbeidsinkomen de voornaamste bron van inkomen is, in % van de totale mannelijke bevolking, per gebied, 14e Alg. VT 1971	86
21.	De (partiele) non-response bij de 14e Algemene Volkstelling 1971	88
22.	Mannelijke bevolking per leeftijdsklasse en arbeidsmarktgebied (GIRUG/CBS)	89
23.	Leeftijdsverdeling van de mannelijke (beroeps)bevolking voor Nederland en per arbeidsmarktgebied in procentages	90
24.	Werkelijke en geschatte procentuele verdeling van de mannelijke beroepsbevolking over de leeftijdsgroepen per arbeidsmarktgebied	93
25.	De mannelijke bevolking van veertien jaar en ouder per opleidingsniveau, voorzover niet schoolgaand, per arbeidsmarktgebied	95
26.	De vrouwelijke bevolking van veertien jaar en ouder voorzover niet schoolgaand, per opleidingsniveau per arbeidsmarktgebied	96
27.	De procentuele verdeling van de mannelijke bevolking van veertien jaar en ouder, voorzover niet schoolgaand of studerend per opleidingsniveau, per arbeidsmarktgebied	97
28.	De procentuele verdeling van de vrouwelijke bevolking van veertien jaar en ouder, voorzover niet schoolgaand of studerend, per opleidingsniveau, per arbeidsmarktgebied	97
29.	Schoolgaanden van veertien jaar en ouder in procenten van de bevolking (m of v) per arbeidsmarktgebied	98
	Percentage van de mannelijke beroepsbevolking waarvan het onderwijsniveau onbekend is, naar bedrijfsklasse per arbeidsmarktgebied, met afzonderlijke uitlichting uit tijdelijk niet werkenden en buitenlanders voor Nederland en per arbeidsmarktgebied	100
31.	De totale beroepsbevolking van enkele, tot industrie gerekende bedrijfsklassen, voor Nederland en per arbeidsmarktgebied, in procenten van de totale industriebevolking	102

Monographs Census 1971

1. Housing situation in the Netherlands	W. van der Windt	appeared
2. Rate of fertility	B. W. Frijling R. Zandanel	appeared
3. Divorced and widowed persons	A. Olde Daalhuis	appeared
4. Mutual characteristics of married persons	C. de Hoog	appeared
5. Households with low incomes	A. A. M. Fiselier H. L. P. R. Kraft	appeared
6. Nuptiality in the Netherlands	G. A. B. Frinking F. W. A. van Poppel	appeared
7. Economic activity of women in the Netherlands	A. B. Berends A. C. Boelmans-Kleinjan	appeared
8. Aging in the Netherlands	Th. A. M. Vis	1 st quarter 1981
9. Family life-cycle	L. Th. van Leeuwen	appeared
10. Preadults in relation to their families	L. H. Boerma	appeared
11. Various compositions of households	M. J. J. M. Malmberg C. M. van 't Klooster- van Wingerden	appeared
12. Education in the Netherlands	J. M. Vliegen	1 st quarter 1981
13. Religious denomination	M. M. J. van Hemert	appeared
14. Growing and declining villages in the Netherlands	J. P. Groot	appeared
15A. Typologies of municipalities based on growth of population	Th. M. Guffens J. J. Latten	appeared
15B. Typologies of municipalities based on degree of urbanization	R. E. van Engelsdorp Gastelaars W. J. M. Ostendorf S. de Vos	appeared
16. Regional labour markets	F. Schuurmans	appeared
17. Education, occupation and employment	G. J. M. Conen	1 st quarter 1981
18. Households, marriages and families	C. J. M. Corver A. M. van der Heiden C. de Hoog L. Th. van Leeuwen	appeared

Contents

Preface		
Summary		XXI
1. Background		1
1.1. The incentive to the study		1
1.2. The Labourmarket Concept		1
1.2.1. The Labour Market: a confusion of Tongues		3
1.2.2. The Regional Labour Market		3
1.3. Views of Regional Labour Market problems around 1970		3
1.4. Views of Regional Economic Growth between 1965 and 1975		4
1.5. Decentralisation of industries as a means to optimising Regional and National Economic Growth; a policy based on scientific notions		5
1.6. The Vintage Approach to Output and Employment of Hartog and Tjan (1974)		7
1.7. Unemployment as an indicator of mobility		9
1.8. The Revival of hidden Unemployment		10
1.9. Changes in the Level of Participation of men and women in the Labour force; the participation of females in the labourforce, 'back from being away'		11
1.10. Regional differences in the level of unemployment		14
1.11. Dynamic aspects of personal characteristics which are relevant to the Regional Labour Market		15
1.11.1. The age aspect		15
1.11.2. Education and level of educational attainment		15
1.11.3. Economic Activity and Occupation		16
1.11.3.1. Joining and leaving the economically active population		17
1.11.3.2. Mobility between the economic sectors		17
1.11.3.3. A closer view of mobility between occupations and economic sectors		20
1.11.4. The geographical mobility		22
1.11.4.1. Geographical mobility of enterprises		23
1.12. The 1971 Census as a Source for the evaluation of character and pace of developments concerning the Regional Labour Market		23
2. A regional Data System for the Labour Market		27
2.1. General; the starting points		27
2.2. The Data Systems		28
2.2.1. The Data System of the Labour Market, as formulated by the Nederlands Economisch Instituut (Netherlands Economic Institute)		28
2.2.2. The possibilities for the execution of a regionalised system of Labour Market information using statistical data from the Central Bureau of Statistics (CBS)		33

2.2.3.	The possibilities for the execution of a regionalised system of Labour Market information using statistical data that was, or is, acquired by the Authorities without the assistance of the Central Bureau of Statistics (CBS)	35
2.2.4.	The possibilities for the execution of a regionalised system of Labour Market Information, using statistical data that was, or is, acquired by public service corporations and industries	37
2.2.5.	The possibilities of designing a tabulation system that allows for possible changes in the rate of participation of the labourforce, within the framework of a regionalised Labour Market Data system that is based on the statistical data supplied by the CBS	38
2.3.	The regionalisation of a data system for the study of Labour Markets	39
2.3.1.	The need for a new regional framework	39
2.3.2.	The regionalisation of the Netherlands in 26 areas	41
2.3.2.1.	The provisional regionalisation in 26 areas	41
2.3.2.2.	The 'provisional regionalisation' of the CBS in 24 areas	41
2.3.2.3.	The regionalisation of the Netherlands in 26 Labour Market Regions	46
2.3.2.3.1.	The Method used for the determination of the population stability of possible Labour Market Regions	46
2.2.3.4.	The problem of possible alternative regionalisations	52
2.4.	Some concluding remarks concerning an operational regionalised Labour Market data system	53
2.4.1.	General	53
2.4.2.	Harmonising or centralising?	55
3.	A closer look at Census Data with respect to their information value concerning the Regional Labour Market	58
3.1.	General	58
3.2.	The possible influence of the enumerator on the Census data	58
3.2.1.	The realised influence of the enumerator	60
3.2.1.1.	Many small errors amount to one big one	63
3.3.	The influence of the enumerated on the reliability of Censusdata	65
3.3.1.	The influence of the questionnaire on the reliability of Census data	65
3.4.	The influence of the systematical classifications on the reliability and utility of Census data	67
3.4.1.	The classification of Economic Activities	67
3.4.2.	The classification of Occupations	71
3.4.3.	The classification of Education	76
3.4.4.	The regional classification	78
3.4.5.	Conclusions concerning the standard classification in use, interdependencies	82

4.	Some data from the 14th Census of Population 1971, per Labour Market Region	83
4.1.	General	83
4.2.	The use of data based on a Sample from the results of the 14th Census of Population in the Census monograph Regional Labour Markets in the Netherlands	84
4.2.1.	The significance of the Sample from the results of the 14th Census of Population for the Census monograph Regional Labour Markets in the Netherlands	84
4.3.	An example of structural comparison, the male economic active population per Labour Market Region	87
4.4.	The educational structure of the economic active population by economic activity and Labour Market Region	88
4.5.	The structure by economic activity of the national and regional employment in the manufacturing industry	92
5.	Concluding considerations	105
	Appendix I	107
	Appendix II	109

Maps

1. Regionalisation of the Netherlands in 26 areas for the investigation of Regional Labour Markets (provisional), projected on the Regionalisation of the Netherlands in 80-nodal areas	42
2. Accessibility of predetermined nodes in the Netherlands by Bus and Train (1969-'70)	43
3. Accessibility of predetermined nodes in the Netherlands by Bus, Train and Motorcar (1969-'79)	44
4. Example of the overlap of two commuting areas	45
5. Regionalisation of the Netherlands in 26 Regions for the investigation of Regional Labour Markets (final concept GIRUG/CBS; 1975) projected on the Regionalisation of the Netherlands in 80-nodal areas	47
6. The 'Corop' Regionalisation projected on the Regionalisation of the Netherlands in operational areas of the Gewestelijke Arbeidsbureaus (Regional Employment Offices)	48
7. The 'Corop' Regionalisation projected on the Regionalisation of the Netherlands in 80-nodal areas	49

Diagrams

1. A general model of the Labour market as proposed by the Netherlands Economic Institute	29
---	----

Graphs

1. Registered unemployment as percentages of the wage-earning economic active population	4
2. The development of participation in the economic active population in the Netherlands since 1960	12
3. The development of the percentage participation in the economic active population of the total population by age-group	13
4. Development of the number of people employed in crafts and manufacturing industries, as percentages of the number of persons employed in crafts and manufacturing industries at the beginning of each period (1849-1971)	19

Tables

1. Structural development of employment between 1960 and 1974	8
2. Average vintage of machines in use (1960-'74)	8
3. Age-structure of the economic active population of 14-16 years of age (1960; 1971)	13
4. The ratio of male and female members of the economic active population 1960; 1971	14
5. Percentage of pupils and students in the population by age group and sex (1971)	15
6. Development of the proportions in the economic active population by economic activity (1849-1971)	18

7. Development of the numbers of the total Dutch population, the total economic active population and the population engaged in crafts and manufacturing industries	18
8. Absolute and relative increase in the number of people economically active in crafts and manufacturing industries (1849-1971)	19
9. General traits of Labour mobility, 1966-1974	21
10. Employed in crafts and manufacturing industries as a percentage of the total population employed (1973-1977)	22
11. Intra-regional migration as a percentage of total inland migration (1972-1973)	50
12. Pupils being trained at educational institutions of the second and third level located in an area of residence as a percentage of all pupils receiving education in the area concerned	51
13. Regional population and Labour market containment	51
14. Regionalisation of the Netherlands in 14 areas	52
15. People employed, or the number of man years in the Building Trade and household fittings industry in 1975 according to various statistical sources	54
16. Standard Classification of Economic activities	67
17. Systematic Classification of Occupations	71
18. An experiment in comparison of classifications	73
19. Sample from the results of the 14th Population Census 1971; the possible margins of numerical results; numbers according to Sample after raising to the actual number expected, within 95% reliability intervals	85
20. Male population with Labour income as main source of income as a percentage of the total male population, per area; 14th Population Census 1971	86
21. Partial non response in the 14th Population Census	88
22. Male population by age group and Labour Market area	89
23. Age structure of the male, economically active, population in the Netherlands and 26 Labour Market areas, percentages	90
24. Actual and assessed percentage age structure of the male economically active population per Labour Market area	93
25. Non-School going male population aged fourteen years and over by level of education per Labour Market area	95
26. Non-School going female population by level of education per Labour Market area	96
27. Percentage educational structure of the Non-School going male population of fourteen years and over, by level of education per Labour Market area	97
28. Percentage educational structure of the Non-School going female population of fourteen years and over, by level of education per Labour Market area	97
29. School going population of fourteen years and over as a percentage of the population (m or f) per Labour Market area	98
30. Percentage of the male economically active population, of which the educational attainment is unknown, by economic activity per Labour Market area, with a specification of unemployed and workers of foreign origin	100
31. Employment in crafts and manufacturing industries per Labour Market area (28.2.1971)	102

Summary

The study of Regional Labour markets in the Netherlands consists of a body of interrelated studies centered on the central theme of the use of data from different authorities in the Central Government in connection with the statistical data provided by the 1971 Census of Housing and Population.

The study focusses on the possibility of providing data for regional studies on Labour markets by integrating statistical data of a socio-economic nature provided for municipalities on a regular or incidental basis by the Central Bureau of Statistics, the Ministry of Social Affairs and the Ministry of Education.

The regional framework

The regionalisation of the Netherlands for the purpose of Regional Labour market studies presented problems of a fundamental kind. Notwithstanding the fact that around 1970 about one hundred different regionalisations of the Netherlands were in some way or another in use with authorities, none of these were primarily designed on a functional basis as a statistical regional frame for Labour market studies.

In cooperation with the Central Bureau for Statistics a regionalisation was developed that provides a delimitation in divisions that provide areas with social-economic coherence and relative homogeneity in terms of labour catchment areas.

The regionalisation was based on 53 centres (nodes) of urbanised areas which contained about 80 percent of the total employment in the manufacturing industries and an even higher percentage of employment in the service industries.

In the absence of journey-to-work statistics of a recent and reliable nature, the definition of the labour catchment areas of the selected centres was based on analysis of the communications infrastructure, in order to indicate the potential accessibility to the centres from surrounding and further outlying communities. By use of all bus and train timetables available in the Netherlands in 1969/'70, as well as an estimation of travel times by cars at different speeds according to road categories, areas were formed by including with each centre all the municipalities within 45 minutes travel time.

Subsequently the 53 labour catchment areas were amalgated into 26, polynodal zonal regions. By maximising within area migration flows and minimising inter-area flows this combination of 53 labour catchment areas produced in fact 26 labour market areas.

This regionalisation was published in a provisional version in 1974. For the purpose of a labour market study based on information from government sources it was vital to find a viable connection with regionalisations of a functional nature already in use with the authorities.

Because it was realised there were very marked similarities between school catchment areas and the labour catchment areas, there was the chance to compromise on a 26 region-scheme which could be built on the basis of the regionalisation in 80-school catchment areas used by the Central Bureau of Statistics since the late sixties.

This compromise was accordingly accepted by the Central Bureau of Statistics as one of the regionalisations for the presentation of 1971 census data.

The relations between census data and data from alternative statistical sources

Although several attempts were made, from different angles, it appeared not to be possible to link the outcomes of different statistical sources that provide data on the labour market. The reasons being: divergent definitions, acquisition-, processing methods and presentation, as well as non-comparability due to inherent differences out of the necessity to combine data originating from integral surveys and surveys based on population samples.

Even comparison of data originating from the same statistical source over the years provided to be quite hazardous due to changes in the standard systematic classifications and differences in the statistical coverage.

The relation between census data from the census 1971 and previous censuses

On the subject of labour market surveys the data of the 1971 census cannot be compared or matched with data from the 1960 census. This is so particularly in the field of education, profession and economic activity, due to reasons quite similar to those given above.

The inter-regional analysis of census data from the 1971 census

Data based on the 10% sample of the population is only of a limited use for inter-regional comparison and analysis. This is particularly true for cross-tabulations, due to the marked drop in numbers per cell. Cross-tabulation of the education, profession and economic activity aspects per region produced invariably very low numbers per cell. However, by far the most complicating factor is the non-identifiable non-response on questions posed in the 1971 census on the subject of education, profession and economic activity. In the case of education the problem is of a very grave nature.

Concluding remarks

It is concluded that the statistical body at present existing in the Netherlands is not quite geared to use in socio-economic models and related research, which presents an interrelated view on the regional labour market. It is urged that a massive and integrated effort should be made to upgrade as soon as possible the statistical information with respect to the labour market. Preferably on the basis of a model of regional (economic) development programming for the Netherlands.

1. Achtergronden

1.1. De aanleiding tot de studie

In eerste instantie kwam het onderwerp (regionale) arbeidsmarkten niet voor op de door het Centraal Bureau voor de Statistiek en de Stichting Inter-universitair Instituut voor Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek (SISWO) samengestelde lijst van mogelijke volkstellingsmonografieën. Het initiatief om dit onderwerp toe te voegen, werd genomen binnen het Geografisch Instituut der Rijksuniversiteit te Groningen. Dit Instituut verklaarde zich gelijktijdig bereid de betreffende monografie te verzorgen.

Het initiatief kwam voort uit de wens om een bijdrage te leveren aan een samenhangend systeem van informatie betreffende de arbeidsmarkt ten dienste van een regionaal economisch beleid, dat door planmatige spreiding van economische activiteiten – met name de industrie – zou bijdragen aan een optimalisering van de regionale, en daarmee de nationale, economische groei.¹

In het informatiesysteem zouden, in onderlinge samenhang, de persoonsgebonden aspecten: leeftijd, geslacht, opleiding, bedrijf en beroep per regio aan de orde moeten worden gebracht.

Tegelijkertijd werd een aanvang gemaakt met een reeks² onderzoeken die ten doel hadden:

- selecties van industriële bedrijven (bedrijfsgroepen) tot stand te brengen, die gebruikt zouden kunnen worden voor de optimalisering van de groei in bepaalde regio's.
- deze selecties uit te testen in regionale studies van beperkte aard waarin de ideeën met betrekking tot het bedoelde regionale beleid concreet gemaakt konden worden.

1.2. Het begrip arbeidsmarkt

De arbeidsmarkt is de al dan niet concrete plaats waar arbeid wordt aangeboden tegen een (gegeven) prijs en wordt gevraagd en afgenomen door een productieorganisatie die er de verlangde, dan wel na de confrontatie van vraag en aanbod bepaalde prijs voor wil en kan betalen.

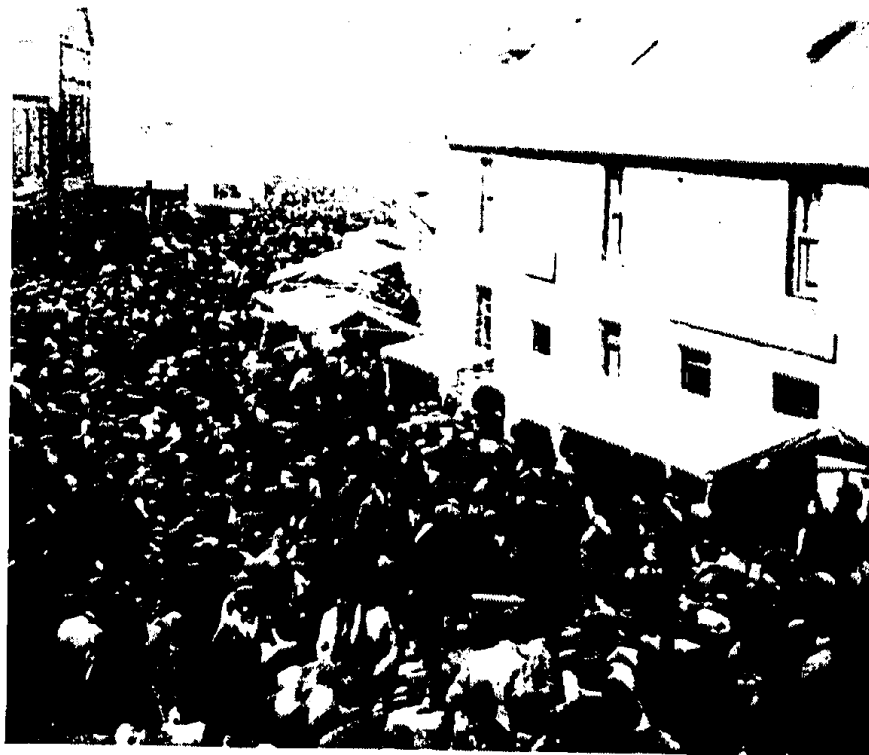
Zowel de aanbieder van arbeid als de vrager naar arbeid op de arbeidsmarkt hebben belang bij het tot stand komen van de transactie en hebben een actieve rol bij de totstandkoming ervan. De een «solliciteert», de ander «werft» dan wel «recruteert».

Wij behoeven ons bij het begrip arbeidsmarkt niet altijd een abstracte voorstelling te maken.

In Aberdeenshire, in Noord-Oost Schotland, bestond tegen de eeuwwisseling nog het gebruik dat ongehuwde landarbeiders voor een dienstverband van zes maanden (een z.g. «Fee») werden ingehuurd op een «Feeing Fair».

De belangrijkste Feeing Fair in Aberdeenshire was de «Turra Market», ook wel «Turriff Feeing Market» genoemd, die halfjaarlijks gehouden werd in het stadje Porter.

De landarbeiders die een baantje zochten maakten dit kenbaar doordat zij een strovlecht aan de zijkant van hun muts of in het knoopsgat van hun rewers droegen. Aldus uitgedost flaneerden, slenterden of schuifelden zij prattend met vrienden en groeten uitwisselend met oude bekenden, van het begin van de «Hoogstraat» naar het «plein». Wachtend op een aanbod van een van de knechten zoekende boeren. Een aanbod dat naar men zegt werd ingeluid met de woorden: «Ay, min, are you lookin' for a fee?» Als de partijen tot overeenstemming kwamen verdween de strovlecht, kreeg de ingehuurde

De concrete arbeidsmarkt, Turra Feeling Market; foto 1890

knecht zijn shilling handgeld, en de arbeidsovereenkomst was bindend gesloten.

Ook in ons land zijn nog wel van dit soort concrete markten. Menige classificerder of losse havenarbeider wordt nog op soortgelijke wijze uit een kroegje of van een vaste straathoek, of het stationsplein, geplukt. Net zo goed als menige handlanger in de «bouw».

Hoewel dus niet geheel verdwenen, maken deze gebruiken toch feitelijk maar een gering deel uit van wat er op de arbeidsmarkt gebeurt. Het gaat hier, in onze tijd, vaak om het stuk arbeidsmarkt waar «horen, zien en zwijgen» de regel, het loon altijd netto is en de rechtszekerheid en sociale verzekering een onbekend begrip; in zekere zin over de «zelfkant» van de arbeidsmarkt.

Eik normaal weefsel heeft echter twee zelfkanten. De tegenoverliggende zelfkant van de arbeidsmarkt is het gedeelte waar niet wordt gevraagd en niet wordt geboden, en niet gewerkt. Daar is de arbeidsovereenkomst een schijnovereenkomst, een fictie in het leven geroepen om schenkingen te legaliseren, «om te toveren» tot aftrekbare «loonkosten» en/of een middel om direct of later te profiteren van de sociale verzekering of toelage.

Niet al het produktieve werk dat in onze maatschappij wordt verricht is aan de man gebracht via de «arbeidsmarkt». Zo wordt het werk dat verricht wordt op grond van een «leerovereenkomst» toegewezen en gevraagd op een markt die eigenlijk niet tot de arbeidsmarkt kan worden gerekend.

Bovendien zijn er nog situaties waar gewerkt wordt zonder dat er een arbeids- of leerovereenkomst bestaat. Huishoudelijk werk in het gezin waar men zich toe rekent, vriendendiensten, arbeid van mannen, vrouwen en (jonge) kinderen in het gezins- of familiebedrijf. Hier is niet de marktrelatie, maar de sociale relatie doorslaggevend.

1.2.1. De arbeidsmarkt, een spraakverwarring

De voornaamste moeilijkheid van het begrip arbeidsmarkt is de onbepaaldheid ervan. Deze onbepaaldheid wordt direct al veroorzaakt door het feit dat in onze samenleving – óók betaald – werk meer is dan alleen een middel om geld te verdienen of de tijd door te komen. Het werk, vaak ook het daarbij behorende inkomen, bepaalt vergaand de plaats die wij ook in andere – sociale – opzichten innemen in de samenleving.

Erger nog, de arbeidsmarkt verloopt niet altijd langs «objectieve» lijnen. Deelmarkten en niet concurrerende groepen van aanbieders en vragers zijn geen uitzondering. De sociale discriminatie wordt verkleed in een arbeidsmarkttechnisch jasje.

Het komt vaak voor dat de deelmarkt, die op grond van economische en technische specialisatie kan worden afgebakend bovendien alleen toegankelijk is voor sollicitanten die al binnen de gegeven produktiehuishouding werkzaam zijn. Een nieuw gecreëerde of opengevallen plaats wordt dan gereserveerd voor een sollicitant uit «eigen» kring. Dit wordt wel aangeduid als een «interne arbeidsmarkt».

Speelt in het laatst gegeven voorbeeld van een gesegmenteerde arbeidsmarkt de specialisatie van de produktiehuishouding en van de sollicitant of gegadigde nog wel degelijk een rol, sociologen³ hebben gewezen op een segmentatie van de arbeidsmarkt waarbij sociale (en raciale) discriminatie uitsluitend en alleen het verschil bepaalt tussen geschikt of ongeschikt, aanname, afwijzing of ontslag. Hierbij spelen vaak ook sociale omstandigheden een rol die meer met de woonomgeving, dan met de persoon verbonden zijn; bijvoorbeeld herkomst uit een bepaalde buurt, stad of streek kan afwijzing of aanstelling bepalen.

Het is duidelijk dat de segmentatie die in beide laatste gevallen genoemd werd, niet bevorderlijk is voor een optimalisering van de economische, noch de maatschappelijke ontwikkeling.

De arbeidsmarkt waar sollicitatie, werving en recrutering plaats vindt wordt wel arbeidsmarkt in «engere zin» genoemd. Dat wil niet zeggen dat het een concrete markt behoeft te zijn. De al eerder genoemde «Turra Market» is daarvan wel een voorbeeld. De arbeidsmarkt in engere zin kan echter heel goed een «abstracte» markt zijn.

Om te ontsnappen aan de vaagheid die het begrip arbeidsmarkt kenmerkt, wordt heel vaak aan het woord (arbeids)markt een ander (bijvoeglijk naam-) woord toegevoegd. Dan krijgen we begrippen zoals loonmarkt, allocatiemarkt, interne en externe arbeidsmarkt, of regionale arbeidsmarkt.

1.2.2. De regionale arbeidsmarkt

In deze studie wordt onder regionale arbeidsmarkt verstaan: de concrete, op systematische wijze afgegrensde regio (= gebied), waarbinnen de aldaar woonachtige (potentiële) beroepsbevolking in hoofdzaak zijn arbeid aan produktiehuishoudingen, tegen betaling en nader te specificeren arbeidsvoorwaarden, ter beschikking wil stellen.

Praktisch gesproken is één van de secundaire arbeidsvoorwaarden dat de overeengekomen werkzaamheden ook feitelijk in hoofdzaak worden verricht binnen het arbeidsmarktgebied. Dit betekent dat in zekere zin de binnen de regio aanwezige (potentiële) beroepsoefenaren niet-concurrerend zijn met de in een ander gebied aanwezige beroepsoefenaren.

1.3. Visies op de regionale arbeidsmarktproblematiek rond 1970

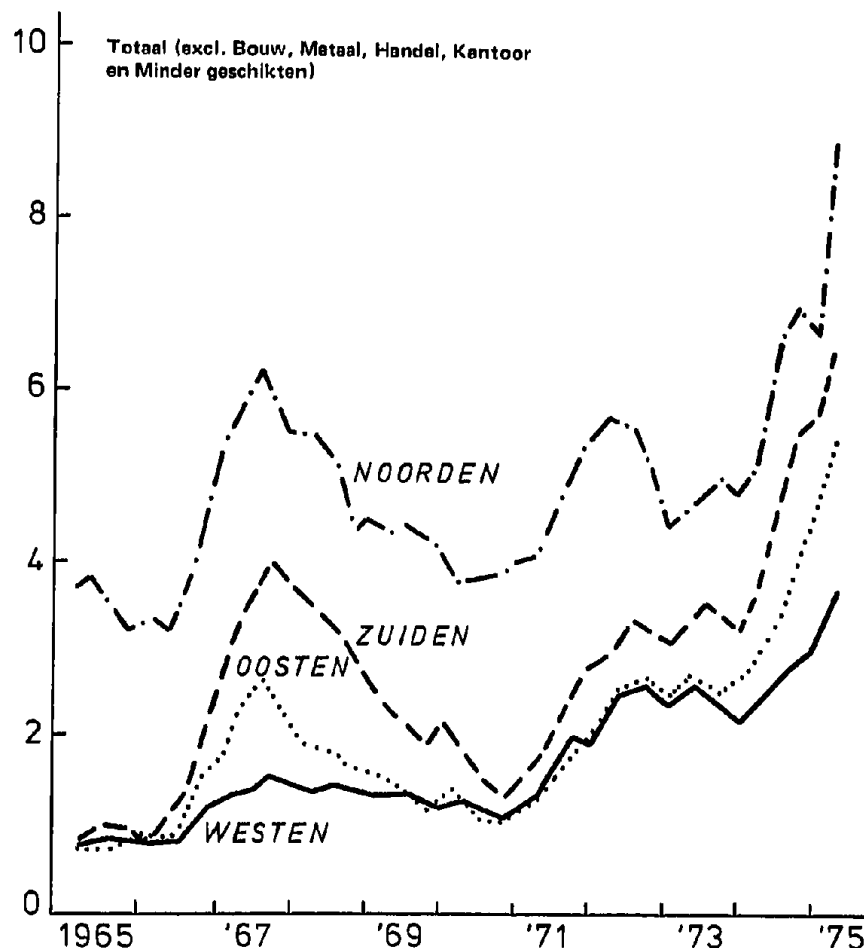
Ten tijde van het besluit om mee te werken aan de reeks volkstellingsmonografieën, dat wil zeggen rond 1969, hadden maar weinigen nog belangstelling voor een studie van de regionale arbeidsproblematiek.

Achteraf mag dat wellicht verwondering wakken, in de situatie van 1969/70 is dit gebrek aan belangstelling goed verklaarbaar.

Vanaf 1961 verkeerde Nederland nationaal gezien in een situatie waarin vrijwel volledige werkgelegenheid bestond.⁴ Dit nam niet weg dat vooral delen van de drie Noordelijke provincies nog een relatief hoog niveau van werkloosheid kenden. Op een véél lager niveau was er ook een hardnekkige werkloosheid in de landsdelen Zuid en Oost.

Rond 1969, toen de gevolgen voor de werkgelegenheid van de recessie van 1966-1967 overwonnen waren, namen de regionale verschillen voor wat betreft de relatieve omvang van de werkloosheid snel af. De waarden per landsdeel vertoonden een dalende, duidelijk op het zeer lage niveau van West-Nederland convergerende, tendentie. Dit betekende dat de werkgelegenheidsproblematiek haar regionale dimensie leek te verliezen (grafiek 1).

Grafiek 1. Geregistreeerde arbeidsreserve in procenten van de desbetreffende afhankelijke beroepsbevolking (Kwartaalcijfers; voor seizoen gecorrigeerd)

Bron: Macro Economische Verkenning 1976, Centraal Planbureau, 's-Gravenhage, sept. 1975; blz. 63.

Wél moet bedacht worden dat in deze grafiek, doordat bouwvakkers, metaalbewerkers, handel- en kantoorpersoneel alsmede «minder geschikten» niet in de berekening waren opgenomen, strikt genomen slechts 1/3 van de geregistreeerde werkloosheid wordt weergegeven: Dus ook niet alle regionale niveaoverschillen worden zichtbaar gemaakt. Ook wordt geen recht gedaan aan het feit dat de term «minder geschikten» mettertijd van inhoud is veranderd.

De politieke, zowel als de wetenschappelijke, opinie in de laatste helft van de jaren zestig werd beheerst door de aanname van voortgezette economische groei. Wij vinden dit optimisme in de studie van het Centraal Planbu-

1.4. Visies op de (regionale) economische groei tussen 1965 en 1975

reau: De Nederlandse economie in 1970 (1966), alsook in de nota van de toenmalige minister van Economische Zaken, Drs. J. M. den Uyl, die hij in 1966 uitbracht. Deze was getiteld: «Nota inzake groei en structuur van onze economie».

In tegenstelling tot de studie van het Centraal Planbureau bevat de nota van de minister van Economische Zaken expliciete tekstdelen met betrekking tot de regionale economische problematiek.

De nota herhaalde in essentie de motieven voor het voeren van een regionaal economisch beleid zoals die voorkomen in de Nota inzake het te voeren industriespreidingsbeleid 1965 t/m 1968 (uitgebracht juli 1964).

De genoemde motieven waren:

1. De noodzaak tot spreiding in het kader van ruimtelijke ordening in het bijzonder van de industrie.
2. De noodzaak tot spreiding om de traditionele bevolkingsexpulsie in sommige delen van Nederland tegen te gaan.
3. De noodzaak tot spreiding in het kader van het tegengaan, resp. voorkomen, van structurele werkloosheid in bepaalde delen van Nederland.

De nota inzake groei en structuur van onze economie voegde aan deze motieven toe:

4. Een bewust spreidingsbeleid heeft zelfstandig, vanuit een oogpunt van economische groei positieve kanten en is daarom gewenst.

Het motief van de bestrijding van de structuurwerkloosheid bleef nog wel bestaan maar lijkt, gezien de ontwikkelingen rond 1969, geheel naar de achtergrond te verschuiven.

Een van de belangrijkste sociale en economische doelstellingen: volledige werkgelegenheid, leek niet alleen gerealiseerd, maar tot in de verre toekomst verzekerd.

Er is een nauwe samenhang tussen de problematiek van de arbeidsmarkt en de werkgelegenheidspolitiek. Nationaal zowel als regionaal betekende en betekent werkgelegenheidspolitiek vooral werkloosheidspolitiek.⁵ Vandaar dat toen de verschillen in regionale werkloosheid, rond 1970, leken te verdwijnen, daarmee tevens de noodzaak tot een regionaal gedifferentieerde arbeidsmarktpolitiek minder aandacht kreeg.

Voor zover in die tijd er nog belangstelling bestond voor een regionalisering van de arbeidsmarkt, hing die samen met de «oude» belangstelling voor de probleem- en stimuleringsgebieden. De herstructureringsproblematiek van gebieden zoals de Mijnstreek kwam daarbij. En daardoor indirect het hierboven als vierde genoemde motief voor industriespreiding: Optimering van de economische groei door een daarop gericht industriespreidingsbeleid.

1.5. Industriespreiding als middel tot optimalisering van de regionale en nationale economische groei; een wetenschappelijk onderbouwd beleid

Bewuste, selectieve en regionale spreiding van de industrie als een bijdrage aan de optimalisering van de regionale en daarmee nationale groei is een variant van een al zeer oude economische theorie. De grondslag van deze theorie is een uitwerking van de – uit de theorie van de internationale handel bekende – gedachtengang met betrekking tot de «comparatieve kosten» en de daaruit voortvloeiende «geografische» specialisatie.

Indien een aantal van tevoren vastgestelde economische en politieke randvoorwaarden zijn vervuld leidt een zo goed mogelijke «regionale specialisatie» – analoog met de theorie van de comparatieve kosten – tot een zo goed mogelijke benutting van het regionale comparatieve voordeel. Dus tot een optimalisering van de economische groei.

Dit dient niet te begrepen worden als een mechanisme om het bestaande zo gunstig mogelijk her te verdelen, maar als: «de mettertijd zich voortzettende verschuivingen in een groeiend productiepatroon tussen gebieden

(en landen), zodat allen baat zullen ondervinden bij zich wijzigende comparatieve voordelen en specialisaties». ⁶ De vraag kan worden gesteld of een dergelijke regionale taakverdeling binnen de beperkte ruimte van Nederland, gezien bijvoorbeeld de minieme transportkostenverschillen, inderdaad in aanzienlijke mate tot het gewenste optimum zal bijdragen.

Dat neemt niet weg dat het beleid dat de minister van economische zaken in zijn nota van 1966 formuleerde, bijzonder goed aansloot bij de visie op de industriële ontwikkeling zoals die in de jaren zestig en kort daarvoor, werd geformuleerd door vooraanstaande regionaal-economen en economische geografen. Door W. Isard werd vorm gegeven aan gedachten om het geheel aan kennis omtrent het complex van economisch-technisch/ruimtelijke betrekkingen dat ten grondslag ligt aan het z.g. «agglomeratievoordeel» systematisch te benutten bij het ontwerpen van een regionaal economisch ontwikkelingsbeleid. ⁷ W. Isard kwam tot zijn formuleringen vanuit zowel de theorie als de praktijk van het regionaal-economisch beleid in Midden- en Noord-Amerika. De economische geograaf J. Chardonnet kwam langs een andere weg tot de formulering van de economische eigenschappen (en voordelen) van de agglomeratie. Namelijk vanuit het streven uiteenlopende agglomeraties onder te brengen in een economisch-geografische classificatie/typologie. ⁸

Het beleid ten aanzien van de regionale ontwikkeling dat de Nederlandse regering omstreeks 1970 voor ogen stond zag er als volgt uit:

1. Het scheppen van zodanige condities, door middel van stimuleringsmaatregelen, dat spreiding van de industrie gepaard gaat met de vorming van industriële concentraties (agglomeraties) en de daarmee – in de praktijk gebleken – kennelijke voordelen van agglomeratievorming zo goed mogelijk worden benut.
2. Het bevorderen dat de zwaartepunten van het industriespreidingsbeleid, worden gevormd door een beperkt aantal goed geoutilleerde industriecentra. Deze zouden qua aantrekkelijkheid voor de (industriële) ondernemer moeten kunnen concurreren met de grote centra van West-Nederland.
3. Een actief wervingsbeleid waardoor zou moeten worden bevorderd dat vooral groeisectoren, van stuwende aard, zich in of nabij de ontwikkelingzwaartepunten zouden gaan vestigen. Zonder directe dwang zou toch een selectief beleid moeten worden gevoerd. Dit zou moeten worden verwezenlijkt door de acquisitie met name te richten op die expansieve industrie-sectoren, die een relatief hoge toegevoegde waarde combineren met een gunstige bijdrage aan het regionaal inkomen een en ander mede op grond van het feit dat de stuwende betekenis voor de lokale welvaart mede een gevolg zou moeten zijn van afzet van de produktie buiten het eigen vestigingsgebied.

Bij een consequent doorvoeren van dit beleid zou mogen worden verwacht dat:

1. De ruimtelijke ordening en de daarvoor ontwikkelde beleidsdoelstellingen, een gezond economisch fundament zouden verkrijgen.
2. Gebieden met een te eenzijdige, dus kwetsbare, economische structuur een bredere economische basis verschaft zou kunnen worden.
3. Probleemgebieden, stimuleringsgebieden zowel als herstructureringsgebieden, op adequate wijze zouden worden betrokken bij een poging het regionale, en daarmee het Nationale, vermogen tot een economische groei zodanig te activeren dat een bestendige en bevredigende oplossing van hun structurele problemen zou worden bereikt. Hiermee zouden ze als het ware over de drempel worden getild die hen in het verleden afhield van de mogelijkheden een bevredigende en bestendige, economische en maatschappelijke ontplooiing te bereiken.

4. Het mogelijk zou blijken de verschillen in economische en sociale ontwikkeling, en de daaraan gekoppelde welvaart, terug te brengen tot een voor de Nationale gemeenschap aanvaardbaar niveau.

Dat de boven weergegeven ideeën uit het midden van de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig bepaald niet alleen leefden bij de wetenschap en het beleid maar ook binnen het bedrijfsleven, zal ieder die kennis van rapporten neemt van grote raadgevende adviesbureaus en industriële concerns uit die tijd, duidelijke worden. ⁹

Opmerkelijk is dat met name de uit de VS afkomstige analyses nooit werkelijk in de ruimtelijke context van Nederland of West-Europa zijn geprojecteerd. Hierdoor ontbreekt dan ook ieder geografisch schaalbesef in de argumentatie van deze nota's en rapporten.

1.6. Het macro-jaargangenmodel van Den Hartog en Tjan (1974)

Hierboven werd aangegeven, dat tussen 1960 en 1970 algemeen werd aangenomen dat een planmatige, selectieve industriespreiding niet alleen de economische groei zou maximeren, maar tevens probleemgebieden – zoals de «traditionele» stimuleringsgebieden en de herstructureringsgebieden –, een vermogen tot autonome economische groei zou kunnen schenken. Hierdoor zouden ze dan de gewenste bestendige economische en maatschappelijke ontwikkeling op den duur kunnen verwirkelijken.

Achteraf weten we dat in het midden van de jaren zestig de groei van de industrie als werkgever reeds over zijn hoogtepunt was.

In februari 1971 kon zelfs worden vastgesteld dat het relatieve aandeel van de sector industrie en ambacht in de totale beroepsbevolking was teruggelopen van 31 tot 26%, in absolute zin van 1.278.600 tot 1.224.000 personen (zie staat 7.)

De grondslag voor het begrijpen van de achterliggende oorzaken van deze ontwikkeling werd gelegd in een in 1974 verschenen publikatie van een tweetal aan het Centraal Planbureau verbonden economen; H. den Hartog en H. S. Tjan. ¹⁰

Zij betoogden dat, sinds in 1963 een «loonexplosie» optrad, het bedrijfsleven werd geconfronteerd met een blijvende snelle stijging van de reële arbeidskosten. De arbeidsinkomensquote dat wil zeggen het aandeel van het arbeidsinkomen in de produktiewaarde, steeg structureel.

Dit mechanisme leidde tot een versnelling van het tempo van economische veroudering van een gegeven jaargang produktiemiddelen.

Hiervan wordt namelijk aangenomen dat de produktiviteit niet kan stijgen tijdens de gehele gebruiksperiode. Anderzijds stijgen de arbeidslonen wel. Het gevolg is dat het voordelig wordt de betreffende produktiesystemen te vervangen door een systeem dat minder arbeid, dus loon, vraagt. Maar gezien het structurele karakter van de loonstijging wordt het aldaar weer aantrekkelijk de nieuwe apparatuur door de allernieuwste, nog arbeidsbesparender, apparatuur te vervangen.

In februari 1975 werd het «Macro jaargangenmodel», dat werd ontwikkeld op grond van de hierbovengeschetste gedachtengang, tot een kernbestanddeel van de door de minister van Sociale Zaken, mede namens een breed gezelschap van collega's, aan de Tweede Kamer aangeboden «Nota inzake de werkgelegenheid».

De gevolgen voor de ontwikkeling van de werkgelegenheid van de door het model gedemonstreerde processen bleken zeer ingrijpend.

Per saldo zou de structurele werkgelegenheid in omvang afnemen. Dit omdat er door – onder invloed van de ontwikkeling van de stijgende arbeidsinkomensquote gedane – investeringen in nieuwe arbeidsbesparende produktiesystemen, meer arbeidsplaatsen zouden worden opgeheven, dan er nieuwe voor terug zouden komen.

In de perioden 1972–74 werden er 265.000 nieuwe arbeidsplaatsen geschapen, verdwenen er echter 235.000 op grond van «economische veroudering» en ongeveer 65.000 op grond van technische veroudering (Staat 1).

Staat 1. Structurele ontwikkeling van de werkgelegenheid tussen 1960 en 1974.

Periode	Mutatie aantal arbeidsplaatsen in bedrijven (x 1000 manjaren) ten gevolge van:			
	nieuwe inves- teringen	techn. ver- oudering	econom. veroudering	totaal
	gemiddeld per jaar			
1960-'62	255	-105	- 15	+135
1963-'65	245	-100	-130	+ 15
1966-'68	260	- 80	-160	+ 20
1969-'71	280	- 75	-195	+ 10
1972-'74	265	- 65	-235	- 35

Bron: Nota inzake de werkgelegenheid, Tweede Kamer der Staten-Generaal, Zitting 1974-1975, Stuknr. 13318, blz. 102.

Uiteraard moeten deze aantallen met verstand geïnterpreteerd worden. Het zijn getallen die benaderd «orde van grootte» aangeven binnen de beperkingen van het model.

Het spreekt dan ook min of meer vanzelf dat de door het macro-jaargangenmodel geschetste ontwikkelingen globaal van aard zijn. En bovendien dat de formulering «bedrijven» ruimer is dan «ambachtelijke en industriële» bedrijven. Het betreft dus geen verschijnsel dat min of meer exclusief van betekenis is voor het ambacht en de industrie; toch zullen de gevolgen voor de Industrie, gezien de «machine-intensieve» wijze van productie, uiteraard het grootst zijn geweest. Dat wil zeggen in het begin, later wordt ook het «marktgedeelte» van de dienstensector bij dit proces betrokken.

De technische vooruitgang - onder meer tot uitdrukking komend in de ontwikkeling van de micro-elektronica - maakt dat ook de dienstensector, zeker in het z.g. «marktgedeelte», in snel tempo te maken krijgt met dit soort ontwikkelingen. In de genoemde nota inzake de arbeidsmarkt wordt dit ook duidelijk verwoord.¹¹

Staat 2. Gemiddelde leeftijd in gebruik zijnde machines (1960-'74)

Periode	Leeftijd oudste in gebruik zijnde machine in jaren	Gemiddelde leeftijd van alle in gebruik zijnde jaargangen
	ultimo	periode
1960-'62	39	9,5
1963-'65	27	8,0
1966-'68	19,5	8,0
1969-'71	17,5	7,5
1972-'74	16,5	7

Bron: Nota inzake de werkgelegenheid, Tweede Kamer der Staten-Generaal, Zitting 1974-1975, Stuknr. 13318, blz. 102.

Staat 2 geeft aan wat de gevolgen volgens het macro-jaargangenmodel waren voor de gemiddelde leeftijd van alle in gebruik zijnde jaargangen.

Door een team van Groninger economen¹² werd een aangepaste versie van het macro-jaargangenmodel toegepast op de ontwikkeling van de productie en de groei van de werkgelegenheid in de periode 1921-1976.

Op grond van deze studie mag worden aangenomen dat de ontwikkeling van de structurele werkgelegenheid sinds 1971-1972 in toenemende mate terugloopt waardoor een groeiende, structurele werkloosheid ontstaat. Dit omdat de vraag naar arbeid vanuit een groeiende potentiële beroepsbevolking blijft toenemen.

Volgens deze studie uit 1977 zou de structurele werkloosheid in 1976 375 000 manjaar hebben moeten bedragen. De werkelijke geregistreerde werkloosheid bedroeg «slechts» 217.800 manjaar. Eén interpretatie kan zijn dat dit betekent dat in 1976 ongeveer 175 000 mensen balanceerden op de rand van ontslag omdat zij eigenlijk werkten op economisch onrendabele posities.¹³

Een andere verklaring zou kunnen zijn, dat de geregistreerde werkloosheid van 1976, ruwweg 200 000 manjaar, een onderschatting inhield van de feitelijke omvang van de werkloosheid. Dit betekent dat de betreffende 175 000 grotendeels de bedrijven al hadden verlaten en zich elders als «verborgen werklozen» ophielden. (Bij voorbeeld op door overheid gesubsidieerde arbeidsplaatsen of in regelingen zoals: v.u.t., f.l.o., ziekwet, w.a.o., werktijdverkorting, enz.)

1.7. De werkloosheid als indicator voor mobiliteit

In de werkloosheid kan een aantal typen onderscheiden worden:

- conjunctuurwerkloosheid: de produktiehuishouding werkt op een lagere capaciteit als normaal als gevolg van een tijdelijk te weinig omvangrijke vraag;
- seizoenswerkloosheid: de werkloosheid die samenvalt met een ongelijke verdeling van de werkzaamheden over het jaar, en de onmogelijkheid of onwenselijkheid door middel van uitbreiding van het takenpakket een volledige arbeidsplaats gedurende het gehele jaar te verschaffen;
- frictie- en bemiddelingswerkloosheid: deze is het gevolg van het niet onmiddellijk op elkaar aansluiten van vraag en aanbod van arbeid;
- structuurwerkloosheid, hiervan is sprake wanneer de netto creatie aan arbeidsplaatsen per saldo langdurig achter blijft bij de groei van het arbeidsaanbod.

Naarmate de mobiliteit groter wordt en daarin weer de gedwongen component, neemt de inschrijving bij het gewestelijk arbeidsbureau toe. Dit niet zozeer omdat het gewestelijk arbeidsbureau de meest effectieve arbeidsbemiddeling zou verschaffen (volgens de Arbeidskrachtentelling van 1975 loopt slechts 7% van de totale arbeidsbemiddeling effectief via het arbeidsbureau¹⁴) maar omdat, wil men een werkloosheidsuitkering krijgen, inschrijving onvermijdelijk is.

De ingeschreven werkzoekenden bij het gewestelijk arbeidsbureau zijn met andere woorden niet representatief voor de totale beroepen en bedrijven-mobiliteit van beroepspersonen, maar alleen van dat deel waarbij mobiliteit gepaard gaat met een kortere of langere tijd van gedwongen werkloosheid.

De geregistreerde werkloosheid is het gemiddeld aantal ingeschrevenen. Het getal geeft weer, hoeveel mensen er in de werkloosheidsuitkeringsadministratie voorkomen op een gegeven tijdstip. Misschien is dit getal wel het best te vergelijken met het getal dat de voorraad weergeeft aan artikelen in het magazijn van een warenhuis. Hoewel er telkens artikelen worden verkocht, blijft de voorraad op peil of groeit zelfs. Maar steeds met in hoofdzaak nieuw aangevoerde artikelen, het aantal winkeldochters - in de terminologie van het arbeidsbureau: «moeilijk plaatsbaren» - is normaliter beperkt. Als nu de doorlooptijd afneemt, we verlaten nu overigens het voorbeeld van het warenhuis en spreken over het arbeidsbureau, kan dat betekenen dat er minder vraag is. Het kan er ook aan liggen dat de stijging van het aanbod van arbeid groter is dan de vraag naar arbeid. Het kan ook best zo zijn dat de totale mobiliteitsontwikkeling zodanig is opgezwollen dat administratief een effectieve arbeidsbemiddeling niet mogelijk is omdat het arbeidsbureau min of meer verdrinkt in de stroom van paparassen, mensen en wensen. In dat geval schiet de vraag niet te kort en is het aanbod objectief niet te groot, maar neemt de duur van inschrijving toe omdat de arbeidsmarkt ophoudt «transparant» te zijn. De ondernemer die een betontimmerman heeft gevraagd krijgt dan een tiental «bouwwerkers» die als «nieuw-bouwspecialisten» bij bouw van parkeergarages waren ingeschakeld op het

dak gestuurd. En de ongeschoolde handlanger vindt geen werk, althans niet op grond van deze bemiddeling. Dit getuigt niet van onwil, noch van ondeskundigheid van het arbeidsbureau. Wel van een overbelasting van het bemiddelingsapparaat. Als wij ons realiseren dat, hoe dan ook, in de loop van het jaar vrijwel alle ingeschrevenen weer aan het werk zijn, niettegenstaande het feit dat een aantal van hen verschillende malen in hetzelfde jaar bemiddeld moet worden, is er alle reden om eerder met verbazing en waardering naar de verrichtingen van de arbeidsbemiddeling binnen en buiten het arbeidsbureau te kijken dan met negatieve gevoelens. Toch staat buiten discussie dat enerzijds een betere en goed gespecificeerde vacature melding door het bedrijfsleven en anderzijds een verbetering van de geïnformeerdeheid van de bemiddelaar over zowel de persoon, als de baan die hij aanbiedt, een flink gedeelte van met name de frictiewerkloosheid zou kunnen wegnemen. Met name het bedrijfsbezoek zou daarbij meer aandacht moeten krijgen.

Om een indruk te geven van de betekenis van een en ander voor de omvang van de totale gemiddelde werkloosheid: in de Macro Economische Verkenningen¹⁵ wordt het effect van de stijging van de inschrijvingsduur als gevolg van toegenomen «frictie» geschat op ongeveer 20.000 extra «werklozen» in het gemiddelde cijfer.

In het jaar 1973 werd de totale werkloosheid bepaald op ongeveer 115.000. Dus ruim 13% daarvan als gevolg van toegenomen frictie.

Het bovenstaande is niet bedoeld om de structuur- en de conjunctuurcomponent in de werkloosheid weg te praten. Wel om aan te geven dat de werkloosheid een getal is. Opgebouwd uit steeds wisselende mensen als gevolg van een stijgende (gedwongen) mobiliteit, anderzijds een deel van de werkloosheid kan worden weggenomen door een verbetering van de statistische praktijk.

Telkens ook als gesproken wordt over de werkloosheid als een ernstig probleem, moeten wij ons realiseren dat de werkloosheid voor de maatschappij als geheel een ernstig (kosten)probleem is. Voor de meeste door werkloosheid getroffen en blijft dit probleem gelukkig beperkt tot een tijdelijke, uiteraard onaangename, ervaring. Anderzijds bestaat de tendens dat men er als individu vaker mee te maken krijgt als in het voorgaande deel van de periode na 1960.

Hierboven werd aangegeven (1.6) dat op grond van een toepassing van het macro-jaargangenmodel door een team van Groninger economen zou moeten worden aangenomen dat de structurele werkloosheid in 1976 375.000 manjaar bedroeg. De geregistreeerde werkloosheid in dat jaar bedroeg gemiddeld ongeveer 200.000 personen.

Dit zou betekenen dat:

- 175.000 mensen balanceerden op de rand van ontslag omdat hun arbeidsplaats eigenlijk al «onrendabel was»;
- 175.000 mensen of een onbekend gedeelte daarvan op de een of andere wijze als «verborgen werkloos» zouden moeten worden beschouwd.

Voor deze studie is het van groot belang om vast te stellen welke van de twee geopperde mogelijkheden de meest waarschijnlijke is. Immers zolang men is ondergebracht in de categorie «tijdelijk niet werkend» behoort men tot de beroepsbevolking. Als men weliswaar verkapt werkloos is, maar administratief ondergebracht bij bijvoorbeeld een categorie «uitkeringsgerechtigden» en het voor deze categorie geen voorwaarde is dat men, wil men een uitkering ontvangen, actief probeert opnieuw deel te nemen aan het arbeidsproces, verdwijnt men statistisch uit de beroepsbevolking.

Dit heeft consequenties voor de berekening van het z.g. deelnemingspercentage (= het percentage dat de beroepsbevolking uitmaakt van de totale (relevante) bevolking), maar kan ook van invloed zijn op de samenstel-

ling van de beroepsbevolking gemeten naar het opleidingsniveau en/of leeftijd. Vooral indien het een selectief proces is dat vooral uittreding van oudere «ongeschoolden» bevordert. Een andere voor arbeidsmarktstudies relevante complicatie is, onder meer omdat herintreding op de arbeidsmarkt niet verboden is, dat er een soort van zwevende marge van de beroepsbevolking ontstaat, of, als men als beunhaas of zwartwerker actief wordt, een soort «oneigenlijke» categorie beroepsbevolking.

Over de regionale kanten van het verschijnsel dat bij voorbeeld onder de uitkeringsgenietenden op grond van de Wet algemene arbeidsongeschiktheid (WAO) en de Algemene Arbeidsongeschiktheidswet (AAW), een betrekkelijk omvangrijk bestanddeel aan verborgen structuurwerkloosheid schuilt zou gaan, werd in 1979 gerapporteerd in een Groninger studie van economisch-geografischen huize.¹⁶

Aan deze studie ontleen wij dat het aantal uitkeringsgenietenden WAO/AAW tussen 1970 en 1977 steeg van 215 400 naar 531 100.¹⁷

De WAO geldt voor loontrekkenden, de AAW is een volksverzekering die ook zelfstandigen omvat. De eerste werd ingevoerd in 1967, de tweede in 1976.

Het rapport doet uitkomen dat: «onder de huidige economische omstandigheden mensen met een resterende mate van arbeidscapaciteit, die in een aantal gevallen nog vrij groot kan zijn, geen werk kunnen krijgen. Zij worden dan op grond van artikel 21, lid 2a, van de WAO ingedeeld in de hoogste invaliditeitsklasse, ten einde hun inkomenspositie veilig te stellen».

Gezien de regionale verschillen in de (ont)spanning op de arbeidsmarkt, ligt het voor de hand te veronderstellen dat in de verschillende delen van Nederland verschillend gebruik is gemaakt van de mogelijkheden van artikel 21 WAO. Het rapport verluidd voorts dat: «Medisch-statistisch is aangetoond dat de lichamelijke gezondheidstoestand als determinant voor een WAO/AAW uitkering een steeds geringere rol speelt».

In dit verband zijn de uitkomsten van de Volkstelling van 1971, hoewel in dit geval wegens bijzondere omstandigheden slechts indicatief bruikbaar, omtrent de staat van hulpbehoevendheid interessant.¹⁸ Uit de Volkstelling 1971 komt naar voren dat in februari 1971 2,2% van de bevolking van 15-64 jaar had opgegeven voor hun verzorging op derden aangewezen te zijn. Vlak daarvoor, per ultimo 1970 bedroeg het aantal uitkeringsgenietenden op grond van WAO 2,3 à 2,4% van de bevolking van 15-65 jaar.

Het staat vast dat niet alle invalide uitkeringsgerechtigden een uitkering kregen op grond van de WAO. Immers, naast de WAO is invaliditeit een verzekerd risico in tal van (overheids)pensioenregelingen. Zo werden tussen 1965 en 1973 als gevolg van de afbouw van de mijnindustrie bijna 8000 mensen vervroegd ondergebracht in invaliditeits- en ouderdomspensioenregelingen¹⁹. Deze mensen zijn gedeeltelijk wel begrepen in de cijfers inzake hulpbehoevendheid maar nauwelijks in de WAO per ultimo 1970.

Het juiste aantal verborgen werklozen in de WAO begin 1971, valt niet meer te achterhalen. Wel kan worden vastgesteld dat de mannelijke beroepsbevolking in de leeftijdsklasse 25-64 jaar op het moment van de Volkstelling 1971, 175 000 à 180 000 personen minder telde dan op grond van extrapolatie van het deelnemingspercentage voor deze leeftijdsklasse, uitgaande van de waarnemingen in de periode 1910-1960, zou mogen worden verwacht.

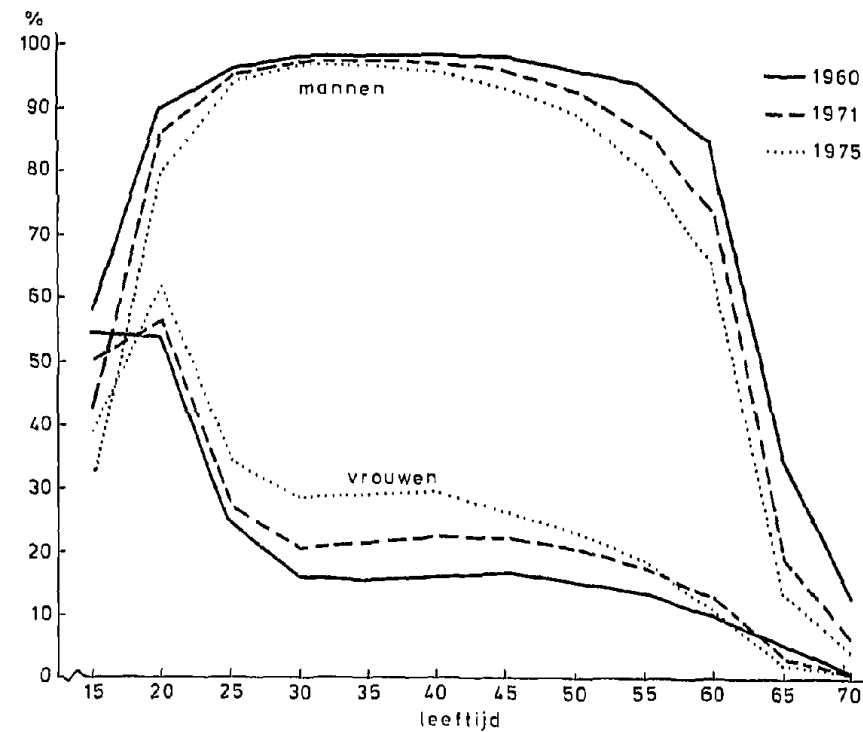
In hoeverre hier sprake is van een trendbreuk, dan wel een tijdelijke inzinking van de participatie van de 25-64-jarige mannen aan het arbeidsproces, kan uiteraard op dit moment nog niet worden vastgesteld. Wel kan aan de hierboven eerder genoemde economisch-geografische studie ontleend worden, dat bij mannen sinds 1960 de participatie in het arbeidsproces systematisch daalde in alle leeftijdsklassen: met een afnemende participatie na ongeveer het 35e levensjaar. Bij vrouwen deed zich het omgekeerde voor. Zij het dat in 1971 een dalende participatie (ten opzichte van 1960) kon worden vastgesteld voor vrouwen tussen de 60 en 65 jaar, in 1975 gevolgd door een

1.8. De herleving van de verborgen werkloosheid

1.9. De veranderingen in de participatieniveaus van mannen en vrouwen in de beroepsbevolking; de participatie van de vrouw in het arbeidsproces: «terug van weg geweest»

daling van de participatie van de vrouwen tussen de 55 en 60 jaar ten opzichte van 1971. Het participatie-niveau voor deze groep bleef overigens ondanks deze daling nog boven dat van 1960. (Grafiek 2)

Grafiek 2. De ontwikkeling van de deelnemingspercentages per geslacht en leeftijdsklasse in de beroepsbevolking vanaf 1960 in Nederland.

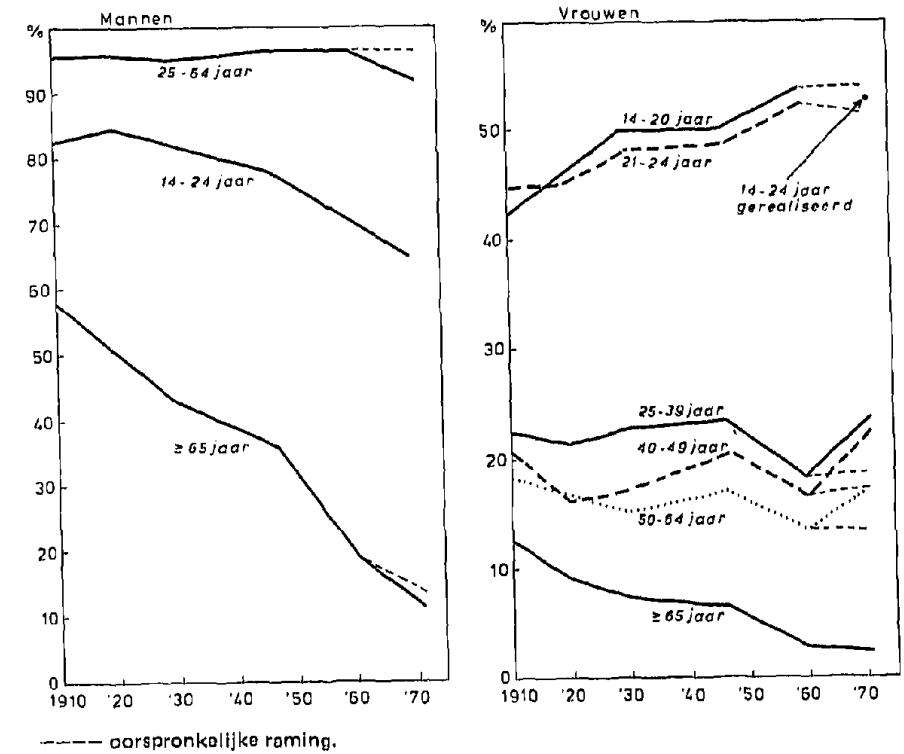
Bron: K. Meester, de sociaal-economische gezondheid van een regio, een Indicatoren-onderzoek, Afdeling Onderzoek en Statistiek, Gemeente Enschede 1979/15, Geografisch Instituut Rijksuniversiteit Groningen 1979; blz. 37.

Grafiek 3 werd grotendeels ontleend aan de studie van het Centraal Planbureau: «De Nederlandse Economie in 1970», met dien verstande dat de ramingen voor 1970 in deze uit 1966 daterende studie werden aangevuld met de werkelijk gemeten deelnemingspercentages op 28 februari 1971. De grafiek laat zien dat de ontwikkelingen na 1910 voor wat betreft de mannen geenszins overeenkomen met de verwachtingen van het CPB uit 1966. Het grootste verschil tussen verwachting en realisatie doet zich echter voor met betrekking tot de participatie van de vrouw aan het arbeidsproces.

Overigens hoede men zich voor overijde conclusies! Het feit dat in 1971 de participatie van de vrouw weer op de gemiddelde ontwikkelingslijn sinds 1910 is gekomen, behoeft niet te betekenen dat dit verschijnsel structureel is. Hoewel, de ontwikkelingen sinds 1971 tot heden wijzen wel in die richting.

De geschatte ontwikkeling betekent zeker niet dat de vrouw in dezelfde beroeps- en bedrijfspositie terugkeert als in die van voor 1947. Van dienstbode of medewerkend gezinslid is zij geëvolueerd tot een niveau van beroeps- of bedrijfsuitoefening, dat tendeeft in de richting van dat van de mannelijke beroepsbevolking.

Grafiek 3. Ontwikkeling deelnemingspercentages (beroepsbevolking in % van totale bevolking per leeftijdsklasse)

Bron: Centraal Planbureau, De Nederlandse Economie in 1970, Den Haag 1966; blz. 36. 14e Alg. Volkstelling 1971, tab. 1/6-1/8 Nederland, S (1:10)x 10.

Staat 3. Leeftijdsstructuur van de beroepsbevolking van 14-64 jaar (1960; 1971)

Leeftijdsklasse	mannelijke beroepsbevolking		vrouwelijke beroepsbevolking		totale beroepsbevolking	
	1960	1971	1960	1971	1960	1971
14 jaar	1	0	2	0	1	1
15-19 jaar	9	7	29	22	14	11
20-24 jaar	12	15	23	26	14	18
25-29 jaar	12	13	9	10	11	12
30-34 jaar	12	12	6	7	11	11
35-39 jaar	12	11	7	7	11	10
40-44 jaar	10	11	6	7	9	10
45-49 jaar	10	10	6	7	9	9
50-54 jaar	9	9	6	6	8	8
55-59 jaar	8	8	4	5	7	7
60-64 jaar	6	6	3	3	5	5
14-24 jaar	22	22	54	48	29	29
25-49 jaar	56	56	34	38	52	51
50 jaar	23	23	13	14	20	20

Bron: 13e Alg. Volkstelling tab. 14; 14e Alg. Volkstelling tab. 9.1. (S(10:1)x10).

Staat 3 laat zien dat de verschillen in participatie-niveau per leeftijdsklasse die hierboven werden gesignaleerd, inderdaad hebben geleid tot merkbare verschillen tussen de leeftijdsstructuur van de mannelijke en de vrouwelijke beroepsbevolking, zoals die respectievelijk in 1960 en 1971 kon worden gemeten.

Hiervoor moest dan echter wel een verfijnde leeftijdsindeling in vijf-jaarsklassen worden gebruikt. Als gebruik wordt gemaakt van een leeftijds-klasse-indeling 14-24 jaar; 25-49 jaar; ≥ 50 jaar, blijft het effect bij de vrouwelijke beroepsbevolking nog wel duidelijk aanwezig, maar verdwijnt geheel bij de mannelijke en totale beroepsbevolking.

De stijgende participatie van de vrouw, zoals die tot uitdrukking komt in de officiële cijfers, berust gedeeltelijk op het feit dat in de Volkstelling 1971 – in tegenstelling tot de Volkstelling van 1960 – óók de personen die minder dan 15 uur per week (gemiddeld) in loondienst werkzaam zijn tot de beroepsbevolking worden gerekend.

Staat 4. Getalsmatige verhouding tussen de mannelijke en de vrouwelijke beroepsbevolking 1960; 1971.

Leeftijdsklasse in jaren	De mannelijke beroepsbevolking geïndexeerd aan de vrouwelijke per leeftijdsklasse *	
	1960	1971
14	115	115
15-19	111	89
20-24	179	160
25-29	440	367
30-34	624	487
35-39	625	463
40-44	593	417
45-49	556	404
50-54	558	422
55-59	619	452
60-64	767	527

Bron: 13e Alg. Volkstelling tab. 14;
14e Alg. Volkstelling tab. 9.1. S(10:1)x10.

* Absoluut aantal mannen
absoluut aantal vrouwen $\times 100$

Staat 4 toont duidelijk aan dat de sinds 1960 weer toenemende participatie van de vrouwen grote verschuivingen in de verhouding tussen de aantallen mannen en vrouwen in vrijwel alle leeftijdsklassen van de beroepsbevolking tussen 1960 en 1970 heeft betekend. De vrouw komt tot grotere prominentie in het arbeidsproces.

Het overschatten van de mannelijke participatie in de beroepsbevolking en het onderschatten van de vrouwelijke participatie moet ook nogal wat gevolgen hebben gehad voor het aantal «fout ingeschatte» specifieke arbeidsplaatsen. Immers, als het deelnemingspercentage van 1960 had mogen worden toegepast op 1970 dan waren er 156 000 mannelijke beroepspersonen méér geweest en 185 000 vrouwelijke minder.

Als mannen en vrouwen als volstrekt niet uitwisselbaar konden worden beschouwd met betrekking tot de te vervullen arbeidsplaatsen zou dat een totale fout betekenen van $\pm 350 000$ posities! Indien ze wel (volledig) uitwisselbaar zouden zijn geweest, nog altijd een tekort van 29 000!

Omstreeks 1975 wordt het mogelijk de verandering op de arbeidsmarkt tussen 1964 en 1974 principieel te evalueren. De onmiddellijke aanleiding tot studies in die richting was dat eind 1970 de landsdelen Noord en Zuid opnieuw gebukt gingen onder een relatief hoog werkloosheidsniveau. Op enige afstand gevolgd door het landsdeel Oost (Grafiek 1).

De werkloosheid in het westen van Nederland liep nu ook gestaag op. Met het stijgen van de landelijke werkloosheid nam het niveau van de werkloosheid in de «regio» toe. Ook de verschillen in absolute omvang van werkloosheid per regio namen toe met de stijgende werkloosheid. Tussen 1970 en

1.10. Regionale verschillen in werkloosheid

1978 blijken echter de regionale verschillen in het werkloosheidspercentage afgenomen te zijn²⁰.

Opnieuw was er sprake van een convergerende tendens van de regionale werkloosheidsniveau's. Maar nu in ongunstige zin en gestaag. De convergentierichting was nu het relatief hoge werkloosheidsniveau van het Noorden en Zuiden. Deze niveau's werden in toenemende mate door de overige landsdelen (Oost en West) benaderd. Splitsen we de ontwikkeling voor mannen en vrouwen, dan blijkt deze convergerende tendens in feite beperkt gebleven te zijn tot de regionale werkloosheidsniveau's van de mannelijke beroepsbevolking. Ze geldt niet voor de vrouwelijke beroepsbevolking.

Het gebrek aan adequate regionale gegevens met betrekking tot de WAO/AAW uitkeringsgerechtigden, vooral wat betreft de «restcapaciteit» van het arbeidsvermogen, maakt een regionale weging van de «geregistreerde» werkloosheid met – althans een deel van – de verborgen werkloosheid tot een illusie.

Zoals reeds eerder werd opgemerkt (zie 1.4.) vertoont de belangstellingsgraad voor de regionale problematiek van de arbeidsmarkt een duidelijke correlatie met de werkloosheidsproblematiek. Zo bezien is het dan ook niet verwonderlijk dat M. van Klaveren en J. van Kranendonk in een interne notitie voor de Siswo-subgroep arbeidsmarkt signaleren dat pas na 1972-1973 weer meer Nederlands materiaal voor vakbondsonderzoek op het gebied van de arbeidsmarkt ter beschikking komt²¹.

1.11. De dynamische aspecten van voor de (regionale) arbeidsmarkt relevante persoonskenmerken

De voorliggende censusmonografie beoogt een bijdrage aan een (regionaal) informatiesysteem met betrekking tot de arbeidsmarkt te zijn. In paragraaf 1.1 is vastgelegd dat hierbij aandacht zou worden gegeven aan de persoonsaspecten leeftijd, geslacht, opleiding, bedrijf en beroep.

Sociale aspecten, zoals bij voorbeeld gezinssociologische omstandigheden, kerkelijke gezindte en dergelijke vallen dus buiten het centrale blikveld van deze studie. Uiteraard betekent dit een verarming. Immers zoals reeds eerder werd opgemerkt: arbeid en de plaats in het arbeidsbestel bepaalt in onze cultuur tevens vergaand de plaats in de gemeenschap.

Daarmee is de arbeidsmarkt tevens een punt waar sociologische processen, verkleed en gemotiveerd als «objectieve» sociaal-economische handelingen, voeren tot sociale strijd. Bij voorbeeld een strijd van de gekleurde werker met de blanke. Van Rooms-Katholieke armen met Gereformeerde armen. Maar ook, en misschien vooral, tussen de jonge gehuwde man, en de jonge ongehuwde, of gehuwde, vrouw met de gelijke kwalificatie.

De sociale strijd die het onderwerp vormt van de al eerder gereleveerde «dubbele arbeidsmarkt» is overigens een geheel andere dan de door socialistisch georiënteerden gesignaleerde «klassenstrijd».

De genoemde aspecten: leeftijd, geslacht, opleiding, bedrijf en beroep en ook regio, zijn op één uitzondering na – geslacht – in zekere mate veranderlijk in de tijd.

1.11.1. Het aspect leeftijd

Het aspect leeftijd is op het eerste gezicht vrij eenvoudig. Eenmaal verantwoord vastgesteld, verandert het gegeven letterlijk met de regelmaat van de klok. De enige moeilijkheid is het tijdstip waarop de individuele levensklok ophoudt te tikken. Groepsspecifieke sterfte, bij voorbeeld een verhoogde beroepsspecifieke sterftekans, ontregelt de ogenschijnlijk perfecte regelmaat van de dynamiek van het ouder worden.

1.11.2. Opleiding en daarmee verbonden opleidingsniveau

Opleiding en daarmee verbonden opleidingsniveau vormen voor de meeste mensen een aspect dat slechts gedurende een beperkte levensfase verandert.

Bij gelegenheid van Volkstelling 1971 kon worden vastgesteld dat Nederland bijna 670 000 schoolgaande en/of studerende boven de 14 jaar telde op 28 februari van dat jaar. Werkstudenten die meer dan 15 uur per week in loondienst werken zijn hier niet bij gerekend. Hoeveel er daarvan waren we-

Staat 5. Procentueel aandeel van scholieren en studenten in de bevolking per leeftijdsklasse naar geslacht (1971).

Bevolking	Leeftijdsklasse									
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64
mannen	568 785	607 540	480 325	423 520	397 380	378 090	367 850	319 620	300 585	264 915
vrouwen	541 145	569 840	443 660	393 625	375 815	380 750	380 820	336 260	326 730	303 430

Studerenden in % bevolking	Leeftijdsklasse									
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64
mannen	55,3	12,4	3,1	0,6	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1
vrouwen	40,9	4,8	1,0	0,5	0,4	0,3	0,3	0,2	0,2	0,1

Bron: CBS, 14e Algemene Volkstelling 1971, tabel 1/6, S(1:10)x10.

ten we niet uit de tabellen van het CBS. Van de genoemde 670 000 personen die onderwijs volgden was 95% jonger dan 25 jaar. Dit percentage is gelijk voor mannen en vrouwen.

De belangstelling voor voortgezet onderwijs van de kant van mannen was aanzienlijk groter dan die van de vrouwen. Hoewel zij vrijwel gelijke aandelen in de bevolking vertoonden (in feite waren er zelfs ruim 65 000 vrouwen meer dan mannen in de bevolking van 15-24 jaar in 1971), maakten de mannen met bijna 409 000 ruim 60% van de studerenden uit en de vrouwen met ongeveer 206 000 maar 39%.

Opmerkelijk is dat in de leeftijdsklassen tussen de 35 en 59 jaar bijna 5300 vrouwen studeerden, tegen maar ongeveer 1200 mannen. Hoewel het laatste een opmerkelijk verschijnsel kan worden genoemd en een niet mis te verstane aanwijzing voor de ontwikkelingen die, óók in 1980, op het vlak van de behoefte aan voortgezette scholing van met name de vrouwen boven de 35 jaar, kunnen worden vastgesteld, moet de conclusie – over het totaal bezien – luiden dat de werkende mens zijn opleiding en het daarmee samenhangende opleidingsniveau in 95% van de gevallen heeft verkregen vóór zijn 25e levensjaar. Daarna blijft dit gegeven in principe onveranderd. Dat was althans zo tot ongeveer 1968. Tussen dat tijdstip en het volledig invoeren van de nieuwe wet op het voortgezet onderwijs, omstreeks 1972, veranderde niet alleen het schoolsysteem, maar ook en vooral door de in de verschillende schooltypen ingebouwde mogelijkheden voor het kiezen van «vakkenpakketten» voor het eindexamen, de mogelijkheden om een diploma van een gegeven soort eenvoudig te typeren en qua inhoud en niveau te vergelijken met andere diploma's van het voortgezet onderwijs.

Bovendien werd door het invoeren van de wet op het voortgezet onderwijs (de z.g. «Mammoetwet») en de met de uitvoering ervan gepaard gaande, versterkte nadruk op het algemeen vormende aspect van de schoolopleiding, een deel van de praktijkgerichte «technische» opleiding impliciet overgeheveld naar het bedrijfsleven. Het is duidelijk dat dit gebeuren heel andere consequenties heeft voor het z.g. midden- en kleinbedrijf als voor de grote onderneming. Leeftijd, opleiding en bedrijfservaring in onderlinge samenhang hebben zo te zamen geleid tot, een aan het begin van de jaren zeventig nog onbekende, segmentatie in de arbeidsmarkt.

Bedrijf en beroep zijn aanduidingen die in de dagelijkse sfeer nogal eens door elkaar gehaald worden. De verleiding is groot de werkers in de Mijnindustrie aan te duiden als «mijnwerkers». De beeldassociatie die bij dit beroep hoort is in sterke mate in tegenspraak met bij voorbeeld de feitelijke verschijning van de als «bovengronder» werkzame hogere employé in de mijnindustrie.

1.11.3. Bedrijven beroep

In het kader van deze monografie wordt als «bedrijf» aangemerkt de produktiehuishouding; als «beroep» idealiter, het overkoepelend begrip voor gelijke of nagenoeg gelijke functies. Hierbij is de «functie» het geheel van taken dat in een bepaalde arbeidsorganisatie (-produktiehuishouding) door één persoon pleegt te worden verricht²².

Praktisch gesproken zal als «beroep», de door het CBS gehanteerde statistische aanduiding worden gebruikt. Dat wil zeggen een statistische term die eigenlijk slaat op een (heterogene) verzameling beroepen.

Voor aspecten bedrijf en beroep zijn drie dynamische aspecten van belang:

1. De in- en uittreding in de «beroepsbevolking».
2. De beroepswisseling (ook wel beroeps mobiliteit genoemd).
3. De bedrijfs(tak)wisseling (ook wel mobiliteit over de bedrijfs(takken) genoemd).

1.11.3.1. In- en uittreding in de beroepsbevolking

Voor wat betreft het aspect in- en uittreding in de beroepsbevolking lijkt in eerste instantie weinig gecompliceerds te verwachten. In paragraaf 1.6 en 1.8 is ingegaan op het aspect van de verborgen werkloosheid in de WAO/AAW. Binnen het bestek van een en dezelfde volkstelling zal geen moeilijkheid bestaan om – bij voorbeeld – regionaal het deelnemingsniveau van de bevolking in het arbeidsproces te vergelijken. Tussen twee tellingen is dat echter wel het geval. Dit geldt ook indien een vergelijking moet worden gemaakt met bij voorbeeld de werkloosheidsstatistiek. Deze mogelijkheid hangt samen met het feit dat de definitie van beroepsbevolking per telling verschillend kan zijn. De werkloosheidsstatistiek drukt de werkloosheid bij voorbeeld uit in een percentage van de z.g. *afhankelijke* beroepsbevolking. De volkstelling 1971 rekent bij voorbeeld *in afwijking* van 1960 personen die gemiddeld per week minder dan 15 uur *in loondienst* waren wél tot de beroepsbevolking. Hiervan waren weer uitgezonderd *in gezinsbedrijven* mede-werkende gezinsleden, en scholieren en studenten. Deze zijn evenals in 1960 als ze minder dan 15 uur per week (gemiddeld) werkten *niet tot de beroepsbevolking* gerekend.

Gezien het gebrek aan specificatie in de tabellen van het CBS wat nu precies moet worden verstaan onder gedeeltelijke werkweek, kan slechts worden vastgesteld dat deze verruiming van de definitie met name van belang is geweest voor de, tussen 1960 en 1970 geconstateerde, toeneming van de omvang van de beroepsbevolking. Maar hoe precies moet worden gecorrigeerd om – met name voor de vrouwelijke beroepsbevolking – een goede vergelijking met 1960 mogelijk te maken, is niet duidelijk. Dat wil zeggen: in kwantitatieve zin.

1.11.3.2. De mobiliteit over de bedrijfstakken

Sinds het midden van de zestiger jaren is niet alleen de relatieve betekenis van industrie en ambacht voor de werkgelegenheid kleiner geworden, maar ook de absolute. Dat wil zeggen dat het aantal werkers in de industrie terug loopt. De ironie van het lot wil dat het teruglopen van het absolute aantal werkers – achteraf gezien – min of meer samen viel met de regeringsnota's waarin aan de industrie een grote rol werd toebedeeld voor de optimalisering van de regionale economische groei.

Zoals gezegd komen (regionaal) statistische gegevens met enige vertraging ter beschikking, en moet een ontwikkeling al een behoorlijke tijd gaande zijn willen wij met enig vertrouwen uitspraken kunnen doen over het structurele, dan wel het conjuncturele, in sommige gevallen incidentele, karakter ervan.

De statistische gegevens die in de laatste helft van de jaren zestig ter beschikking stonden zouden overigens weinig uitspraken hebben toegelaten. Betrouwbare totaal tellingen van recente datum ontbraken. De waarneming van de werkgelegenheid gebeurde verbrokkeld, en op sterk uiteenlopende wijze.

De Algemene Industriestatistiek (AIS) was ontregeld, en de Statistiek Werkzame Personen niet operationeel. Met name het gebrek aan een sectoraal en regionaal inzicht was bijzonder nijpend.

Tot het midden van de jaren zeventig moest voor regionale beleidsdoelstellingen veelal gewerkt worden met «aangepast» materiaal, dat essentieel beruiste op de uitkomsten van de Volkstelling van 1960. Gedeeltelijk beruiste de bedoelde aanpassing op extrapolatie, gedeeltelijk op transplantatie van de structuur van 1960, via verhoudingsgetallen, op recenter – minder gedifferentieerd – cijfermateriaal, welk materiaal veelal maar delen van de sector Industrie en Ambacht omvatte en bovendien verkregen was op grond van zeer beperkte steekproeven.

Staat 6. Ontwikkeling van de relatieve aandelen in de beroepsbevolking per bedrijfssector 1849–1971.

Volkstellingsjaar	Procentueel aandeel in de beroepsbevolking van:			
	landbouw	ambacht & nijverheid	diensten-sector	totaal
1849	44	19	37	100
1960	10	31	59	100
1971	6	26	68	100

Bron: CBS, 13e Alg. Volkstelling 1960, deel 10e.
CBS, 14e Alg. Volkstelling 1971, tabel 1/1, tabel 11/2 S(10:1)x10.

Staat 7. Ontwikkeling van de Nederlandse bevolking, de beroepsbevolking en bevolking werkzaam in ambacht en nijverheid 1849–1971.

Jaar	Totale Nederlandse bevolking	Beroepsbevolking	
		totaal	ambacht & nijverheid
1849	3 057 000	1 250 000	237 361
1859	3 309 000	1 250 000	267 033
1889	4 511 000	1 646 911	364 443
1899	5 104 000	1 920 934	451 626
1909	5 858 000	2 259 127	546 763
1920	6 865 000	2 719 204	706 236
1930	7 935 000	3 179 242	822 129
1947	9 625 000	3 866 445	1 043 140
1960	11 462 000	4 168 626	1 278 628
1971	13 065 060	4 789 635 *	1 223 985 **

Bron: CBS, 13e Alg. Volkstelling 1960, deel 10c.
CBS, 14e Alg. Volkstelling 1971, tabel 1/1, tabel 11/2 S(10:1)x10.
* definitie 1970, ** classificatie SBI–1960.

Staat 6 en 7 tonen twee zaken aan:

- 1e Dat bovenvermelde werkwijze – tot aanpassing en extrapolatie –, vóór 1960 – bij voorbeeld in de periode 1930–1960 – wellicht zonder bezwaar had kunnen worden toegepast.
- 2e Na 1960 zulke ingrijpende wijzigingen waren opgetreden dat ernstige twijfel moet bestaan of het gebruik van uitkomsten van 1960 voor structuurbeschrijvingen en analyse betrekking hebbend op de jaren tussen 1960 en 1971 niet tot volstrekt foute uitkomsten moest leiden. Voor de jaren na 1971 kon het materiaal van 1960 in het geheel niet meer gebruikt worden. Gezien het tijdstip van het ter beschikking komen van de definitieve uitkomsten van de Volkstelling 1971, kon een en ander pas na 1975 worden vastgesteld!

Bij de interpretatie van de dynamiek in de verdeling van de beroepsbevolking over de sectoren landbouw, industrie en «diensten» moeten wij er overigens wel aan denken, dat niet alleen de dynamiek *tussen* de sectoren van belang is, maar zeker ook de dynamiek *binnen* de sectoren. Zo vormde in 1849 de groep «huiselijke diensten» bijna 1/3 van de totale dienstensector. Het gaat hier dan om beroepen zoals bijvoorbeeld dienstbode, (huis)bediende, (tuin)knecht en dergelijke. In 1960 is deze categorie ineengeschrumpeld tot een uiterst onbeduidende groep qua aantal. In 1971 is ze nauwelijks meer terug te vinden in de beroepsbevolking.

Grafiek 4. Niveau van de benaderde 10-jarlijkse ontwikkeling van het aantal in ambacht en nijverheid werkzame personen, in % van het aantal personen dat in ambacht en nijverheid werkzaam was aan het begin van elke periode (1849–1971).

Bron: Staat 3.

Grafiek 4 laat zien hoe sterk de ontwikkeling van de werkgelegenheid in de industrie na 1960 uit de toon valt ten opzichte van de voorgaande perioden.

Staat 8. Absolute en relatieve toeneming van het aantal beroepspersonen werkzaam in ambacht en industrie (1849–1971).

Periode	Beroepspersonen werkzaam in ambacht en industrie		
	absolute toeneming	benaderde absolute toeneming per 10 jaar	benaderde 10-jarlijkse relatieve ontwikkeling in % van de beroepsbevolking in ambacht en nijverheid t.o.v. het beginjaar van de periode (per 10 per.)
1849–1859	19 402	20 000	+ 8,2
1859–1889	107 410	36 000	+ 13,9
1889–1899	87 183	87 000	+ 23,9
1899–1909	95 137	95 000	+ 21,1
1909–1920	159 473	145 000	+ 26,6
1920–1930	115 893	116 000	+ 16,4
1930–1947	221 011	130 000	+ 15,8
1947–1960	235 488	181 000	+ 17,4
1960–1971	- 54 643	- 49 675	- 3,9

Bron: getallenstaat 7.

Het hoogste relatieve toenemingsniveau van het aantal beroepspersonen dat werkzaam is in de sector Ambacht & Nijverheid werd verwezenlijkt tussen 1889 en 1920. In absolute zin kwamen er toen per saldo 341.000 werkzame personen bij in de sector Ambacht & Nijverheid. De genoemde periode omvat ruim 30 jaar. In de volgende dertig jaar komen er dan iets minder personen bij, ongeveer 337.000. In deze periode voltrok zich een de gehele wereld omvattende economische crisis en een grote wereldoorlog. Zoals ook de voorgaande periode niet gevrijwaard was geweest van dit soort calamiteiten. De laatste «bijna» kwart eeuw (1947–1971) vertoont per saldo een

toeneming van 181 000 personen. Als de tendens van veertig jaar (1920-1960) zich zou hebben voortgezet had de feitelijke toeneming tussen 1947 en 1960 ongeveer 450 000 personen moeten bedragen.

Ergens tussen 1960 en 1970 heeft zich een totale ommekeer in de ontwikkeling voorgedaan. Het vaststellen van zo'n «sprong» in de ontwikkeling is eigenlijk alleen achteraf mogelijk. Achteruitkijken blijft, hoewel door statistisch technische omstandigheden beperkt, mogelijk. Vooruitkijken blijft uiterst riskant.

Een sprongsgewijze mutatie in een voordien lange tijd regelmatig evoluerend patroon kan in zekere zin aangeduid worden als een «revolutie». Gelukkig voor het gedeelte van de economische en sociale wetenschap dat zich bezighoudt met vooruitberekeningen, zijn revoluties zeldzaam. In het merendeel van de gevallen wordt de dynamiek van een ontwikkeling gekenmerkt door betrekkelijk geringe versnellingen en vertragingen die de omvang en richting van de ontwikkeling geleidelijk *per saldo* veranderen.

Tussen 1960 en 1971 voltrok zich, zoals gezegd, een revolutie in de relatieve zowel als de absolute verdeling van de beroepsbevolking over de sectoren landbouw, industrie en diensten.

1.11.3.3. Beroepen- en bedrijfstakmobiliteit nader bekeken

Minder revolutionair dan de verschuivingen van de aandelen in de beroepsbevolking van landbouw en industrie, maar zeker gezien de gevolgen ervan even belangrijk, zijn de ontwikkelingen, zowel qua omvang als intensiteit, van de beroepsmobiliteit.

Op zich zelf is noch de beroeps- noch de bedrijfstakmobiliteit een nieuw gegeven. De ontwikkeling zoals aangegeven in staat 6 en 7 impliceert immers dit soort mobiliteit. Het belang van zowel de bedrijfs(tak)- als beroepsmobiliteit hangt dan ook niet zo zeer samen met het verschijnsel op zich, dan wel met de na 1960 snel toegenomen omvang en het ontwikkelingstempo van het verschijnsel.

Voor de gebruikswaarde van de Volkstellingsuitkomst in nationale zowel als regionale arbeidsmarktstudies is daarin namelijk een probleem gelegen. Het voorkomen van beroepswisseling (timmerman-metselaar), bedrijfs(tak) verandering (vervoersbedrijf-Ministerie van Onderwijs), houdt onder alle omstandigheden een afnemende relevantie in van het gemeten en beschreven verschijnsel voor de *actuele* situatie op (ver) van de teldatum verwijderde tijdstippen. Máár, als de bedoelde mobiliteit betrekkelijk weinig voorkomt (= klein van omvang) en/of zeer regelmatig verloopt, dan bijven de structuurgegevens die op grond van de Volkstelling zijn verkregen langer representatief (voor feitelijke situaties op tijdstippen na de teldatum) dan in het omgekeerde geval; of zijn op betrekkelijk eenvoudige wijze aan te passen aan de «actuele» behoefte.

Bijzonderheden over het verloop van de mobiliteitsprocessen kunnen niet aan de volkstellingsuitkomsten worden ontleend. Er is niet naar gevraagd.

De Arbeidskrachtentelling 1975²³ bevat wél informatie over de beroeps- en bedrijfs(tak) mobiliteit, op grond van gegevens die steekproefgewijze werden verzameld op 130.000 adressen. De vraagstelling was gericht op het vaststellen van de situatie op respectievelijk *het tijdstip* exact één en twee jaar vóór de teldatum. Mobiliteit vóór deze tijdstippen, en daartussen, ontsnapt dus aan de waarneming.

Gezien de beperkingen die een steekproef nu eenmaal met zich meebrengt ten aanzien van de verbijzondering van kleine aantallen uit de steekproef, is de rubricering van de mobiliteit over de bedrijfstakken en beroepsgroepen, terecht, nogal grof (staat 9).

De Arbeidskrachtentelling 1975 geeft voorts bijzonderheden over de arbeidsmobiliteiten per beroepsgroep (laagste mobiliteit: beleidvoerende en hogere leidinggevende functie, hoogste mobiliteit: koks, kelners, buffetbedienden e.d.), zowel als per leeftijdsgroep. Leeftijdsgroep en mobiliteit bleek ook duidelijk samenhang te vertonen; jongeren beneden de 25 jaar bleken voor bijna 30% ten minste eenmaal van baan veranderd binnen twee jaar, voor ouderen (50 jaar en ouder) was het overeenkomstige percentage 4.

Staat 9. Arbeidsmobiliteiten in hoofdlijnen, 1975-'74.

	Mannen	Vrouwen	Totaal
1975 ander bedrijf dan in 1974	227 000	100 000	327 000
1975 andere bedrijfstak dan in 1974	100 000	45 000	145 000
% waarin verandering van bedrijf inhoudt verandering van bedrijfstak (1975-1974)	44	45	44
Als gevolg van de wisseling van bedrijf: 1975 andere woonprovincie dan 1974 (in procenten totaal aantal mobiele)	19	15	18
1975 andere woongemeente, zelfde provincie, dan in 1974 (in procenten totaal aantal mobiele)	29	30	29
Mobiele (1975-1974) in % van zowel in 1974 als 1975 in beroep werkzaam (1975 = 100%)	7	10	8

Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek, Arbeidskrachtentelling 1975 's-Gravenhage. Staatsuitgeverij 1978; blz. 41-54.

Bij 27% van de mannen en 18% van de vrouwen was de verandering van baan min of meer gedwongen. De mobiliteit is bij ouderen vaker een gedwongen verandering dan bij jongeren.

Ook de Macro-Economische Verkenningen 1974 geeft indicaties over de mobiliteit²⁴. Over een lange periode draagt op jaarbasis het aantal nieuwe inschrijvingen bij de arbeidsbureau's ongeveer 11% van de mannelijke beroepsbevolking in het jaar van inschrijving en ongeveer 7% van de vrouwelijke. De discrepantie tussen deze percentages en die zouden kunnen worden ontleend aan de Arbeidskrachtentelling 1975 is opvallend. Niet uit te maken valt of dit verschil moet worden toegeschreven aan verschil in registratiesystemen, steekproeffluctuaties, systematische onderschatting van de mobiliteit door de Arbeidskrachtentelling '75 of een reële afnemende van de arbeidsmobiliteit met de toenemende werkloosheid. Voor alle oorzaken valt wat te zeggen. In feite zal het verschil dan ook wel uit een combinatie van de genoemde oorzaken moeten worden verklaard.

Over de mobiliteit *per* beroepsgroep werden door het CBS in 1978 wél enkele bijzonderheden gepubliceerd in de AKT-1975, maar niet over de mobiliteit *tussen* beroepen. Toch is over dit laatste aspect wel iets bekend. Met name de in 1978 verschenen studie: Arbeidsmarktgedrag van bouwvakkers en schilders²⁵ bevat hierover wat cijfers. Zelfs als wij bedenken dat het hier om een «uitzonderlijk» mobiele groep werkers gaat, geven de cijfers het nodige te denken.

Van de bouwvakkers was 30% gerekend over de totale periode, sinds hun intrede in de bouw en 9% in de periode van mei 1974 tot mei 1976 van beroep veranderd. Hierbij moet worden aangetekend dat geschoolden minder van beroep veranderden dan ongeschoolden, dit viel gedeeltelijk samen met een hoge ambachtelijke oriëntatie en een lage ambachtelijke oriëntatie. Jongeren waren ook nu weer mobieler dan ouderen. Lager geschoolden/minder ambachtelijk georiënteerden veranderden vaker van beroep binnen de bouw, hoger geschoolden traden - als ze mobiel werden - soms uit in de richting van beroepen buiten de bouw die meer sociale zekerheid boden.

Uit het voorgaande is naar voren gekomen dat door vergelijking van achtereenvolgende volkstellingen de ontleende structuurgegevens, zoals bij voorbeeld vervat in staat 6 en 7, wel degelijk achteraf een, zij het grove en algemene, structuuranalyse van de aard van de ontwikkelingen mogelijk kan worden gemaakt. Hierin zijn vergelijkingen van het aantal werkzamen per sector mogelijk.

Hoewel later in deze monografie meer in detail op het hieronder aan te stippen probleem zal worden ingegaan, is hierbij reeds op deze plaats een ernstige waarschuwing geboden. Dit soort vergelijkingen mag feitelijk al-

leen maar worden gemaakt ten aanzien van de orde van grootte. Als illustratie kan het feit worden vermeld dat blijkens de uitkomsten van één en dezelfde volkstelling (1971), de beroepsbevolking in industrie en ambacht respectievelijk 1.151.405 personen dan wel 1.223.985 personen kan omvatten. Het aantal wat men verkrijgt is mede afhankelijk van de statistische indeling die men heeft gebruikt. Volgens de Standaard Bedrijfsindeling 1970 ingedeeld, verkreeg men het eerstgenoemde getal, volgens SBI 1960 het tweede. Het gevolg is dat als men een vergelijking maakt, zoals in feite in Staat 7 is gedaan, indien de classificatie SBI-'70 wordt aangehouden, de werkgelegenheid met ongeveer 73.000 personen «extra» lijkt te zijn gedaald, zonder dat dit overigens «reëel» het geval is.²⁶

Overigens had de classificatieverandering evengoed, en even irreëel een stijging van de aantallen in de industrie werkzamen kunnen veroorzaken en daarmee niet aan het accentueren, maar aan het versluieren van een «aardverschuiving» kunnen meewerken. Ook bevat deze staat géén correctie voor de uitbreiding van het begrip «beroepsbevolking» in 1971 in vergelijking met 1960.

1.11.4. De geografische mobiliteit

Economische activiteiten, noch de hierbij noodzakelijke beroepspersonen zijn noodzakelijkerwijze «vastgeworteld» in een bepaald gebied. Er worden nieuwe bedrijven gesticht, oude gesloten dan wel verplaatst naar een ander gebied. Op nieuwe vestigingen – en ook een beetje op het verplaatsen van oude vestigingen naar een nieuw vestigingsgebied – was de gedachte van industriespreiding als middel van optimalisering van de regionale en nationale groei géént. In feite was in deze redenering de expansie van de industriële werkgelegenheid uit het recente verleden als een impliciete factor ingecalculéerd. In werkelijkheid daalde de werkgelegenheid in de industrie. In orde van grootte:

14e Algemene Volkstelling 1971	1 279 000
Statistiek Werkzame Personen (maart 1973)	1 177 000
Statistiek Werkzame Personen (maart 1977)	1 087 000

Eigenlijk zijn hier ontoelaatbare vergelijkingen gemaakt. De Statistiek Werkzame Personen mag op grond van verschillen in definities niet vergeleken worden met de Volkstellingen van 1971. Zelfs de Statistiek Werkzame Personen van maart 1973 mag eigenlijk op grond van verschillen in waarneming en classificatie niet vergeleken worden met die van 1977. Maar de grote tendens is duidelijk: omvangrijke daling van het aantal werkzamen in de industrie. Voor ons is het vraagstuk of de algemene daling van de afhankelijke beroepsbevolking die een bestaan vindt in de industrie niet gepaard gaat met zwaartepuntsverschuivingen gezien vanuit de verschillende regio's. Het merkwaardige geval doet zich voor dat de daling zich naar het schijnt, per landsdeel zéér regelmatig verdeelt over Nederland.

Staat 10. In de industrie in loondienst werkzamen in % totale bevolking in loondienst in Nederland en per landsdeel (1973–1977).

	Statistiek werkzame personen	
	maart 1973 % werkzaam in de industrie	maart 1977 % werkzaam in de industrie
Nederland	31	28
Noord	10	10
Oost	20	20
Zuid	28	28
West	40	39

Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek, Statistiek Werkzame Personen 1973. Staatsuitgeverij, 1974; tabel 2.
Centraal Bureau voor de Statistiek, Statistiek Werkzame Personen 1977. Staatsuitgeverij, 1978; tabel 7.

1.11.4.1. De geografische mobiliteit van bedrijven (vestigingen)

De verklaring van de regionaal gezien opmerkelijk constante verdeling van de teruggang in de werkgelegenheid in de industrie is, dat, hoewel de verschillende gebieden van Nederland op het eerste gezicht geheel verschillend van aard zijn qua industrie-samenstelling, toch de merkwaardige omstandigheid bestaat dat in alle delen van Nederland het somtotaal van de vijf belangrijkste (in termen van werkgelegenheid) bedrijfstakken (voedings- en genotmiddelen, metaalproducten, electrotechniek, machinebouw en de grafische industrie) 40% of meer van de totale werkgelegenheid omvatten. Met Zeeland en Zuid-Limburg als uitzonderingen.

Een ander deel van de waarschijnlijke oplossing is te vinden in de uitkomsten van het in 1975 en 1976 door studenten en medewerkers van het Geografisch Instituut te Groningen, in nauwe samenwerking met de Stichting Noord-Holland Noord en de Industrie-commissie Hollands Noorderkwartier, als doctoraal leeronderzoek verricht onderzoek naar de problematiek van de bedrijfsverplaatsingen in Nederland.²⁷ Voornaamste uitkomsten:

- De bedrijfsverplaatsing was eigenlijk meer een «verhuizing» dan een echte migratie, gezien de wens van de bedrijven om zo dicht mogelijk bij de oude vestigingsplaats te blijven.
- In de jaren zeventig is het bedrijfsemigratieproces slechts een ruimtelijk reallokatieproces binnen het Westelijk Agglomeratiegebied.

Voor deze censusmonografie relevante conclusies:

Gezien het feit dat, hoewel er jaarlijks vele duizenden bedrijven worden opgericht dan wel beëindigd, vele duizenden adresmutaties optreden, toch de samenstelling naar branche en de regionale verdeling, in hoofdzaken bijzonder stabiel blijft:

1. Behoeven er op de middellange termijnen dat wil zeggen de periode die normaliter tussen twee volkstellingen verloopt, bij een adequate regionalisatie, géén grote complicaties te worden gevreesd als gevolg van de geografische mobiliteit opheffing, of stichting van bedrijven.
2. De gevraagde arbeidskrachten zowel als de gecreëerde werkgelegenheid komen ruimtelijk samenvallend beschikbaar, binnen ruimtelijk gezien beperkte en in tijd en ruimte waarschijnlijk betrekkelijk constante gebieden.

De op grond van het bedrijfsverplaatsingsonderzoek verkregen uitkomsten vormen, hoewel berustend op een zeer beperkte steekproef, een redelijke bevestiging van de vooronderstellingen die mede ten grondslag liggen aan de speciaal voor de volkstellingsmonografie Regionale Arbeidsmarkten in Nederland ontworpen gebiedsindeling.²⁸

1.12. De Volkstelling 1971 als bron voor de beoordeling van aard en tempo van ontwikkelingen op de regionale arbeidsmarkt

Eind 1970, begin 1971 werd door het Centraal Bureau voor de Statistiek een informatiemap gepubliceerd onder de titel: Waarom een volkstelling?

Op bladzijde twee van de tekst staat te lezen:

«Elke volkstelling op zich is een momentopname, die slechts in staat stelt de actuele situatie te beoordelen. Door het periodieke karakter van de tellingen kan echter tevens een beeld worden verkregen van aard en tempo van ontwikkelingen en veranderingen, die zich tussen twee opeenvolgende tellingen hebben voorgedaan. Met het oog op de vaststelling van deze dynamiek in onze samenleving geldt uiteraard als eis, dat de vraagstelling van achtereenvolgende tellingen zo nauw mogelijk op elkaar aansluit. Het is om deze reden dat voor de komende telling slechts een zeer beperkt aantal nieuwe vragen is opgenomen».

Op de bladzijde daarvoor staat:

«De uitkomsten van deze complete telling ontleen overigens hun waarde voor een deel mede aan het feit, dat zij een onmisbaar nieuw raamwerk vormen voor het trekken van steekproeven ten behoeve van aanvullende onderzoeken op landelijk zowel als regionaal en plaatselijk niveau».

Weer op bladzijde twee: «Daardoor zullen de uitkomsten van de komende volkstelling mede een nieuw uitgangspunt kunnen vormen voor berekenin-

gen over de op verschillend gebied in de naaste toekomst te verwachten ontwikkelingen».

In 1980 is uiteraard bekend dat de uitkomsten van de 14e Algemene Volkstelling pas na 1975 «en masse» ter beschikking zijn gekomen, dus dat de «naaste toekomst» wat verder weg lag dan het CBS in 1970 kon vermoeden.

Maar toch doen een aantal zaken merkwaardig aan:

1. De impliciete veronderstelling dat extrapolatie van geconstateerde ontwikkelingen mogelijk zou worden gemaakt door het hanteren van een «gelijke vraagstelling».
2. Terwijl het praktisch gesproken – ondanks een gelijke vraagstelling – vrijwel onmogelijk was om reële vergelijkingen te maken doordat gekozen werd voor:
 - a. Een afwijkende presentatie qua tabellen
 - b. vergaande wijziging van de gebruikte statistische classificaties ten opzichte van die in 1960 gebruikt waren
 - c. achterwege laten van afstemming van de volkstellingsclassificaties op die welke in de «lopende statistiek» werden gebruikt
 - d. veranderingen van telconventies en definities vergeleken met 1960
 - e. het vermijden van vragen naar geografische mobiliteit, beroepen- en bedrijfsmobiliteit door middel van retrospectieve vragen.

Noten

¹ Zie: J. M. den Uyl en J. A. Bakker, Nota inzake groei en structuur van onze economie, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, september 1966, blz. 112–116.

² P. H. Pellenburg, F. Schuurmans en J. Wouters, De ontwikkelingsmogelijkheden van Medemblik, proeve van een feasibility study, Groningen 1974.

Doctoraal-leeronderzoek 1975, 1976 «Nationale en regionale bedrijfsmigratie in Nederland» publikaties:

P. H. Pellenburg, Bedrijfsmigratie in Nederland, deel I, terreinverkenning, Groningen 1976

P. H. Pellenburg, Bedrijfsmigratie in Nederland, deel II, onderzoekresultaten, Groningen, Girug, 1977

P. de Boer, Bedrijvigheid in de Z.I.J.P., Groningen, Girug, 1977–1978.

Buitenlands veldwerk 3ejaars Geografestudenten Girug, publikatie:

J. Voogd & A. Bruins, The central and eastern valleys of South Wales, Groningen, 1979; Multidisciplinair projectonderzoek inzake de mogelijke bijdrage aan de oplossing van de

structuurwerkloosheid in Noord-Oost Nederland, door middel van de ontwikkeling van multifunctionele recreatieve complexen van formaat;

Vakgroep Planologie en Demografie & Sociale en Economische Geografie, Rijksuniversiteit Groningen 1977; coördinatoran Drs. G. J. Roink, Drs. F. Schuurmans;

Bovendien groot aantal doctoraal-, voor-kandidaats- e.a. scripties; lijst op aanvraag beschikbaar. Bibliotheek Geografisch Instituut Rijksuniversiteit Groningen, Postbus 800, Groningen.

³ Mok, A. L., Bracke, J., De arbeidsmarkt: een poging tot integratie van economische en sociologische gezichtspunten, Economisch en Sociaal Tijdschrift, Jg 30, nr. 4, Antwerpen 1976.

Loveridge, R., A. L. Mok, Theories of Labour-marketsegmentation, 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1979.

⁴ Voorlichtingsdienst van de Europese Gemeenschappen, De Nederlandse Economie en de EEG, Brussel/'s-Gravenhage, 1966, blz. 30.

Arthur D. Little/Ministry of Economic Affairs, The Hague, A report on Opportunities in Process Control Equipment Manufacture in the Northern Region of the Netherlands, The Hague/Zurich 1970.

Bureau Berenschot, Rapport betreffende de ontwikkeling inzake de Noordoever van het Noordzeekanaal, 1970.

Nota inzake de vestiging van Mobil Oil, Gemeentebled af. 1, nr. 977, Amsterdam 27.10.1966.

¹⁰ Den Hartog, H. & Tjan, H. S., Investerings-, Lonen, Prijzen en Arbeidsplaatsen, Occasional Paper nr. 2/1974, 's-Gravenhage, Centraal Planbureau, 1974.

¹¹ Minister van Sociale Zaken, J. Boersma, Nota inzake de werkgelegenheid, Tweede Kamer der Staten-Generaal, zitting 1974–1975' stuk nr. 13318, nrs. 1–3, blz. 106, 107.

¹² S. K. Kuipers, J. Muysken & J. van Sinderen, The vintage approach to output and employment growth in the Netherlands, 1921–1976, Research memorandum nr 37, Institute of economic research, faculty of economics, University of Groningen, Groningen, 1977.

¹³ S. K. Kuipers et al., op. cit., blz 23.

¹⁴ Centraal Bureau voor de Statistiek, Arbeids-

krachtentelling 1975, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1978, blz. 55.

¹⁵ Centraal Plan Bureau, Macro Economische Verkenningen 1974, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1973, blz. 61.

¹⁶ K. Meester, De sociaal-economische gezondheid van een regio, Afd. Onderzoek en Statistiek Gemeente Enschede 1979/15;.

Vakgroep Regiologie Geografisch Instituut Rijksuniversiteit Groningen, 1979.

¹⁷ K. Meester, op. cit., blz. 79, 80 Statistisch zakboek 1979 (tabel 21).

¹⁸ 14e Algemene Volkstelling, 28 februari 1971, tabel 1/8, Nederland S (1 : 10) x 10.

¹⁹ H. L. G. Zanders, Omschakeling ex-mijnwerkers, Instituut voor Arbeidsvraagstukken, Tilburg 1971 blz. 252.

²⁰ K. Meester, op. cit., blz. 34.

²¹ M. van Klaveren, J. van Kranendonk, Vakbondsbeleid en arbeidsmarktonderzoek, Siswo, sub-groep Arbeidsmarkt, Amsterdam, 1977.

²² Directoraat-Generaal voor de Arbeidsvoorziening, Handleiding voor de functie-analyse, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1971, blz. 7.

²³ Centraal Bureau voor de Statistiek, Arbeidskrachtentelling 1975, Staatsuitgeverij, 's-Gra-

venhage, 1978, blz. 41–54.

²⁴ Centraal Planbureau, Macro Economische Verkenning 1974, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1973, blz. 60.

²⁵ G. Jehoei-Gijsbers, Arbeidsmarktgedrag van bouwvakkers en schilders, IVA/Instituut voor sociaal-wetenschappelijk Onderzoek van de Katholieke Hogeschool te Tilburg, Tilburg, 1978, deel II, blz. VI.

²⁶ 14e Algemene Volkstelling, 28 februari 1971, tabel 11/1 versus tabel 11/2, Nederland S (1 : 10) x 10.

²⁷ P. Pellenburg, op. cit. (1977), blz. VII.

²⁸ F. Schuurmans, Gebiedsindeling van Nederlandse arbeidsmarkten, Geografisch Instituut Rijksuniversiteit Groningen/Siswo, Amsterdam 1974.

F. Schuurmans, Structuurkenmerken van de binnenlandse migratie in Nederland, Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, Jg. 56, nr. 2, 1975, blz. 121–125.

G. A. van der Knaap en W. F. Sloegers, Onderzoek naar de structuur van interregionale migratiestromen, Economisch Geografisch Instituut van de Eresmus Universiteit, Rotterdam, 1978, blz. 41.

2. Een regionaal arbeidsmarktinformatiesysteem

2.1. Algemeen, de uitgangspunten

Een informatiesysteem kan niet los gezien worden van het doel waarvoor het moet dienen. Het is dan ook niet zonder belang om vast te stellen dat de tegenstelling die wel gesuggereerd wordt tussen enerzijds werkloosheids-politiek en anderzijds de arbeidsmarktpolitiek, die er op gericht is door verbeterde allocatie van arbeidskrachten de regionale, zowel als de nationale economische groei te maximaliseren, een schijnbare is. Uiteraard is het mogelijk een werkloosheidspolitiek zo in te richten, dat slechts voldaan wordt aan de eis dat er: «een voldoende vraag naar arbeid» wordt gewaarborgd. Uiteraard is het mogelijk een program van aanvullende werken te formuleren dat alléén tot doel heeft «mensen aan het werk te houden». Op de lange duur is een dergelijke politiek echter onhoudbaar (namelijk: te kostbaar).

Ook in het kader van het bestrijden van de (structuur)werkloosheid zal er bij voortdurende naar moeten worden gestreefd te verwelkomen dat inderdaad de «geschikte man» op de «goede» plaats komt. De goede plaats is de plaats waar de arbeidskracht over de totale «levensduur» van de door hem bezette arbeidsplaats, gemiddeld het hoogste rendement voor zich zelf en de gemeenschap verwezenlijkt. Dit vergt aanpassing van zowel de arbeidskracht aan de arbeidsplaats als ook omgekeerd. Immers, hoewel het aanpassingsvermogen van de Nederlander – ook als het gevolg van de brede en langdurige algemeen vormende opleiding – bepaald niet moet worden onderschat, is dit individueel noch collectief onbegrensd. Het vermogen tot aanpassing aan veranderde omstandigheden staat bovendien zeker niet los van het verloop in de tijd van biologische, sociologische en economische «levensfasen».

Een ontwikkeling van de werkgelegenheid waarbij in toenemende mate een deel van het reële arbeidsvermogen van de (potentiële) beroepsbevolking volledig onbenut blijft, is in economisch opzicht onaanvaardbaar, omdat het een belangrijk element van de verspilling inhoudt. In onze cultuur is een dergelijke ontwikkeling bovendien onaanvaardbaar, omdat het individu beroofd wordt van de mogelijkheden om sociaal volledig, tot de voor hem of haar mogelijke, ontplooiing te komen.

Dat wij desondanks een dergelijke, sociaal ongewenste en economisch verspillende, ontwikkeling van de werkgelegenheid wél kunnen waarnemen is alleen te begrijpen, als wij ons realiseren dat de allocatie van de kosten zowel als de baten van deze ontwikkeling zodanig kan zijn, dat de productiehuishouding die de baten ervan incasseert, lang niet altijd de kosten die werkelijk – in zijn totaliteit – moesten worden gemaakt om de betreffende opbrengst mogelijk te maken, op de eigen (private- of bedrijfs-economische-) rekening ziet verschijnen. Ook het omgekeerde komt vaak voor.

Een aantal private- of bedrijfs-economische «verantwoorde» aanpassingen van arbeidsplaatsen zou ongetwijfeld achterwege blijven als de betreffende productiehuishouding inderdaad de volledige totale kosten van de aanpassing zou moeten dragen.

Een ander punt is, dat er een zeker evenwicht moet bestaan tussen de verschillende normaliter onderscheiden productiefactoren arbeid, grond, kapitaal en ondernemerscapaciteit. Deze productiefactoren vormen als het ware de wortels van de «economische boom» die als vruchten draagt loon, pacht, interest en ondernemersinkomen. Elk van de genoemde wortels moet in absolute zin voldoende delen in de «vruchten», opdat het bij de factor behoren-

de produktievermogen, ten minste in absolute zin, gelijk blijft, Zodra één van de factoren in absolute zin teveel vergt, gaat dat ten koste van de gehele boom. En/of treden er reacties op die de schadelijke invloed van de betreffende factor zoveel mogelijk trachten te beperken.

Indien de factor «arbeid» een «onevenredig» deel eist van de opbrengst van de totale produktie, kan dit betekenen dat er structurele veranderingen in de totaliteit van de werkgelegenheidsformatie gaan optreden.

In het hoofdstuk Achtergronden, is reeds uitgebreide aandacht aan dit verschijnsel en de bijzonder ingrijpende gevolgen ervan voor het tempo en de omvang van de beroepen- en bedrijfsmobiliteit van arbeidskrachten geschonken, naar aanleiding van het Macro-jaargangenmodel.

Om een bijdrage te kunnen verschaffen aan een zo gunstig mogelijke ontwikkeling van de (regionale) arbeidsmarkt, zowel in maatschappelijke als economische zin, moet een desbetreffende informatiesysteem in staat zijn de gewenste (dynamische) informatie, in het gewenste detail en op het juiste tijdstip, te verschaffen.

In feite veronderstelt dit het bestaan van een interdisciplinair basismodel van de arbeidsmarkt dat beoogt een totaalvisie op de arbeidsmarkt te geven.

Het is de verdienste van de Sociaal Wetenschappelijke Raad van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, dat zij er de stoot toe heeft gegeven dat een poging is ondernomen door het Nederlands Economisch Instituut tot formulering van een dergelijk model te komen¹.

Een verslag van deze poging wordt gedaan in Drs. J. A. M. Heijke, Prof. Dr. L. H. Klaassen, Drs. C. J. Offereins, Naar een arbeidsmarktmodel, H. D. Tjeenk Willink, Groningen, 1975. Zoals de titel ook aangeeft is hier nog lang geen sprake van een operationeel model. Het is wel de verstuiverde handleiding om tot een, in tegenstelling tot de normale econometrische praktijk, zeer veel omvattend model te komen. Of het zonder vergaande versimpeling ooit hanteerbaar wordt is de vraag.

Wel is dit «pre-model» een centrale plaats gaan innemen in het veld van de Nederlandse arbeidsmarktonderzoek en werd daarom ook van groot belang voor deze volkstellingsmonografie.

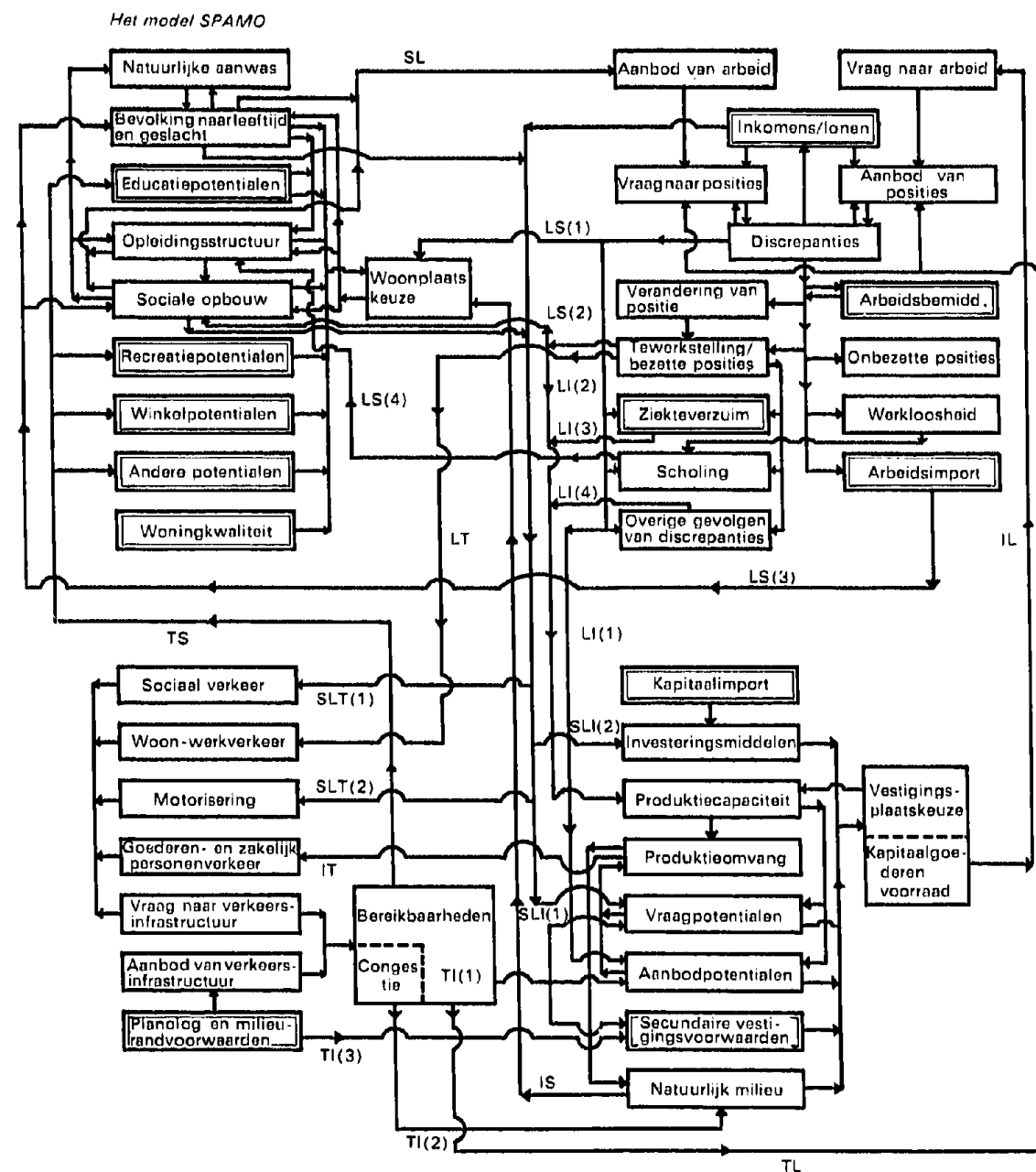
Het aansluiting zoeken bij het arbeidsmarktmodel van het Nederlandse Economisch Instituut, bracht wel enige gevolgen met zich mee om de volgende redenen

1. Op methodologische en praktische gronden mag bij de operationalisatie van een model slechts gebruik gemaakt worden van model-inhaerente data.
Voor een goed begrip, data zijn niet zomaar gegevens. Dit uit het Amerikaanse taalgebruik afkomstige woord betekent: «factual information (as measurements or statistics) used as a basis for reasoning, discussion or calculation»²
De data die in het kader van het model kunnen worden gebruikt zullen vooral bestaan uit gegroepeerd en/of anderszins bewerkt statistisch materiaal. Dit vormt het geheel aan in het model geïncorporeerde «parameters». Deze term die eveneens uit het Amerikaans afkomstig is, betekent: «a quantity that describes a statistical population and forms part of a set of properties whose values determine the characteristics or behaviour of something»³.
2. Modelinherente data en parameters zijn alleen te verkrijgen als de wijze van verzamelen, verwerken en groeperen van de verlangde gegevens strikt geschiedt volgens de regels en de eisen die het model stelt. Uiteraard bestaan deze nog niet. Onderzocht moest worden welke bestaande informatie bij benadering – voorlopig – als «modelinherent» zou mogen worden beschouwd.

2.2.1. Het datasysteem voor de arbeidsmarkt zoals geformuleerd door het Nederlands Economisch Instituut

Hoewel hierboven in waarderende zin aan het model van het Nederlands Economisch Instituut werd gerefereerd, moet worden vastgesteld dat de betreffende gedachtengangen nog verre van operationeel genoemd mogen worden (diagram 1).

Diagram 1

Bron: Drs. J. A. M. Heijke, Prof. Dr. L. Klaassen, Drs. C. J. Offereins, naar een arbeidsmarktmodel, H. D. Tjeenk Willink, Groningen, 1975, blz. 82-83.

Immers, zodra het op concretisering van de vanuit het model gewenste parameters en andere data aankomt, hult het Nederlands Economisch Instituut, i.c. de opstellers van het model zich in nevelen.

In feite lijkt het er zelfs een beetje op dat het NEI het datasysteem loskoppelt van het model.

Dit zou de conclusie kunnen zijn van hetgeen aan het begin van hoofdstuk 7, Naar een datasysteem voor de arbeidsmarkt⁴, door het NEI werd gesteld, namelijk: «de opzet van een datasysteem wordt bepaald door onder meer de volgende factoren:

1. de te registreren variabelen.
2. de frequentie van waarneming.
3. de informatieverstrekker.
4. de volledigheid van de waarneming.

De keuze van de te verzamelen gegevens en de wijze waarop ze worden verzameld is een kwestie van kosten en prioriteiten. De uiteindelijke beslissingen hierover zijn niet alleen aan wetenschapskringen voorbehouden ... Gezien de beperkte mogelijkheden lijkt het verstandig bij het geven van adviezen te streven naar het redelijkerwijs bereikbare. Vanuit deze stelregel is dit hoofdstuk samengesteld, zij het dat niet steeds de haalbaarheid expliciet wordt aangegeven. Het aangeven van de haalbaarheid zou immers betekenen dat diep wordt ingegaan op de wijze waarop de gegevens zouden kunnen worden verzameld».

Hoewel het bovengegeven uitvoerige citaat al weinig goeds belooft voor een poging om met de hulp van modelinherenten gegevens tot operationalisatie van het model te komen, was de daarop volgende passage van dit hoofdstuk zo mogelijk nog verontrustender:

...«De ten behoeve van arbeidsmarktonderzoek en beleid te registreren gegevens dienen in principe alle variabelen te omvatten die in het arbeidsmarktmodel zijn opgenomen. Zolang nog geen definitief programma is vastgesteld en de onderzoekers die aan de uitvoering daarvan deelnemen de door hen te onderzoeken deelmodellen nog niet nader hebben uitgewerkt en gespecificeerd, vormt het in deze basisstudie ontwikkelde arbeidsmarktmodel slechts een eerste aanknopingspunt voor de te verzamelen gegevens».

Dit kon moeilijk anders worden uitgelegd dan dat er in feite nog geen echt model was geformuleerd.

«Omdat onzekerheid bestaat over de gegevens die voor de uitvoering van het arbeidsmarktonderzoek uiteindelijk als noodzakelijk zullen worden aangemerkt en deze basisstudie (de NEI-studie «Naar een arbeidsmarktmodel») nu eenmaal een beperkt karakter heeft, blijft het datasysteem dat in het onderhavige hoofdstuk wordt ontwikkeld, beperkt tot die gegevens waaraan reeds in dit stadium hoge prioriteit kan worden toegekend. Deze gegevens betreffen de stroom- en voorraadgegevens, die de belangrijkste acties op de arbeidsmarkt reflecteren, of daarvoor van directe betekenis zijn».

Het is uiteraard niet de bedoeling het gehele hoofdstuk 7 van de genoemde studie van het Nederlands Economisch Instituut te herhalen. Wel zullen er nog een betrekkelijk groot aantal elementen aan ontleend moeten worden.

- Het NEI spreekt zich uit voor jaarlijkse verzameling van gegevens om de mogelijkheid te verkrijgen te onderscheiden tussen conjuncturele en structurele ontwikkelingen.
- Het NEI accepteert dat niet alle informatie jaarlijks op integrale wijze kan worden verzameld, het toepassen van steekproeven lijkt hierbij dan uitkomst te kunnen bieden.
- De voorraadgegevens verschaffen informatie over de totale relevante populatie op een gegeven tijdstip, in een gegeven ruimtelijke context.
- Het voorraadgegeven moet worden aangepast aan de veranderingen die met het verloop van de tijd zullen optreden. Hiervoor zullen z.g. «mutatiestaten» moeten worden gebruikt. Op grond van deze mutatiestaten kunnen z.g. «transitiematrixes» worden opgesteld. Een der-

gelijke matrix maakt de formulering van een stelsel van vergelijkingen mogelijk, waardoor wordt weergegeven in welke mate de in de matrix opgenomen variabelen ((potentiële arbeidskrachten, (niet-bezette) arbeidsplaatsen) van voorraad-categorie veranderen tussen twee opeenvolgende tijdstippen. Een transitie-matrix is een volledig interdependenciesysteem, maakt derhalve alle mogelijke relaties tussen alle geïncorporeerde categorieën zichtbaar.

- Regio, leeftijd, geslacht, nationaliteit (eventueel in onderlinge samenhang) vormen de hoofdrepresentatiekaders van de voorraadgegevens, de stroomgegevens en de benodigde transitie-matrixes.
- Bij het regiogegeven tekent het NEI aan dat het voor de registratie van (potentiële) arbeidskrachten doelmatig lijkt uit te gaan, voor de regionale toedeling, van de woongebieden van de (potentiële) arbeidskrachten.

Concreet stelt het NEI voor de woonbevolking per gebied te onderscheiden naar:

1. werkenden,
2. werklozen,
3. overige bevolking,

per groep te onderscheiden naar de kenmerken:

leeftijd, geslacht, nationaliteit, opleiding, beroep, bedrijfstak, werkgebied.

Dit voor wat betreft de (potentiële) arbeidskrachten, als het ware de «vragers» naar arbeidsplaatsen, of wel de aanbieders van arbeid.

Voor wat betreft de aanbieders van arbeidsplaatsen zou moeten worden onderscheiden per regio naar:

1. Bezette arbeidsplaatsen gespecificeerd naar bedrijfstak en beroep (in onderlinge samenhang).
2. Onbezette arbeidsplaatsen gespecificeerd naar bedrijfstak en beroep (in onderlinge samenhang).

Hierboven is al gesignaleerd dat het NEI zich niet al te specifiek wil uiten ten aanzien van karakter en de wijze van verkrijging van de gewenste data.

Toch bevat hoofdstuk 7 van de NEI-studie in paragraaf 7.3.4⁵ enkele opmerkingen die gaan over de soort data en de wijze waarop deze verkregen zouden kunnen worden.

Ten aanzien van het voorraadgegeven met betrekking tot het arbeidsaanbod stelt het NEI dat gegevens hierover het best ontleend zouden kunnen worden aan de Volkstelling, gezien deze in principe alle relevante kenmerken aan de orde brengt.

Met betrekking tot de mutatiestaten introduceren de onderzoekers van het NEI een oplossing die op het eerste gezicht een aantrekkelijke lijkt maar, bij nadere beschouwing, praktisch gesproken onaanvaardbaar is.

...«Met betrekking tot mutatiestaten die moeten worden samengesteld ligt de problematiek nog minder eenvoudig (dan bij de voorraadbekrijving). Hier moet namelijk rekening gehouden worden met een groot aantal mutatiemogelijkheden, waardoor staten een veelvoud van de omvang van de voorraad tabellen zullen aannemen. *Het lijkt praktisch onmogelijk hier gebruik te maken van een integrale data-verzameling. Volstaan zal moeten worden met steekproeven. Toch zullen deze steekproeven zodanig van omvang moeten zijn dat een regio-representativiteit wordt bereikt.*»

Indien wij ons nog eens voor de geest halen wat het NEI eerder opmerkte met betrekking tot de mutatiestaten en met name ten aanzien van de mutatiematrixes, wordt in feite een mate van verbijzondering PER REGIO geëist die zelfs – in de gevraagde onderling samenhangende presentatie van de gevraagde variabelen – naar wij later zullen demonstreren slechts in zéér bijzondere omstandigheden van een integrale telling mag worden geëist, maar nimmer op basis van een steekproef met een voldoende mate van betrouw-

baarheid kan worden verkregen. Dit in samenhang met de snel dalende celbezetting⁶.

De verwijzing naar de Arbeidskrachtentelling door het NEI is voor wat dit aspect betreft illustratief. Weliswaar bevat de *vraagstelling* van de Arbeidskrachtentelling voldoende elementen van gewenste aard. Maar een uitgewerkte, *regionale* tabellering waarin de genoemde gegevens in onderlinge samenhang worden beschouwd geeft per regio gezien «randtotalen», die wellicht mogen worden beschouwd als indicatief voor de orde van grootte van enkele, zéér uitgesproken, categorieën (mannen en vrouwen in loondienst bij voorbeeld), maar verschaft overigens in afzonderlijke door kruistabellering verkregen individuele «velden» bijzonder moeilijk op hun waarde te beoordelen getallen.

Hierbij speelt niet alleen een rol de absolute hoogte van het getal, maar tevens de moeilijkheid dat op grond van door steekproeven verkregen gegevens nu niet alleen een uitspraak moet worden gedaan over de absolute en relatieve frequentie van één enkelvoudig kenmerk, maar het «veld» tevens een betrouwbare indicatie moet verschaffen met betrekking tot het aantal mensen dat mèèr dan een kenmerk gelijktijdig op specifieke wijze in zich verenigt, en een adequate weergave is van de werkelijke omvang van deze speciale groep in de totale populatie.

Voor Nederland als geheel worden dit soort uitspraken op grond van een beperkte steekproef, zoals de Arbeidskrachtentelling, al zeer snel «gevaarlijk», voor afzonderlijke regio's geldt dat in versterkte mate.

Voor interregionale vergelijking treden, als gevolg van mogelijke steekproeffouten, nog andere complicaties op⁷.

Ten aanzien van de voorraad bezette en onbezette arbeidsplaatsen merkt het NEI op, dat als uitgangspunt zou kunnen dienen een integrale telling zoals bij voorbeeld een Algemene Bedrijfstelling. Als uitgangspunt voor de mutatiestatistiek en de daarmee verbonden matrices onder andere de Statistiek Werkzame Personen. In feite ligt de situatie hier principieel niet veel anders dan bij de (potentiële) aanbieders van arbeid. In zekere zin is de situatie zelfs gunstiger dan bij het «aanbod» van arbeid, omdat de SWP een aanmerkelijk en frequent waargenomen integraal bestanddeel bevat, namelijk alle industriële bedrijven met 10 en meer werknemers. De rest van de bedrijvigheid moet weer waargenomen worden met behulp van een steekproef.

Het muteren van de bedrijfstelling 1963 naar de Statistiek Werkzame Personen is inderdaad geprobeerd. In een onderzoek naar de regionale werkgelegenheid voor loontrekkers in 1963 en 1975 (afgesloten in 1977) is door de gezamenlijke Nederlandse Economisch Technologische Instituten, in nauwe samenwerking met het Centraal Bureau voor de Statistiek, getracht de uitkomsten van de Bedrijfstelling 1963 vergelijkbaar te maken – ook regionaal – met de uitkomsten van de Statistiek Werkzame Personen 1973⁸. Een bijzondere beperking vloeide voort uit het feit dat de Bedrijfstelling, noch de SWP, de totale economische actieve bevolking waarneemt of nam, maar voornamelijk degenen in loondienst.

Ook is bijzondere voorzichtigheid geboden bij de interpretatie van gegevens die betrekking hebben op de «bedrijfstak» overige dienstverlening.

De studie van de gezamenlijke ETI's en het CBS beperkt zich dan ook wijze tot de «regionale werkgelegenheid voor loontrekkers», in principe per COROP-gebied en naar bedrijfstak (economische activiteit).

Een belangrijke conclusie is: «De vergelijkbaarheid van de geconstrueerde gegevens met de Statistiek Werkzame Personen is redelijk, mits de detaillering naar regio's en economische activiteiten niet al te groot is»⁹.

Een belangrijke, doch nare conclusie, die nóg vervelender wordt, zakelijk gezien, als wij verderop in dit voor de gezamenlijke ETI's en het CBS opgestelde rapport geconfronteerd worden met het verschijnsel dat berekeningen met het oog op de toekomstige ontwikkeling van de werkgelegenheid, uitgaande van de werkgelegenheidsstructuur naar bedrijfstak in het basisjaar, tot onbevredigende resultaten leidden. Er bleek vrijwel geen verband. Indien een meer verfijnde methode werd gebruikt, bleek een zwak verband

2.2.2. De mogelijkheden tot het effectueren van een geregionaliseerd systeem van arbeidsmarkt-informatie met behulp van statistische gegevens van het CBS

aantoonbaar. In het laatste geval werd ongeveer 12% van de plaatsgevonden ontwikkeling tussen 1963 en 1973 mogelijk verklaard vanuit de in 1963 gemeten structuur.

De door het NEI genoemde wenselijke verbijzondering (in onderlinge samenhang) van de aspecten beroep en economische activiteit (bedrijfstak e.d.) kon uiteraard niet worden uitgevoerd. Immers, het beroepsgegeven is niet aanwezig in beide tellingen. Wel kon het gegeven «geslacht» in aanmerking worden genomen. Wat dit betreft werden ook in dit geval de «eisen» van het NEI-model in de werkelijkheid niet vervuld.

In de publikatie: Naar een arbeidsmarktmodel, wordt door de auteurs een opvallend klein aantal statistieken, die door het CBS verzameld, bewerkt, geanalyseerd en gepubliceerd worden, genoemd in verband met het door de door hen opgezette modelstudie. Dit is verwonderlijk, immers het Centraal bureau voor de Statistiek kent, omstreeks 1976, ongeveer veertig (39) uiteenlopende statistieken die op de een of andere wijze gegevens bevatten over de werkgelegenheid.

In een notitie van het CBS van september 1976¹⁰ lezen wij «Op het terrein van arbeid bestaan vele statistieken die gegevens opleveren over werkgelegenheid, werkzame personen en werkloosheid. Van een alles omvattende systematiek is echter geen sprake. De toegankelijkheid tot het bestaande materiaal is daardoor niet optimaal en het opbouwen van een totaalbeeld van de arbeidsmarkt wordt door deze omstandigheid bemoeilijkt»¹¹. Aangezien het CBS in deze zin niet uitspreekt dat het verkrijgen van een totaalbeeld volstrekt onmogelijk zou zijn met behulp van de totaliteit aan op arbeid betrekking hebbende CBS-statistieken, is het de moeite waard de genoemde 39 statistieken eens nader onder de loupe te nemen.

Als eerste feit springt naar voren dat van de 39 statistieken die het CBS over werkgelegenheid, werkzame personen en werkloosheid verzamelde er slechts 20 gegevens van regionale aard bevatten. In slechts 3 werd het gegeven van het «woongebied» opgenomen. Een plezierige omstandigheid was dat dit gegeven, althans op grond van de vragenlijsten, in principe per gemeente ter beschikking kwam en in alle drie de gevallen, tevens gecompliceerd werd met het gegeven «werkgemeente».

Dat de gegevens over wonen en werken per gemeente werden *gevraagd* wil overigens nog niet zeggen dat ze als zodanig voor analyse door het CBS ter beschikking werden gesteld. In het geval van de Arbeidskrachtentelling – een van de drie statistieken, de andere waren «De Volkstelling» en de «Statistiek Grensarbeiders» – zou dit immers wetenschappelijk (gezien het feit dat het hier een beperkte steekproef betrof) onverantwoord zijn geweest.

13 CBS-statistieken bevatten informatie over beroepspersonen naar *werkgemeente*. Daaronder treffen wij de Bedrijfstelling en de Statistiek Werkzame Personen. Overigens had, in tegenstelling met de Arbeidskrachtentelling en de Volkstelling, géén van de statistieken die op grond van de vraagstelling gegevens over de *werkgemeente* bevatten betrekking op de totale economische actieve bevolking.

Een tweetal CBS-statistieken heeft de mogelijkheid op grond van de vraagstelling enkele gegevens te verschaffen per rayon van de Gewestelijke Arbeidsbureaus en enkele uitgelichte agglomeraties. Het gaat hier om de jaarlijkse raming van het «arbeidsvolume» en de «bouwnijverheid».

In appendix I is een wat meer uitgewerkt overzicht van de betreffende statistieken opgenomen.

Voor ons is op dit moment van belang vast te stellen:

- des te frequenter de telling werd gehouden, des te minder detail ze bevatte voor wat betreft meervoudige persoonskenmerken;
- bedrijven bleken vrijwel geen andere *persoonsgebonden* aspecten te kunnen verschaffen dan: loon, functie, leeftijd, geslacht; naast *bedrijf-*

gebonden aspecten zoals economische activiteit, bedrijfsgrootte, juridische en bedrijfsorganisatorische status van het bedrijf e.d.

- c) Uit de antwoorden op vragen aan personen over bedrijven waar men werkte, konden slechts weinig details gegeven worden over deze bedrijven. Omgekeerd gaf de informatie van bedrijven slechts weinig bijzonderheden over personen die bij hen in dienst waren.
- d) De statistische dekking van de aspecten werkgelegenheid, werkzame personen, werkloosheid, was in 1976 bijzonder gebrekkig, onsamenhangend en geschiedde op grond van, zowel inhoudelijk als statistisch technisch, vrijwel onvergelijkbare en/of niet-koppelbare statistieken.

De twee «basis» voorraadstatistieken: De Volkstelling en de Bedrijfstelling staan geheel naast elkaar en zijn in feite niet onderling vergelijkbaar. Een stand van zaken die overigens ook gold en geldt voor de Arbeidskrachtentelling en de Statistiek Werkzame Personen.

Op grond van onderzoek dat voor de volkstellingsmonografie Regionale Arbeidsmarkten in Nederland is verricht, zowel als uit publikaties van het CBS, kan worden vastgesteld dat in de tijd op elkaar volgende uitkomsten van «dezelfde» statistiek slechts met de allergrootste behoedzaamheid, en dan nog alleen voor wat betreft de orde van grootte, met elkaar kunnen worden vergeleken¹². Dit niet zozeer als gevolg van verschuivingen in de vraagstelling, alswel als gevolg van veranderingen, verbeteringen van definities, classificaties, telconventies, verwerkingsprocedures, controle mogelijkheden tijdens en na afloop van de telling, en dergelijke. Over deze aspecten wordt uitvoerig bericht in hoofdstuk 3.

Op grond van de hierboven weergegeven omstandigheden kan worden vastgesteld, dat het Nederlands Economisch Instituut niet ten onrechte een groot aantal bestaande statistieken buiten beschouwing heeft gelaten bij het aangeven van de mogelijke wijze van operationalisatie van het «data-systeem voor de arbeidsmarkt».

Hoe volkomen het Nederlands Economisch Instituut in feite voorbij ging aan de bestaande statistische berichtgeving over gegevens inzake werkgelegenheid, werkzame personen en werkloosheid, die door het CBS werd en wordt verzameld, moge ook blijken uit het feit dat het NEI, c.q. de auteurs van het boek «Naar een arbeidsmarktmodel» voorstellen de potentiële beroepsbevolking per woongebied te registreren. Na kennisneming van de feitelijke situatie bij de CBS-statistieken, blijkt de registratie van de beroepsbevolking per werkgebied veruit de meest gebruikelijke te zijn. Tenzij er gekozen zou worden voor een gebiedsindeling van Nederland waarbij het woongebied vergaand samenvalt met het werkgebied, zou verwerkelijking van alleen deze suggestie, een ingrijpende en zeer principiële ombouw van vraagstelling, verwerving en bewerking van de bestaande statistiek hebben vereist.

Het vergaand laten samenvallen van het woon- en werkgebied is bij een daarop gerichte regionalisering zeer wel mogelijk. De voor deze monografie ontwikkelde gebiedsindeling (zie 2.3.2) is hiervan een geslaagd voorbeeld.

Het zou onjuist zijn de schijn te wekken alsof de bovenaangegeven, bijzonder onbevredigende, stand van zaken de betrokkenen binnen of buiten het CBS onbekend zou zijn, of niet tot daadwerkelijke pogingen tot verbetering van de situatie zou hebben geïnspireerd.

De publikaties voor verantwoordelijkheid van het «Nationaal programma Arbeidsmarktonderzoek» getuigen van het tegendeel. Zo goed als ook binnen het CBS en de Centrale Commissie voor de Statistiek wel degelijk activiteiten zijn ontplooid om aan de geschetste moeilijkheden een einde te maken. Zolang echter het door het NEI in het vooruitzicht gestelde econometrische «kernmodel» (niet te verwarren met het «pre-model» van Heijmans e.a.) ten aanzien van de arbeidsmarkt nog niet gereed is, kan moeilijk worden beoordeeld of de veranderingen in opzet en uitbouw van de arbeidsmarktstatistiek inderdaad zullen bijdragen aan de operationalisatie van een arbeidsmarktmodel, zoals wordt voorgestaan door het NEI.

2.2.3. De mogelijkheden tot het effectueren van een geregionaliseerd systeem van arbeidsmarktinformatie met behulp van de statistische gegevens die door de overheid, zonder tussenkomst van het CBS, werden of worden verzameld.

Praktisch gezien is het bovendien zo dat, als door het CBS in het kader van de meerjarenplanning 1979–1983 een begin wordt gemaakt met de uitbreiding, aanpassing en harmonisatie van de arbeidsmarktstatistiek, de resultaten hiervan niet veel eerder dan omstreeks 1985 in beginsel duidelijk zullen worden.

Er is dus alle aanleiding om te proberen na te gaan of elders, binnen zowel als buiten de overheid, voor de arbeidsmarktproblematiek relevante statistische gegevens in een bruikbare vorm aanwezig zijn.

Naarmate de arbeidsmarktproblematiek, zowel per sector alsook per regio, in de jaren na 1973 aanleiding geeft tot stijgende bezorgdheid, stijgt ook de belangstelling voor een verbetering van het statistisch inzicht. Gezien de ontoreikendheid van de statistische dekking van het arbeidsmarktgebeuren door het CBS komt automatisch de behoefte op om te inventariseren wat op dit vlak elders bij de overheid gebeurt.

Voorbijgaande aan de arbeidsmarktgegevens die de overheid nu eenmaal bezit op grond van haar werkgeversrol voor een groot deel van de beroepsbevolking, blijken er in samenhang met de uitvoering en controle van allerlei (sociale) wetten regelingen, bepalingen en verordeningen allerhande statistische bestanden met betrekking tot de werkgelegenheid, werkzame personen en werkloosheid bij de overheid op alle mogelijke niveau's te bestaan.

Mede op grond van de formulering van het Systeem Analytisch Schema van Arbeidsmarkt (SASAM) door het NEI (1975) wordt alom de noodzaak onderkend de bovengenoemde informatie in een totaalbeschouwing over de arbeidsmarktproblematiek te betrekken.

Het feit dat door de Stichting voor Interuniversitair Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek een forum werd geboden in de vorm van de sub-groep «Arbeidsmarkt», waarbinnen een gedachtenwisseling tussen onderzoekers verbonden aan het universitair en niet-universitair onderzoek binnen en buiten de overheid mogelijk was, is aan de snelheid waarmee dit inzicht «algemeen» wordt, bepaald niet vreemd.

Alras blijkt dat iedereen die een op interdependenties berustend cijfermatig inzicht wil krijgen in de ontwikkeling van de arbeidsmarkt per sector en regio, als het ware struikelt over een lawine van de meest uiteenlopende statistische bronnen en de daarop gebaseerde publikaties.

De ervaringen die de werkgroep «Harmonisatie Arbeidsmarktstatistieken» – ondergebracht bij de afdeling bouweconomie van de Directie Bouwnijverheid van het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening – opdoet¹³, zijn bijzonder goed algemeen toe te passen. Ze worden hieronder in grote lijnen en algemeen gesteld, weergegeven.

Indien getracht wordt een algemeen beeld te schetsen van de vele gegevens die direct of indirect van belang zijn voor de arbeidsmarktproblematiek, blijkt, dat de vele statistieken niet zonder meer aan elkaar gekoppeld kunnen worden. De basisbestanden en de indelingscriteria van de verschillende statistieken sluiten veelal niet op elkaar aan. Dit probleem vindt zijn oorzaak in het ontstaan van de verschillende statistieken. De verschillende instanties hanteren onafhankelijk van elkaar systemen, die gebaseerd zijn op de meest voor de hand liggende bron, de eenvoudigste methodiek en het doel dat met de statistiek beoogd wordt.

Reeds geruime tijd heerst er bij verschillende instanties onvrede over de onoverzichtelijke situatie op het gebied van de arbeidsmarktstatistieken. Hierbij kan van een algemeen probleem op dit gebied gesproken worden.

Zoals gezegd is het bovenstaande gebaseerd op de ervaringen van een door de Directie Bouwnijverheid samengestelde groep van experts van het Centrale Bureau voor de Statistiek, het Centraal Planbureau, het Ministerie van Sociale Zaken, het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening en het Ministerie van Economische Zaken. De ervaring van deze werkgroep bevestigt de stand van zaken zoals die in 1972–1973 in het kader van het werk aan de Volkstellingsmonografie Regionale Arbeidsmarkten werd vastgesteld en begin 1974 werd gerapporteerd¹⁴.

Hoewel het genoemde rapport van de werkgroep zeker niet het enige was dat zich in deze zin met de arbeidsmarkt-informatieproblematiek bezighield is de verdienste ervan de zakelijke en heldere wijze waarop de problematiek geschilderd wordt.

Als registrerende instantie buiten het CBS springt vooral het Ministerie van Sociale Zaken naar voren.

Het Ministerie van Sociale Zaken verkrijgt zijn gegevens betreffende de arbeidsmarkt onder meer als gevolg van de aanspraken die uit de beroepsbevolking worden gedaan op het pakket van (sociale) maatregelen, waarvoor het ministerie de verantwoordelijkheid draagt, via de uitvoerende instanties. Met name genoemd kunnen worden de Gewestelijke Arbeidsbureaus, de Centra voor Vakopleiding voor Volwassenen en dergelijke. Daarnaast verzamelt het Ministerie van Sociale Zaken, evenals het CBS, ook gegevens bij bedrijven, diverse «Sociale Fondsen», bedrijfsverenigingen en bedrijfs- en produktschappen. Deze gegevens worden slechts gedeeltelijk gepubliceerd. Bovendien zijn ze, daar zij afkomstig zijn uit met zeer uiteenlopende doelstellingen opgezette administratiesystemen maar beperkt koppelbaar. En zijn ze zelfs onderling per reeks nauwelijks vergelijkbaar.

Het Ministerie van Sociale Zaken neemt geenszins een uitzonderingspositie in binnen de totaliteit van het regeringsapparaat.

In voorgaande paragrafen is aangegeven dat zowel binnen, als buiten het Centraal Bureau voor de Statistiek, het nodige mankeert aan de mogelijkheid tot onderlinge vergelijkbaarheid en onderlinge koppeling van Statistieken op het gebied van de Arbeidsmarkt.

In het verloop van de werkzaamheden aan de Volkstellingsmonografie Regionale Arbeidsmarkten in Nederland, zijn een groot aantal mogelijkheden beproefd om toch tot een soort «integratie» van arbeidsmarkt-informatie uit uiteenlopende bronnen te komen. De behoefte hieraan vloede niet alleen voort uit de wens te komen tot het formuleren van met feitelijk materiaal «geladen» mutatie-matrices, maar ook uit de omstandigheid dat de controle en aanvulling van de voorraadgegevens, verschaft door de 14e Algemene Volkstelling 1971, dringend noodzakelijk bleek toen de uitkomsten eenmaal ter beschikking begonnen te komen.

Niet alleen omdat sommige stukken van de telling ongeschikt bleken voor analyse omdat een z.g. «tabellering» naar meerdere kenmerken te gelijker tijd (= kruistabellering) niet zinvol bleek op grond van het feit dat, ondanks een betrekkelijk geringe omvang van het aantal «totaal-weigeraars», het aantal mensen dat een of meerdere vragen in het geheel niet of onvolledig en/of onbruikbaar hadden beantwoord in sommige gevallen en gebieden zeer groot was. Ook de omstandigheid dat de speciale tabellen voor de monografie beschikbaar kwamen op grond van een 10% steekproef uit het Volkstellingsmateriaal, die overigens ongeveer 15% van de bevolking omvatte, maakte nadere controle op grond van ander materiaal dan de volkstelling zelf zeer gewenst. Dit betekende dat een onderzoek naar mogelijkheden om toch met materiaal uit de lopende statistiek te werken, dat in 1973 met voorlopig negatief resultaat was afgesloten, opnieuw moet worden opgevat.

Al spoedig bleek dat de mogelijkheid om te komen tot een integratie van de aard en de omvang, zoals noodzakelijk voor het gestelde doel, afwezig was. Niet eens zozeer op grond van het feit dat de beschikbare mankracht en/of de specialistische kennis ontbrak voor dit karwei, daaraan heeft het in dit project maar zelden hoeven te ontbreken dankzij de steun van het Siswo en het bestuur van de Subfaculteit der (Sociale-) Geografie van de Rijksuniversiteit te Groningen, maar doordat een volstrekt ontoereikende medewerking werd verleend door de benaderde ministeries en gespecialiseerde overheidsbureaus.

Het zou bepaald onjuist zijn de hierboven gereleveerde ervaringen te willen uitstreken tot het geheel van het sociaal-economisch geografisch onderzoek.

Op grond van eigen ervaring, zowel als op die van andere onderzoekers op het terrein van de arbeidsmarkt, kon menigmaal worden geconstateerd dat in vele opzichten zeer grote en vergaande medewerking werd ondervonden. Hierbij moet echter wel ten minste één kanttekening worden gemaakt. Het betrof in deze gevallen onveranderlijk onderzoek dat door de betreffende Ministeries, diensten of andere overheidsorganen zelf aan de onderzoeker was toevertrouwd. Vrijwel altijd geschiedde dit in de vorm van al dan niet op een contract gebaseerde overeenkomst. De medewerking sloeg dan op «ongepubliceerd» materiaal, dat wel reeds voorgegroepeerd was. Individuele gegevens werden ook dan met sterke waarborgen omgeven, c.q. beschermd.

Bij het inwinnen van inlichtingen ten behoeve van de Censusmonografie Regionale Arbeidsmarkten, was onze positie ten opzichte van de berichtgever een geheel andere dan de hierboven geschetste als onderzoeker «in opdracht». De door ons getoonde belangstelling betrof gegevens die vaak ervaren werden als zijnde zéér gedetailleerd van aard en vaak traditioneel met een waas van «vertrouwelijkheid» omringd. Ook als het louter «technische» zaken betrof. In vele gevallen moeten de door ons benaderde personen en instanties het gevoel hebben gehad dat zij met het geven van de informatie tevens de controle daarover zouden verliezen. Dit moet niet opgevat worden alsof men bang zou zijn voor bepaalde conclusies, en deze dan ook wilde vermijden. Het ging veeleer om het feit dat men zich niet in een positie gevoelde om statistisch grondmateriaal uit handen te geven waarvoor men zich duidelijk verantwoordelijk voelde.

Met enige uitzondering waarbij een uiterst formele houding werd ingenomen, is men aanzienlijk toeschietelijker geweest wanneer het alreeds gegroepeerd statistisch materiaal betrof.

Het CBS heeft ook wat dit betreft geen uitzonderlijke houding aangenomen. Ook het CBS heeft zijn, overigens zeer ruime medewerking, beperkt tot de levering van gegevens die nergens de door het Bureau voor de verstreking aan derden gestelde regels ten aanzien van de vertrouwelijkheid overschreden.

Hoe begrijpelijk een en ander ook op zich zelf bezien mag zijn, de genoemde omstandigheden brengen met zich mee dat bonafide, maar ongebonden wetenschappelijke onderzoekers in de sociaal-economische sfeer vrijwel nooit zullen kunnen werken met het primaire materiaal. Men meent dat niet zonder bezwaar aan hen te kunnen «uitleveren». De onderzoeker verkrijgt vrijwel altijd «voorgegroepeerd materiaal». Hiermee is een van de basisvoorwaarden voor «echt wetenschappelijk» onderzoek in feite vervallen. Tenzij men de «wetenschap» vanaf het begin als een soort «insider» bij de voorbereiding van de tellingen, zowel als bij de voorbereiding van de eigenlijke be- en verwerking niet alleen inschakelt, maar aan de wetenschappelijke visie ook beslissende prioriteit zou toekennen. Dat een dergelijke positie voor de betrokken wetenschappers nogal wat problemen zou oproepen spreekt vanzelf.

Vanaf het moment dat de eerste uitkomsten van de volkstelling begonnen binnen te komen is in het kader van de monografie Regionale Arbeidsmarkten in Nederland, ter controle en aanvulling, gestreefd naar het verwerven van zoveel mogelijk arbeidsmarkt-informatie van buiten de eigenlijke overheid. Voor wat betreft de bedrijfsverenigingen kunnen wij kort zijn. Voor zover daar materiaal verworven zou kunnen worden, waren de kosten van verwerving prohibitief voor het project. Dat wil zeggen daar waar het «extra» bewerking van het daar aanwezige grondmateriaal betrof. Voor het overige was koppeling van het CBS-materiaal onmogelijk.

Voor wat betreft het bedrijfsleven moet worden vastgesteld dat de personeelsadministratie bij de bedrijven geenszins het karakter heeft van een «sociale administratie». In feite is de personeelsadministratie gewoon een loonadministratie. En worden zelfs gegevens over interne beroepsmobiliteit en dergelijke maar sporadisch vastgelegd.

2.2.4. De mogelijkheden tot het effectueren van een geregionaliseerd systeem van arbeidsmarkt-informatie met behulp van statistische gegevens die door publiekrechtelijke lichamen en het bedrijfsleven werden of worden verzameld

Onverwacht, maar begrijpelijk, geldt dit het meest voor bedrijven waar de ouderwetse personeelskaart plaats heeft moeten maken voor computerregistratie. Bij de moderne, op de computer gebrachte, personeelsadministratie gaat maar al te vaak als gevolg van een mutatie van een aspect, de ontwikkeling ervan verloren. De administratie is niet ingericht op het vastleggen van (individuele) carrières. Pas zeer recent heeft dit aspect bij zeer grote bedrijven, zoals bij voorbeeld Koninklijke Hoogovens te Velsen, gerichte aandacht gekregen.

Objectief bleek het niet mogelijk de werkclassificaties en functiebeschrijvingen, van bij voorbeeld de Koninklijke Hoogovens of het DSM-concern, in te passen of vergelijkbaar te maken met de door de overheid gehanteerde classificaties.

2.2.5. De mogelijkheden tot het opzetten van een mutatiestaat voor de in- en uitreding tot/uit de beroepsbevolking voor een regionaal arbeidsmarkt-informatiesysteem op grond van CBS-statistieken

Op het vlak van de beroepen- en bedrijfsmobiliteit, zowel als wat betreft de relatieve deelneming van de bevolking aan het arbeidsproces is de waarneming door de CBS-statistiek, zowel vóór als na de 14e Algemene Volkstelling, wezenlijk te kort geschoten. Een werkelijk adequaat en vooral *tijdig* waarnemen van ontwikkelingen was er niet mee mogelijk, net zo min als het maken van prognoses. Er bestond goede hoop dat dit aan de instromingszijde van de arbeidsmarkt, met name waar het de verdeling van schoolverlaters over «werkenden» en «niet werkenden» betrof, beter gesteld was met de mogelijkheden tot analyse en vooruitberekening. Het was dan ook een grote teleurstelling dat wij moesten ondervinden dat ook dit probleem – althans door ons – voorlopig niet kon worden opgelost.

Nationaal bleek het niet mogelijk met behulp van de door het CBS gepubliceerde gegevens in de z.g. «onderwijsmatrix» – die naast stroomgegevens en overgangsbeelden ook de instroming in de maatschappij behandelt – de constellatie die blijkens de Volkstelling in 1971 bestond, bevredigend te reconstrueren.

Regionaal (indeling in 26 gebieden GIRUG/CBS), wilde dit (uiteraard) in het geheel niet lukken. Dit ondanks het feit dat wij naast over de gepubliceerde uitkomsten van de Onderwijsmatrix¹⁵ de beschikking hadden over:

- ver doorgestructureerd (= gedetailleerd) grondmateriaal uit het regionaal onderzoek van het CBS naar het voortgezet onderwijs 1973-1974;
- een uitdraaiing uit de 10% steekproef uit de Volkstelling 1971 van alle schoolgaanden naar leeftijdsjaar en alle mogelijk te onderscheiden schoolsoorten voor Nederland en de 26 gebieden GIRUG/CBS.

Ten einde de berekeningen zo goed mogelijk te doen aansluiten op de «werkelijkheid» werd bij de berekeningen, zoveel als doenlijk was, ook de – zeer beperkte – invloed van migratie en sterfte ingecalculeerd.

Voor Nederland als geheel werden de ordes van grootte redelijk benaderd, maar waren de absolute verschillen toch nog groot. Voor de regio's werd slechts zelden een bevredigende benadering van de orde van grootte verkregen. Bij deze berekeningen werden drie omstandigheden duidelijk:

- 1) de toedeling van leerlingen aan de onderwijssoorten leverde kennelijk moeilijkheden op gezien de getalsmatige verschillen, als gevolg van onvolledige dan wel uiteenlopende dekking tussen de verschillende soorten «tellingen»; of
- 2) er was een «onberekenbare» invloed werkzaam doordat de relatief hoge non-respons op de onderwijsvraag bij de Volkstelling van jongeren wellicht zijn invloed deed gelden;
- 3) hoewel de steekproef, gecontroleerd op de grotere totalen, heel consequent binnen de door het CBS aangegeven marges bleef, kunnen steekproeffouten, doordat noodzakelijkerwijze met kleine, tot héél kleine, getallen werd gewerkt, hun invloed hebben doen gelden.

2.3. De regionalisatie van een datasysteem voor de bestudering van de arbeidsmarkt

2.3.1. De behoefte aan een nieuwe gebiedsindeling

In het basismodel voor de arbeidsmarkt zoals dat in hoofdtrekken door de Rotterdamse onderzoekers van het NEI is vastgesteld is een grote plaats ingeruimd voor een geregionaliseerde uitwerking van dit model. Hoewel strikt genomen de werkzaamheden aan het maken van een gebiedsindeling voor het onderzoek naar Regionale Arbeidsmarkten reeds waren aangevangen in 1971, en de desbetreffende publikatie in begin 1974 plaats vond, is er weinig reden de betreffende indeling niet te bezien op zijn mogelijke relevantie voor de regionalisatie van een multidisciplinair basismodel.

Met de indeling van 1974 als uitgangspunt is op grond van gemeenschappelijk verricht onderzoek met het CBS door ons gekozen voor een arbeidsmarktindeling in 26 gebieden. Zie voor een afleiding van deze gebiedsindeling via gemeenten en de indeling in 80 nodale gebieden appendix II.

In een – helaas tot op dit moment nog niet gepubliceerde – studie door Drs. M. van der Woude in het kader van de werkgroep «Arbeidsmarktinformatie» van het SISWO ondernomen, staat te lezen: «De bestaande pluriformiteit met betrekking tot de door de verschillende instanties gehanteerde (regionale) indelingen geldt met name voor het meso-niveau. Binnen dit veld zijn ruim 100 verschillende indelingen over uiteenlopende doeleinden in gebruik. Tegen deze achtergrond is de regio-keuze geen eenvoudige zaak». (1977).

Het spreekt vanzelf, gezien de hierboven door M. van der Woude geschilderde achtergrond, dat wij ons, óók in 1971-1972, terdege ervan hebben vergewist of er geen pasklare indeling te vinden was, die op bevredigende wijze aan onze eisen voldeed. Immers, voor regionalisaties geldt a fortiori wat voor informatiesystemen in z'n algemeenheid geldt: zij kunnen niet los gezien worden van het doel waarvoor zij moeten dienen.

In het hoofdstuk achtergronden is in de paragraaf 1.5. *Industriespreiding als middel tot optimalisering van de regionale en nationale economische groei; een wetenschappelijk onderbouwd beleid*, ingegaan op de ideeën die mede ten grondslag lagen aan de formulering van het thema voor de Volkstellersmonografie Regionale Arbeidsmarkten in Nederland. De gebiedsindeling die voor de volkstellersmonografie zou gaan worden gebruikt, zou in ieder geval dienstbaar moeten kunnen worden gemaakt aan:

Een aan regionale ontwikkelingsbehoefte en ruimtelijke (economisch) interregionale specialisatie (ter verwerkelijking van een zo optimaal mogelijke regionale en daarmee nationale, economische groei) aangepast ruimtelijk (economische) orderingsbeleid.

Om aan deze doelstelling te voldoen zouden in ieder geval de volgende aspecten, in onderlinge samenhang, bij gebruikmaking van de «gekozen» gebiedsindeling voldoende tot hun recht moeten komen:

- regionale (meso-)planning op sociaal-economisch gebied in algemene zin; en daarvan afgeleid:
- regionale arbeidsmarktplanning;
- regionale woningmarktplanning;
- regionale (personen)verkeersplanning;
- regionale onderwijsplanning.

Indien het arbeidsmarktgebied tevens het woongebied zou zijn, is daaraan een groot aantal voordelen verbonden.

In de eerste plaats kan daarmee het probleem worden opgelost dat ontstaat doordat de berichten van bedrijven over het algemeen de «werkgemeente» weerspiegelen, dit in tegenstelling tot de berichten van personen, die zowel de woon- als de werkgemeente kunnen weergeven.

In de tweede plaats zouden alle regionale planningsactiviteiten per afzonderlijk gebied in onderlinge samenhang kunnen worden aangepakt.

Het gebruik van de term «werkgemeente» verdoezelt overigens een aspect dat, hoewel voor de overgrote meerderheid van de beroepsbevolking van ondergeschikt belang, voor sommige bedrijfstakken zoals de bouwnijverheid van grote betekenis kan zijn.

Het bedoelde aspect, is dat voor het bepalen van de werkgemeente heel vaak de vestigingsgemeente van de (hoofd)vestiging waar men werkt wordt aangehouden. Deze zal vaak niet samenvallen met de plaats waar het werk feitelijk verricht wordt. De moeilijkheid is niet zozeer dat dit verschijnsel niet onderkend zou worden, maar wél dat er niet op dezelfde wijze, in verschillende statistieken, voor wordt gecorrigeerd.

Voor de meeste produktiehuishoudingen geldt, dat er wel een duidelijke «geografische» lokalisatie van de plek waar het werk wordt verricht, mogelijk is en dat deze plaats hetzelfde blijft gedurende de gehele economische levensduur van het produktiesysteem. Zelfs vervanging van een produktiesysteem behoeft lang niet altijd te betekenen dat er veranderingen optreden in het «wonen» en «werken».

Een gebiedsindeling waar wonen en werken kunnen worden herleid tot aspecten van een regionaal gebeuren, dat geografisch duidelijk zou kunnen worden omgrensd, zou ten zeerste aan bruikbaarheid winnen als de «intergebiedsmigratie» zoveel mogelijk zou kunnen worden geminimeerd. En dus de gebiedsomgrenzingen zo zouden kunnen worden gelegd dat het overgrote deel van de migratie als «intra-regionale» migratie zou kunnen worden beschouwd.

Binnen een gebiedsindeling zoals die ons voor ogen stond, zou dus niet alleen het wonen en werken tot een «intern» gegeven worden, maar zou ook het demografisch fundament – door uitschakeling van de migratie als wezenlijke factor – tot een gebiedsintern gegeven zijn gereduceerd. Dat wil zeggen voor de middellange termijn.

Migratie-onderzoek in het kader van de monografie, zowel als door anderen voor anderssoortige doeleinden verricht, maakte het aannemelijk dat het ontwikkelen van een gebiedsindeling waarbij naast het woon/werkgegeven óók de migratie in hoofdzaak als «gebiedsintern» kon worden afgedaan, mogelijk moest zijn¹⁵. Dit betekent niet meer, maar ook niet minder, dan dat er gezocht werd naar een gebiedsindeling waarbij op grond van de inherente eigenschappen van een dergelijke indeling, retrospectie, actualiteit en prospectie op het gebied van de arbeidsmarkt mogelijk zou worden.

Er werd kortom gezocht naar: *een indeling van Nederland in concrete regionale arbeidsmarkten.*

Zou een dergelijke indeling in principe mogelijk blijken dan konden alle genoemde probleemvelden in onderlinge samenhang *per regio* of groep van regio's, worden aangepakt.

Bij het pakket aan eisen dat hierboven werd geformuleerd moet bovendien nog gevoegd worden dat op de achtergrond de wenselijkheid werd gevoeld, indien mogelijk, bij voorbeeld via de bouwstenen (= de verst verbijzonderde geregistreerde relevante statistische grootheden), aansluiting te verkrijgen op andere (reeds bestaande) gebiedsindelingen. Naast aan CBS-indelingen werd hierbij gedacht aan de door H. J. Keuning en zijn leerling J. Buursink te Groningen ontwikkelde (ideeën inzake) gebiedsindelingen.¹⁷

Met het bovengegeven lijstje van «eisen in het hoofd» werden de voornaamste ons bekende gebiedsindelingen kritisch onderzocht. Uiteraard kon op dat moment alleen gekeken worden naar gebiedsindelingen die al bestonden (1971). Gebiedsindelingen die tussen 1971 en 1976 ontstonden, dan wel werden ingevoerd, zijn overigens voor een belangrijk deel ook onderzocht op hun waarde voor de regionale (arbeidsmarkt)planning.

Het feit dat er een nieuwe indeling – speciaal voor de arbeidsmarkt bedoeld – tot stand is gekomen, betekent dat geen van de indelingen die door ons werden onderzocht door ons als «bruikbaar» werd ervaren. Dit betekent niet dat althans een deel van de bestaande indelingen objectief *onbruikbaar* zou behoeven te zijn. Het betekent wel, dat mogelijk bruikbare gebiedsindelingen bij gebrek aan informatie met betrekking tot hun wetenschappelijke

2.3.2. De indeling van Nederland in 26 arbeidsmarktgebieden

2.3.2.1. De voorlopige indeling in 26 gebieden

en praktische achtergrond en opzet niet op hun bruikbaarheid konden worden beoordeeld. En óók dat proefberekeningen op grond van o.m. forensengegevens en migratiegegevens niet tot een acceptabel resultaat hebben geleid.

- De eisen waaraan de indeling moest voldoen, gezien vanuit de problematiek van de regionale arbeidsmarkt, kunnen als volgt worden weergegeven:
- De gebiedsindeling moest geheel Nederland sluitend «afdekken», dat wil zeggen zonder overlappende, diffuse stroken en/of overgangszones.
 - De functionaliteit in termen van wonen en werken moest verzekerd zijn.
 - De indeling moest bruikbaar zijn als functioneel regionaal presentatiekader voor vooruitberekeningen.
 - De indeling moest zowel als presentatie- c.q. confrontatiekader van de vraag naar arbeid als van het aanbod van arbeid, dienst kunnen doen.

Een voorlopige indeling werd in 1974 voor het SISWO gepubliceerd in de vorm van een interim-rapport in de reeks Volkstellingsmonografieën.¹⁹

De betreffende gebiedsindeling is een indeling in 26 gebieden (Kaart I, II, III, IV) waarin 53 – elkaar in de invloedssferen gedeeltelijk overlappende – *nodale* gebieden vervat zijn. De *nodale* gebieden zijn geformeerd volgens het principe dat iemand niet blijvend kan werken op een plaats waar hij redelijkerwijze niet op elke werkdag met een «normale» (dat wil zeggen maximaal 45 minuten enkelvoudige reistijd) tijdsinspanning kan komen. We kunnen dit kortweg het bereikbaarheids criterium noemen. Zoals hierboven reeds werd vermeld moest de uiteindelijke gebiedsindeling zodanig worden geformeerd dat de overgangszones eenduidig werden toegerekend en dat een sluitende (qua afdekking) gebiedsindeling werd verkregen.

Hierbij moest zowel de mogelijkheid van zgn. 'schakelgebieden' (die dan ofwel bij het ene, ofwel bij het andere gebied gerekend kunnen worden, afhankelijk van de op dat moment relevante optiek), als ook die van 'samengestelde gebieden' (waarbij de overgangszones aanleiding zijn tot samenvoegen van tot dan toe afzonderlijke gebieden) beschouwd worden.

Om statistische redenen werd de voorkeur gegeven aan samengestelde gebieden. En wel omdat:

1. de 'schakelgebieden' op grond van wat in hoofdstuk 3, van deze monografie bij de besprekingen van de regionale classificaties wordt uiteengezet deze in vrijwel geen enkel denkbaar geval 'op zich zelf beschouwd konden worden'.
2. gezien de feitelijke onvermijdelijkheid van samenvoeging tot grotere gehelen van dit soort schakelgebieden, was er veel voor te zeggen dit van te voren, op grond van een systematische beredenering, te doen.

Gezien de verwevenheid van functies binnen deze gebieden en de daaruit resulterende 'homogeniteit', zouden wij de uiteindelijke 26 gebieden kunnen betitelen als *zonale* gebieden.

De in 1974 gepubliceerde indeling van Nederland was, zoals in de betreffende publikatie ook tot uitdrukking gebracht werd, een voorlopige indeling.

2.3.2.2. De concept-indeling van het CBS in 24 gebieden

Zoals vaak gebeurt bij de oplossing van problemen, was onze wijze van benaderen slechts één van de mogelijke.

Vrijwel synchroon met onze pogingen bleek het CBS onafhankelijk van ons bezig te zijn met het ontwerpen van een indeling voor onderwijsstatistische doeleinden, die gebaseerd was op comprimering van de indeling in 80 *nodale* gebieden, die reeds vroeger, mede op grond van de volkstellingsuitkomsten van 1960, voor het onderwijs gemaakt was. Het doel was, voor de

Kaart 1. Gebiedsindeling van Nederland in 26 gebieden ten behoeve van het onderzoek naar regionale arbeidsmarkten (voorlopig), geprojecteerd op de indeling van Nederland in 80-nodale gebieden.

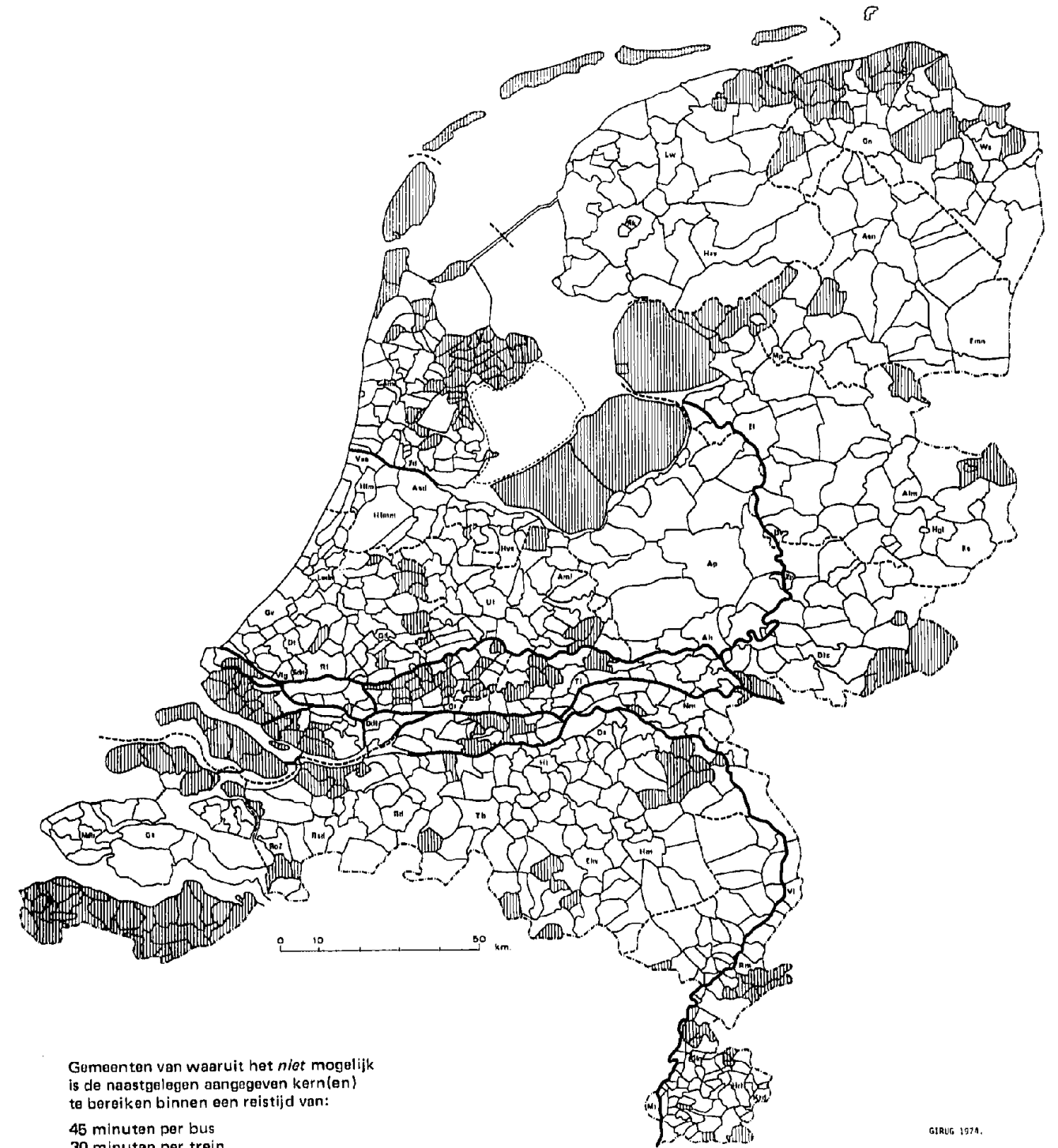

Legenda:
— grenzen van de «voorlopige» 26 gebieden

— grenzen van de 80-nodale gebieden

Girug '79.

Kaart 2. Bereikbaarheidsmogelijkheden van aangegeven kernen in Nederland met autobus en trein.

Gemeenten van waaruit het *niet* mogelijk is de naastgelegen aangegeven kern(en) te bereiken binnen een reistijd van:
45 minuten per bus
30 minuten per trein
Dienstregeling 1969/1970.
Gewenste aankomsttijd: 06.45–07.15 u.

GIRUG 1974.

Kaart 3. Bereikbaarheidsmogelijkheden van aangegeven kernen in Nederland met autobus, trein en personenauto.

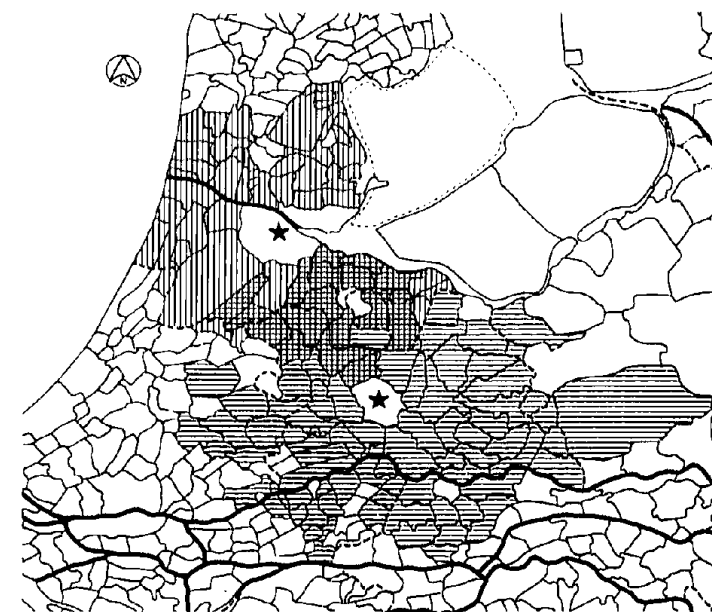

Gemeenten van waaruit het *niet* mogelijk is de naastgelegen aangegeven kern(en) te bereiken binnen een reistijd van:

45 minuten per bus
30 minuten per trein
30 minuten per personenauto
(gemiddelde rijsnelheid 60 km/u.)

Dienstregeling 1969/1970.
Gewenste aankomsttijd: 06.45—07.15 u.
Tertiaire (B-wegen) buiten beschouwing gelaten.

Kaart 4. Voorbeeld van een overlap van twee woongebieden.

Legenda

||||| woongebied rond Amsterdam

==== woongebied rond Utrecht

||||| overlap van de woongebieden rond Amsterdam en Utrecht

presentatie van de in- en doorstromingsstatistiek van schoolgaanden, de z.g. onderwijsmatrix, een regionaal presentatiekader te ontwikkelen. Bij vergelijking achteraf bleek deze indeling sterk met de door ons, onafhankelijk van het CBS ontwikkelde, indeling overeen te stemmen.

Op het moment dat wij ons dit bewust werden, werd uiteraard voor ons de algemene voorwaarde waarbinnen de censusmonografie zich bewoog, namelijk de *beleidsrelevantie*, ook wetenschappelijk van belang.

De CBS (concept)-indeling in 24 gebieden berustte namelijk impliciet op bereikbaarheidscriteria. Deze spelen namelijk evenzeer bij het woongemeente/schoolgemeente-probleem, als bij het woongemeente/werkgemeente-vraagstuk een rol. In feite was bij de voorbereidende analyse voor de gebiedsindeling in de nodale gebieden¹⁷ door het CBS, reeds duidelijk geworden dat de woon/werkstroom qua richting en intensiteit vrij goed correspondeerde met de woon/schoolstroom.

Als complicerende faktor moet hier overigens wel de *confessionaliteit*, die ook het voortgezet onderwijs duidelijk kenmerkt, genoemd worden. Deze leidt namelijk in sommige gebieden van Nederland tot zéér specifieke stromen en tegenstromen. Deze stromen ontbraken in vele gevallen in de woongemeente/werkgemeente-structuur.

Aan de eis ten aanzien van de functionaliteit in termen van wonen en werken, bleek voor zowel de indeling van het Geografisch Instituut te Groningen, als ook voor die afkomstig van het CBS, feitelijk voldaan te zijn.

2.3.2.3. De gebiedsindeling van Nederland in 26 arbeidsmarktgebieden (Kaart 5)

Het zou vanuit het standpunt van de beleidsrelevantie redelijkerwijs niet verstandig zijn als er op het gebied van de twee onderzoeksterreinen onderwijs en arbeidsmarkt, die duidelijk in elkaars verlengde liggen, twee op details van elkaar verschillende indelingen zouden blijven bestaan. Zowel volgens de opvattingen van het CBS als die van ons leek het wenselijk te komen tot een gemeenschappelijke indeling.

Een van de eisen die door ons aan de te ontwerpen gebiedsindeling werd gesteld was, dat zij bruikbaar moest zijn voor regionale vooruitberekeningen op het gebied van de arbeidsmarkt. Daarom moesten de gebiedsgrenzen zo gelegd worden dat de intergebiedsmigratie zo klein mogelijk werd. Hiertoe werd bij het ontwerpen van de indeling gestreefd naar een zo groot mogelijke «bevolkingsstabiliteit».

Het laatst genoemde aspect, een zo groot mogelijke bevolkingsstabiliteit, vereist enige nadere toelichting. Voor het verrichten van regionale vooruitberekeningen, die gebaseerd zijn op *demografisch* basismateriaal, is de binnenlandse migratie een complicatie. Hoewel ik reeds heb aangegeven dat de *interprovinciale* migratie in termen van bevolking niet al te omvangrijk is in Nederland, betekent dit nog niet dat ook de migratie tussen de gebieden die qua oppervlak en bevolking kleiner zijn dan provincies, verwaarloosd kan worden. Nu is de geografische mobiliteit een verschijnsel dat statistici, geografen, demografen en planologen al geruime tijd heeft beziggehouden.

Volkstellingen en dergelijke geven bij voorbeeld informatie over de geboorteprovincie voor degenen waarvan de woongemeente een andere is dan de geboortegemeente.* De gepubliceerde migratiestatistiek geeft een (gedeeltelijk) inzicht in de intergemeentelijke migratie. Wij vielen bij het formuleren van de gebiedsindeling terug op gedachtengangen, zoals die voor het eerst werden verwoord door de statisticus E. G. Ravenstein (1834-1913). In 1899 benadrukte deze in zijn artikel «The laws of migration»²¹, dat de meerderheid van de migranten slechts migreerde over korte afstanden. Het terugvallen op Ravenstein betekende overigens niet het terugvallen op een stokoude wet zonder meer.

Recente verkenningen in het veld van de migratie hebben ons immers geleerd dat Ravenstein ook in het begin van de jaren '70 van onze eeuw wat betreft zijn hierboven aangehaalde wet nog heel goed relevant kon zijn. Toch zijn wij niet in staat geweest dit volledig te verifiëren, en moesten noodzakelijkerwijs via de hier onder beschreven methode trachten tot een zo goed mogelijk resultaat te komen.

Wij beschikten over enige aanwijzingen dat migratie qua richting en intensiteit in de tijd gezien betrekkelijk constant is. Ook stonden ons magneetbanden ter beschikking waarop voor het jaar 1973 de totale intergemeentelijke migratie in Nederland was geregistreerd, evenals – in gedrukte vorm – de voorlopige uitkomsten van de 14e Algemene Volkstelling (verschenen in 1975) voor vrijwel alle gemeenten van Nederland. Aan deze voorlopige uitkomsten konden naast inwonertallen, zuivere – vanuit gemeentelijk gezichtspunt – autochtonen ontleend worden. Uiteraard werden deze gegevens ons toegeleverd door het CBS, dat bovendien enkele gemeenten die niet in de voorlopige uitkomsten zouden worden gepubliceerd (wegens onbetrouwbaarheid van de gegevens) voor ons op relevante punten heeft bijgeschat.

Waar het nu om ging, was de gebiedsindeling zodanig te kiezen, dat de mate van «*gebiedsautochtoniteit*» zo hoog mogelijk werd opgevoerd; we hebben hiertoe de computer een aantal alternatieve gebiedsindelingen onderling laten vergelijken. De *gebiedsautochtoniteit* werd op de volgende wijze benaderd. In de voorlopige uitkomsten per gemeente van de 14e Algeme-

* Hierbij wordt overigens geen enkel inzicht verkregen in migratiefrequentie en/of migratiegeschiedenis.

Kaart 5. Gebiedsindeling van Nederland in 26 gebieden ten behoeve van het onderzoek naar regionale arbeidsmarkten (definitief ontwerp (GIRUG/CBS; 1975), geprojecteerd op de indeling van Nederland in 80-nodale gebieden.

Kaart 6. De «Corop»-gebiedsindeling geprojecteerd op de indeling van Nederland in rayons van de Gewestelijke Arbeidsbureau's.

Legenda:
— grenzen «Corop»-gebieden.

— grenzen Rayons van de
Gewestelijke Arbeidsbureau's.

GIRUG '79.

Kaart 7. De Corop-gebiedsindeling geprojecteerd op de indeling van Nederland in 80-nodale gebieden.

Legenda:
— grenzen «Corop»-gebieden.

— grenzen 80-nodale gebieden.

GIRUG '79.

ne Volkstelling 1971 was het aantal zuivere autochtonen per gemeente vermeld, evenals de periode van vestiging van de overigen. Degenen die reeds 20 jaar of langer in de huidige woongemeente gevestigd waren, werden voor ons doel gelijk gesteld met autochtonen en voor het gemak betiteld als semi-autochtonen. Per gemeente blijft nu een rest-bevolking over. Deze rest-bevolking kan vanuit het gebiedsgezichtspunt echter heel goed autochtoon zijn. Het is helaas niet mogelijk dit te achterhalen door directe waarneming, bij voorbeeld op grond van de gegevens van de persoonskaart of door directe ondervraging. In beide gevallen zou er sprake zijn van een beperkte, maar wel volledige, volkstelling.

Voor de onderverdeling van deze restgroep is derhalve gebruik gemaakt van de migratiegegevens van het jaar 1973, met behulp waarvan een verdeelsleutel werd samengesteld. Hiervoor werd de volgende bewerking uitgevoerd:

- Registratie per gemeente van de aantallen migranten, afkomstig uit:
 - a. een gemeente *binnen* het eigen gebied
 - b. een gemeente *buiten* het eigen gebied
- Berekening van de verhouding «binnen/buiten»
- Toepassing van dit verhoudingsgetal (de verdeelsleutel) op bovengenoemde restgroep geeft de zgn. «rest-autochtonen».

Deze rest-autochtonen werden nu opgeteld bij de reeds bekende aantallen autochtonen en semi-autochtonen. We hadden nu *per gemeente* het aantal personen gevonden, dat autochtoon is ten opzichte van het «eigen» gebied. De mate van autochtoniteit *per gebied* resulteerde toen uit de volgende berekening: het optellen van de aantallen personen die autochtoon zijn ten opzichte van het eigen gebied per samenstellende gemeentes en het daaruit resterende totaal als percentage te nemen van het totaal aantal inwoners van het gebied. De uitkomsten van deze berekeningen zijn in gemiddelden en standaarddeviaties samengevat te vinden in de staten 11 en 12. Hierin zijn tevens opgenomen enige mogelijke alternatieve regionale indelingen, waarop dezelfde bewerking is toegepast.

Op grond van de in staat 11 en 12 gegeven uitkomsten werd besloten voor de doeleinden van de Volkstellingsmonografie Regionale Arbeidsmarkten in Nederland definitief te kiezen voor de GIRUG/CBS indeling in 26 gebieden.

Staat 13 geeft weer in hoeverre de doelstellingen ten aanzien van «containerisatie» van de (beroeps)bevolking gelukt is. Het gemiddeld percentage autochtonen in de bevolking is met een gemiddelde van bijna 79% bevredigend, ten aanzien van de internalisatie van de dagelijkse mobiliteit zijn de uitkomsten zéér bevredigend.

Staat 11. Percentage gebiedsinterne migratie-bewegingen ten opzichte van de totale binnenlandse migratie (1972-'73).

Gebiedsindeling	Gemiddeld percentage	Standaarddeviatie
Arbeidsmarktindeling voorstel GIRUG (74); 26 gebieden	77,2	6,5
Gebiedsindeling van Nederland in 26 gebieden, definitief ontwerp GIRUG/CBS (1975)	78,7	5,1
COROP-regionalisatie	74,1	6,0

Bron: Grondmateriaal toegeleverd door het CBS; bewerking en conversie magneetbanden, Consultatiedienst R.U.G.; Computerwerkzaamheden algemeen: Mevr. Drs. D. Muntinga-Weurman (GIRUG/SISWO).

Staat 12. Percentage leerlingen dat voortgezet onderwijs volgt in het eigen woongebied (1973/'74).

Gebiedsindeling	Gemiddeld percentage	Standaarddeviatie
Arbeidsmarktindeling voorstel GIRUG ('74); 26 gebieden	87,0	8,8
Gebiedsindeling van Nederland in 26 gebieden, definitief ontwerp CBS/GIRUG (1975)	88,3	9,0
COROP-regionalisatie	83,6	9,8

Bron: Grondmateriaal toegeleverd door CBS; bewerking en conversie magneetbanden, Consultatiedienst R.U.G.; Computerwerkzaamheden algemeen: Mevr. Drs. D. Muntinga-Weurman (GIRUG/SISWO).

Geheel volgens verwachting bleek vanuit elk gebied nog een «lekstroom» van forenserende medewerkers naar de aangrenzende gebieden te lopen. Anderzijds bleek de containerisatie vergaand geslaagd te zijn gezien de hoge procentuele aandelen die per gebied de in het gegeven gebied woonachtige werkers uitmaken van de totale beroepsbevolking in dit bepaalde gebied (staat 13, kolom 5).

Staat 13. De regionale bevolkings- en arbeidsmarkt«containers».

Gebieden GIRUG/ CBS, 14e Alg. VT '71	Inwonertal op 28-2-1971	% Autochtonen in de bevolking (berekend)	% Leerlingen dat voortgezet onderwijs volgt in het eigen woongebied (1973: '74)	% Van de beroeps- bevolking dat woont en werkt in hetzelfde gebied
1	2	3	4	5
1. Groningen	415 550	77	95	96
2. Winschoten	140 005	80	84	88
3. Leeuwarden	526 965	83	95	97
4. Assen	330 405	76	84	91
5. Zwolle	374 220	75	89	92
6. Enschede	535 160	84	91	96
7. Apeldoorn	399 985	73	89	94
8. Doetinchem	185 470	81	85	91
9. Arnhem	416 480	73	89	92
10. Amersfoort	310 570	66	83	87
11. Nijmegen	340 060	79	90	90
12. Tiel	85 200	73	56	83
13. Den Bosch	457 110	78	90	90
14. Utrecht	649 385	73	91	91
15. Alkmaar	393 290	71	97	85
16. Amsterdam	1 954 060	85	94	96
17. Den Haag	1 266 060	83	94	94
18. Rotterdam	1 579 965	85	96	94
19. Gorinchem	115 730	76	67	82
20. Middelburg	267 580	81	95	94
21. Breda	483 495	79	95	88
22. Tilburg	279 320	78	84	89
23. Eindhoven	619 730	83	93	95
24. Venlo	209 095	83	84	92
25. Roermond	125 105	81	88	84
26. Maastricht	601 355	89	98	92

Kol. 2 bron: VT-1971.

Kol. 3 bron: Berekeningen m.b.v. uitk. VT'60/Voorl. uitk. VT'71, migratie van en naar alle gemeenten in Nederland '72/1973.

Kol. 4 bron: Berekeningen op grond van basismateriaal regionaal onderzoek leerlingen bij het voortgezet onderwijs 1973/'74, CBS; Hoofdafd. Onderwijsstatistiek.

Kol. 5 bron: 14e Alg. VT 1971, Forensenmatrix 26 x 26.

2.3.2.4. Het probleem van de alternatieve indelingen

Staat 14 geeft weer dat een nadere comprimering van de 26-indeling tot een 14-indeling, de gevonden waarden nog gevoelig verbetert. Zij het niet ten opzichte van elk individueel gebied. In het combinatiegebied III, levert de samenvoeging ten opzichte van voor de afzonderlijke gebieden 5 en 7 wél een verbetering op. Echter niet ten opzichte van het gebied 6.

Hoewel in deze Volkstellingsmonografie verder uitsluitend gebruik zal worden gemaakt van de indeling van Nederland in 26 arbeidsmarktgebieden van het GIRUG/CBS, moet dit niet worden uitgelegd als een «absolute» afwijzing van mogelijke alternatieven zoals de Corop-indeling.

Ten tijde dat er een begin werd gemaakt met de werkzaamheden die uiteindelijk tot de GIRUG/CBS arbeidsmarkt regionalisatie zouden voeren bestonden er ondanks het grote aantal in gebruik zijnde gebiedsindelingen, geen gebiedsindelingen zoals die voor ons doel werden gewenst.

In 1974 was dat in zekere zin wél het geval.²² Door middel van de z.g. Corop-gebiedsindeling (Coördinatie Commissie Regionaal Onderzoekprogramma) was de indeling van Nederland in Rayons van de Gewestelijke Arbeidsbureaus gekoppeld aan de indeling van Nederland in 80-nodale gebieden (kaart VI, VII).

Staat 14. Een indeling van Nederland in 14 gebieden.

Gebiedsindeling van Nederland in 14 gebieden (GIRUG)	Inwonertal op 28-2-1971	Percentage autochtonen in de bevolking (Berekend)	Percentage leerlingen dat onderwijs volgt in het eigen woongebied (1973/'74)
1	2	3	4
I Combinatie gebied 1, 2, 4	885 960	85	96
II Combinatie gebied 3	526 965	83	95
III Combinatie gebied 5, 6, 7	1 309 386	83	95
IV Combinatie gebied 8, 9, 11	942 010	81	94
V Combinatie gebied 10, 12, 14	1 045 155	75	91
VI Combinatie gebied 13	457 110	78	90
VII Combinatie gebied 15, 16	2 347 350	87	97
VIII Combinatie gebied 17	1 266 060	83	94
IX Combinatie gebied 18, 19, 21	2 179 190	87	96
X Combinatie gebied 20	267 580	81	95
XI Combinatie gebied 22	279 320	78	84
XII Combinatie gebied 23	619 730	83	93
XIII Combinatie gebied 24	209 095	83	84
XIV Combinatie gebied 25, 26	726 460	90	98

Kol. 1, opgebouwd door samentelling van afzonderlijke gebieden van de gebiedsindeling van Nederland in 26 gebieden. GIRUG/CBS.

Kol. 2, bron: Uitk. 14e Alg. VT-1971.

Kol. 3, bron: Berekeningen m.b.v. uitk. VT-1960, Voorl. uitk. VT'71, migratie van en naar alle gemeenten in Nederland '72/1973.

Kol. 4, bron: Berekeningen op grond van basismateriaal regionaal onderzoek leerlingen bij het voortgezet onderwijs 1973/'74, CBS, Hoofdafd. Onderwijsstatistiek.

- Bij deze koppeling werden op twee manieren aanpassingen gemaakt:
- 1e. De Corop-indeling breekt met de functionele overschrijding van de provinciegrenzen die de indeling in 80-nodale gebieden kenmerkt.
 - 2e. Zowel de grenzen van de Gewestelijke Arbeidsbureaus als die van die 80-nodale gebieden worden aangepast aan de grenzen van stedelijke agglomeraties in Westelijk en Zuid Nederland.

Het opvallende bij de aanpassingen is, dat de functionele indeling in 80-nodale gebieden aanzienlijk meer heeft moeten inleveren dan de zuiver administratieve indeling van Nederland in Rayons van de Gewestelijke Arbeidsbureaus.

In feite vormen de aanpassingen van het CBS ten behoeve van de Corop-gebiedsindeling even zo vele dienstverleningen aan het Ministerie van Sociale Zaken het Centraal Planbureau (provinciale subtotalen!). Vanuit het CBS gezien liet het grondmateriaal ook andere oplossingen toe. Immers het CBS krijgt zowel de onderwijsgegevens als de meeste arbeidsmarktgegevens binnen per gemeente.

Anderzijds wordt nu via de Corop-indeling onderwijsplanning (= 80-nodaal) gekoppeld aan de arbeidsmarktgegevens van het Ministerie van Sociale Zaken, het (provinciaal) arbeidsmarktmodel van het CPB.

Pragmatisch gezien biedt de Corop-gebiedsindeling dus veel aantrekkelijks.

In feite blijft elke keuze van een beleidsrelevante arbeidsmarktindeling van Nederland een compromis. Dat wil zeggen een keuze voor «het kleinere kwaad». Daar is ook wetenschappelijk weinig tegen in te brengen.²³

In het bestek van de Volkstellingmonografie Regionale Arbeidsmarkten in Nederland hebben wij echter principieel gekozen. De wetenschappelijke argumentatie volgt in essentie dezelfde gedachtengang die het NEI ter zake van dit soort overwegingen lijkt te volgen: «Bij de regionale indeling als zodanig en de wijze waarop deze tot stand komt, moet het uitgangspunt ten aanzien van de beschikbaarheid van cijfermateriaal uit bestaande bronnen voor het onderhavige doel (= modelinvoerente gegevens) als te beperkt worden aangemerkt. Data-verzameling moet afhankelijk zijn van het doel van het onderzoek en niet andersom».²⁴

Een arbeidsmarktinformatiesysteem zou kunnen worden opgebouwd uit voorraadgegevens die vervolgens door middel van mutatiestatistiek «actueel» worden gehouden.

Theoretisch is dat mogelijk. In de praktijk, tenzij rigoureuus naast de interdependentie de werkelijke *eenheid* van de statistiek wordt gewaarborgd, uiterst gevaarlijk.

In deze volkstellingsmonografie worden cijfers gebruikt, cijfers die berusten op gewetensvol verricht onderzoek. Onderzoek waarvan de uitkomsten op integere wijze werden bewerkt. Ten koste van veel tijd en moeite bijeengebracht uit een breed geheel aan publicaties op het terrein van de arbeidsmarkt.

In een arbeidsmarktinformatiesysteem zoals hier wordt bedoeld staat het ene getal als het ware op de schouder van het anderen. Dat is riskant. Hoe riskant, laat staat 15 zien.

De bouwnijverheid behoort tot een van de best waargenomen bedrijfstakken in ons land.

Bij de 14e Algemene Volkstelling telde deze bedrijfstak ongeveer 522.845 of 522.244 beroepspersonen (uitkomsten S(1 : 10 x 10). Dit hangt er van af of men de Bedrijfsindeling 1960 of 1970 gebruikt.

2.4. Enkele afsluitende opmerkingen met betrekking tot een operationeel regionaal arbeidsmarktinformatiesysteem
2.4.1. Algemeen

Staat 15. De werkzame personen of het aantal manjaren in de bouwnijverheid en installatiebedrijven in 1975 volgens de verschillende statistieken (mannen en vrouwen)

Statistieken	Loontrekken- de werkzame personen	Zelfstandigen en medew. gezinsleden	Totaal
Arbeidsvolume Nationale Rekeningen (aantal geraamde manjaren 1975, bouwnijverheid en bouwinstallatiebedrijven SBI code 5 totaal)	380 000	55 000	435 000
Aantal verloonde manjaren behorend bij de bedrijven, die aangesloten zijn bij het Sociaal Fonds Bouwnijverheid over het kalenderjaar 1975	271 800		
Arbeidskrachtentelling (aantal personen maart-mei 1975, bouwnijverheid en bouwinstallatiebedrijven SBI-code 5 totaal, excl. inkomend en incl. uitgaande grenspendel)	435 000	45 000	480 000
Statistiek werkzame personen (aantal loontrekkende werknemers 31 maart 1975, bouwnijverheid en bouwinstallatiebedrijven SBI-code 5 totaal, excl. uitgaande grenspendel, militairen, personen met werkweek < 15 uur)	375 300		
Productiestatistieken bouwnijverheid (aantal werkzame personen ultimo september 1975 bij bedrijven > 10 personeelsleden burgerlijke en utiliteitsbouw algemeen SBI-code 51.11 en grond-, water- en wegebouwkundige werken algemeen SBI-code 51.21, en bij overige bedrijven met personeel in de bouwnijverheid SBI-code 51 excl. bedrijven SBI-code 51-14, 51-15 en 51.9. Eveneens niet opgenomen zijn werkzame personen bij de bouwinstallerende bedrijven SBI-code 52)	264 400	9 600	274 000
Arbeidsbestand bouwnijverheid (het aantal personen, dat in de periode 1-5-1975-31-4-1976 rechten bij het SFB heeft verworven blijkens de door hen geleverde zegels. Deze personen zijn in die periode werkzaam geweest bij bedrijven die ingeschreven staan bij het Sociaal Fonds Bouwnijverheid)	288 000		
Arbeidsbezetting Voortgangscontrole (aantal werkzame personen op B & U- en GWW-werken met een bouwsom ≥ f 20 000, jaargemiddelde 1975)			141 300

Bron: Advies inzake harmonisatie van de arbeidsmarktstatistieken betreffende de bouwnijverheid, Directie Bouwnijverheid, 's-Gravenhage, 1978.

Volgens de Nationale Rekeningen waren dat er in 1975 435.000. Volgens de arbeidskrachtentelling ('75) 480.000, volgens de productiestatistiek bouwnijverheid 274.000. Afhankelijk van het voor mutatie gebruikte getal een afname van 17%, 8% of 48%. Of bleef het aantal werkers constant sinds 1971?

De genoemde staat 15 geeft een krachtig argument voor harmonisatie en daarmee een krachtig pleidooi voor een verbeterde statistiek. Een gecentraliseerde statistiek lijkt het enige waarachtige antwoord, dat wil zeggen als te gelijker tijd de centrale instelling de prioriteiten qua leiding, budget en per-

soneel zou verkrijgen die het voor het maken van een betrouwbare statistiek nodig heeft.

Hoewel deze conclusie wellicht «fors geformuleerd» lijkt, vloeit zij voort uit de gebleken noodzaak dat, hoe dan ook, eenheid van meting, bewerking en publicatie moet worden bereikt, wil een (regionaal of nationaal) data-systeem voor de arbeidsmarkt verder kunnen komen dan:

- 1e mathematisch stenografisch noteren van grof geschatte relaties.
- 2e aanleidingen verschaffen voor reken-organen die uitgaan van de gedachte dat als er nu maar veel gerekend wordt inzicht op magische wijze het gevolg zal zijn.

2.4.2. Harmoniseren of centraliseren?

Sinds 1970 zijn er vele tientallen, zo niet honderden, publikaties over de arbeidsmarktproblematiek verschenen in het Nederlandse Taalgebied. Veel onderzoek werd verricht om heel concrete deelproblemen op te lossen. Soms ging het over de herintreding van werklozen²⁵ of de arbeidsmarkt in model²⁶. Soms over de personeelsvoorziening van een vestiging van een grote multinationale onderneming.

De indruk die achterblijft is er een van «statistische» verbijstering, van een ongelooflijke informatie-cacophonie. Die overigens met de stijgende behoefte aan kwantitatieve en kwalitatieve informatie over de arbeidsmarkt eerder schijnt toe te nemen dan te verminderen.

Gedurende de voorbereiding van de 14e Algemene Volkstelling 1971, zowel als in latere fasen tussen 1974 en heden is het door omstandigheden voor de auteur van deze monografie mogelijk geweest het overleg inzake harmonisatie te volgen. Aanvankelijk van dichtbij, later van grotere afstand, de laatste twee jaren uitsluitend op grond van al dan niet interne nota's, notities en wat dies meer zij.

Hoewel duidelijk voortgang is gemaakt in de zin dat men steeds meer bereid is tot een gesprek dan vroeger, bij voorbeeld ten tijde van de eerste voorbereidingen van de 14e Algemene Volkstelling, is van een werkelijke harmonisatie bij voorbeeld op grond van één integraal arbeidsmarktmodel geen sprake. In feite duurt de anarchie op het gebied van de arbeidsmarktinformatie ongewijzigd voort.

Gezien de klimmende noodzaak in de nabije toekomst toch over goede, betrouwbare arbeidsmarktstatistieken te beschikken op grond waarvan beleidsrelevant materiaal op verantwoorde wijze ter beschikking te krijgen is, kan deze toestand niet veel langer voortduren.

Wij moeten ons realiseren dat het tot stand brengen van een goede statistiek tijdrovend is. Zelfs als nu - 1980 - met voortvarendheid en voldoende budget een uitvoering zou worden gegeven aan een meerjarenplan, bij voorbeeld lopend tot 1983, zou het eerste gegeven op z'n vroegst verwacht kunnen worden tussen 1985 en 1990. En dat alleen nog als het programma gecentraliseerd onder een-hoofdige leiding zou kunnen worden uitgevoerd.

Bij de thans heersende situatie dat ieder die maar in de verte iets met de arbeidsmarkt te maken zou kunnen hebben alles voor eigen behoefte, op slechts op de eigen behoefte toegesneden wijze verzamelt, treedt niet alleen een immense verspilling op van mankracht en middelen, maar bovendien alle inefficiëntie die samenhangt met machtsstrijd, competentieconflicten en dergelijke.

De tijd lijkt meer dan rijp voor een nationale data-bank betreffende de arbeidsmarkt. Niet naast het bestaande systeem maar *in plaats van*. Niet bij één ministerie, of verdeeld over meerdere belanghebbenden, maar bij een instantie die statutair als politiek onafhankelijk mag worden beschouwd. Bij alle tekortkomingen die ook de CBS-arbeidsmarktstatistiek moge vertonen, dus bij het CBS. Dit betekent het opnieuw opnemen van een oude ontwikkeling.

Sinds de instelling van de Centrale Commissie voor de Statistiek in 1899, is er een voortdurend gevecht geleverd om de overheidsstatistiek te concentreren bij het Centraal Bureau voor de Statistiek.

«Een van de voornaamste redenen voor de centralisatie van de overheidsstatistiek was, dat in een gecentraliseerde statistiek de interdependenties beter tot hun recht kunnen komen. Aan de andere kant daarvan staat de omstandigheid dat de betrokkenheid op het overheidswerk, dat toch in de eerste plaats gediend moet worden, bij de centralisatie veel geringer is.»

Deze woorden zijn afkomstig uit een lezing die Prof. Dr. Ph. J. Idenburg in oktober 1964 hield voor een groep van jonge wetenschappelijke medewerkers van het Centraal Bureau voor de Statistiek.²⁷

Prof. Idenburg was op dat moment reeds 25 jaar Directeur-Generaal van de Statistiek. Een positie die vóór hem, sinds de oprichting van het CBS in 1899 tot 1939 – veertig jaar –, bezet werd door de eerste directeur van de statistiek, Prof. Dr. H. W. Methorst.

De centralisatie van de statistiek werd door de beide directeurs van de statistiek daarbij ondersteund door de Centrale Commissie voor de Statistiek, met kracht nagestreefd, zo niet bevochten. Het feit van hun langdurige relatie met het CBS is hierbij ongetwijfeld – naast zeer persoonlijke karaktereigenschappen – van groot belang geweest.

In dezelfde lezing wees Prof. Idenburg op de wankelende basis waarop de centralisatie van de overheidsstatistiek bij het CBS in feite berustte.

In het Koninklijk besluit dat de oprichting van het CBS mogelijk maakte staat te lezen:

Art. 8,4e lid K.B. 9 jan. 1899 «Spoedeisende gevallen uitgezonderd, wordt van regeringswege omtrent een nieuw onderwerp van Statistiek geen onderzoek ingesteld, noch in een onderzoek dat reeds pleegt te geschieden, verandering gebracht, dan nadat de Centrale Commissie is gehoord».

De Centrale Commissie is de waarborg voor de onafhankelijke en de goede functionering van het CBS.

De Centrale Commissie is zodanig samengesteld dat departementale belangen, alsmede die van bedrijfsleven (werkgevers zowel als werknemers), en die van de wetenschap tot gelding kunnen worden gebracht.

Eén van de voornaamste taken van de Centrale Commissie is het uitbrengen van advies aan de regering wanneer het gaat om Statistieken buiten het CBS. Immers de regering moet haar daarover horen.

Prof. Idenburg wees er reeds op, dat het incorporeren van de statistiek die zou ontstaan bij de «publiekrechtelijke» lichamen, niet zou kunnen worden «afgedwongen» op grond van de bovengegeven juridische grondslagen.

De auteur van de voorliggende monografie kan zich niet aan de indruk onttrekken dat de wildgroei van de ambtelijke statistiek op alle niveaus van de overheid in alle bestuurslagen en met betrekking tot vrijwel alle sectoren, waarvan de statistische berichtgeving met betrekking tot de arbeidsmarkt een schrijnend voorbeeld is, zeer wel voorkomen had kunnen worden. Dat dit niet gebeurd is komt geheel voor de verantwoordelijkheid van, de elkaar na het vertrek van Prof. Idenburg in een snel tempo opvolgende, Directeuren-Generaal van de Statistiek, de Centrale Commissie en last but not least de Regering en Volksvertegenwoordiging. Juist in een tijd waarin zich grote maatschappelijke veranderingen voordeden, structuurontwikkelingen niet meer «regelmatig» maar in een steeds toenemend tempo en met heftige schommelingen verliepen, werd het CBS vrijwel gelijktijdig slachtoffer van twee ontregelende invloeden.

A. De decentralisatie van overheidsdiensten

B. De angst van de burger voor een «alleswetende» overheid.

De decentralisatie, later teruggebracht tot een gedeeltelijke, heeft zijn invloed op het functioneren van het CBS niet gemist. Met name het toegenomen

men personeelsverloop bij het gehele CBS en de daarmee samenhangende verliezen aan specifieke kennis en vaardigheid hebben een goede – op een tot uitdrukking brengen van de interdependenties gerichte –, uitbouw van de Statistiek ten zeerste gehinderd.

Juist in deze voor het CBS zo moeilijke periode, had een krachtig vasthouden door de Centrale Commissie, Regering en Volksvertegenwoordiging aan de Centralisatie van de Overheidsstatistiek bij het CBS beleidsmatig en budgettair uitgangspunt moeten zijn en blijven. Hoe paradoxaal het ook moge lijken, juist in de crises die het CBS toen heeft doorgemaakt, waar het in sommige opzichten nauwelijks aan de lopende verplichtingen kon voldoen, had de centralisatie van de statistiek hardnekkiger dan ooit moeten worden nagestreefd. Dit is niet gebeurd, althans onvoldoende.

Tot schade van de mogelijkheid om tot wetenschappelijk-statistisch verantwoorde inzichten te geraken voor wat betreft belangrijke maatschappelijke probleemvelden zoals de arbeidsmarkt, maar ook en vooral: tot schade van de democratie.

De democratie kan immers slechts functioneren als de overheidsstatistiek een betrouwbaar en transparant medium vormt. Dan kan de maatschappelijke discussie gevoerd worden door goed en gelijk geïnformeerde staatsburgers. En wordt beleid naast geïnspireerd door ideologische achtergronden, geschraagd door feitenkennis.

Er is bijna zeventig jaar van strijd nodig geweest alvorens in 1892 de Centrale Commissie en in 1899 het CBS, ontstonden. Gedurende ruim zestig jaar is er aan de centralisatie van de overheidsstatistiek onafgebroken gewerkt. In zekere zin vormt het probleem van de arbeidsmarkt een testcase voor de toekomst van ons statistisch bestel.

Noten

¹ Zie onder meer: Nationaal programma arbeidsmarktonderzoek, De strategie voor het arbeidsmarktonderzoek, Staatsuitgeverij, 's Gravenhage, 1976.

Nationaal programma arbeidsmarktonderzoek, Hoofdpijnen van het Nationaal programma arbeidsmarktonderzoek, Staatsuitgeverij, 's Gravenhage 1978.

Nationaal programma arbeidsmarktonderzoek, De arbeidsmarkt in model, Staatsuitgeverij, 's Gravenhage, 1979.

² Webster's New Collegiate Dictionary, GZC Merriman Cy, Springfield, Mass., USA, 1974, blz. 288.

³ Idem, blz. 831.

⁴ Drs. J. A. M. Heyke, Prof. Dr. L. Klaassen, Drs. C. J. Offereins, Naar een arbeidsmarktmodel, H. D. Tjeenk Willink, Groningen, 1975, blz. 68–85.

⁵ Drs. J. A. M. Heyke e.a., op cit., blz. 154–158.

⁶ CBS, Uitgebreide technische toelichting bij de streekproefuitkomsten uit de 14e Algemene Volkstelling 28 februari 1971.

⁷ CBS, Arbeidskrachtentelling 1975, 's Gravenhage, 1978, blz. 9–14.

⁸ Nieuwsbrief Arbeidsmarktonderzoek, Nr. 6, Siswo, Amsterdam 1978, blz. 260–264.

⁹ Idem, blz. 260.

¹⁰ CBS, Inventarisatie van statistische gegevens van het CBS met betrekking tot arbeid, Hoofdafdeling Arbeid, Inkomen en Consumptie, Afd. Arbeid, 's Gravenhage, september 1976, Notitie; inclusief bijlagen 17 blz.

¹¹ Idem, blz. 1.

¹² De volkstelling 1975 in vergelijking met de volkstelling 1971 en de statistiek werkzame personen, Arbeidskrachtentelling 1975, CBS, Staatsuitgeverij, 's Gravenhage 1978, blz. 59–64.

Zie ook de inleidingen van de Statistiek Werkzame Personen 1970, '71, '72, '73, '74, '75, '76, '77.

¹³ Advies inzake harmonisatie van arbeidsmarktstatistieken betreffende de Bouwnijverheid, Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, Directie Bouwnijverheid, juli 1978.

¹⁴ F. Schuurmans, Gebiedsindeling van Nederland ten behoeve van het onderzoek naar regionale arbeidsmarkten, SISWO, Amsterdam 1974, blz. 2.

¹⁵ CBS, Overgangen binnen het onderwijs en intrede in de maatschappij; «Onderwijsmatrix» (1936, 1956, 1961–1966, 1976, 1977) Staatsuitgeverij, 's Gravenhage.

¹⁶ F. Schuurmans, Structuurkenmerken van de binnenlandse migratie in Nederland, Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, Jg. 56, nr. 2, 1975, blz. 121–125.

¹⁷ G.A. van der Knaap en W. F. Sleegers, Onderzoek naar de structuur van interregionale migratiestromen, Economisch Geografisch Instituut van de Erasmus Universiteit, Rotterdam, 1978, blz. 41.

¹⁸ J. Buursink, Centraliteit en hiërarchie, Diss., Groningen 1971; H. J. Keuning en J. Buursink, Stedelijke verzorgingsgebieden, Atlas van Nederland, Blad. IX-4, Staatsuitgeverij 1972.

¹⁹ B. J. L. Berry, Metropolitan Area definition: A Re-evaluation of concept and statistical practice, Washington D.C.: Bureau of the Census, Working Paper no. 28, 1968.

²⁰ F. Schuurmans, SISWO 1974 op cit., blz. 2.

²¹ Tot stand gekomen in samenwerking tussen de afdeling bevolkingstatistiek en de afdeling culturele en onderwijsstatistiek van het CBS, i.c. Drs. J. Schmitz, Drs. J. de Bruijn en de auteur van deze monografie.

Ook bij deze gebiedsindeling deed zich de omstandigheid voor dat buiten het CBS, en onafhankelijk daarvan, een soortgelijke regionalisatie was ontwikkeld. Het ging hier om de gebiedsindeling die door Drs. A. Bours, toentertijd werkzaam bij de Vereniging van Nederlandse Gemeenten was gemaakt. Deze kwam vergeend met de indeling in 80 gebieden overeen.

²² E. G. Ravenstein, The laws of migration, Journal of the Statistical Society, 1889.

²³ CBS, Statistisch zakboek 1974, blz. 170–185.

²⁴ «Er kan niets «algemeens» worden gezegd over de voor het onderzoek gekozen begrenzing van de regio, behalve dan dat deze meestal een meer pragmatische compromis is tussen functionele criteria, politieke overwegingen en de beschikbare gegevens. Het is dus de uitvoerbaarheid van de regionale politiek die ten slotte beslist over de zinrijkheid van de regio's.»

Dr. P. Drewes, Regionale politiek als sociale planning; in: Regionale Economie, Redactie Prof. Dr. L. H. Klaassen, Groningen 1972.

²⁵ Drs. J. A. M. Heyke e.a., op cit., blz. 152.

²⁶ Drs. E. Koopmans e.a., Onderzoek onder werklozen, 2 dln., IVA, Instituut voor Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek, Tilburg 1976.

²⁷ J. A. M. Heyke en R. J. Maas, De arbeidsmarkt in model, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1979.

²⁸ Cursus wetenschappelijke medewerkers (OB), Prof. Dr. Ph. J. Idenburg, Het Centraal Bureau voor de Statistiek, 's Gravenhage 9 oktober 1964.

3. Volkstellingsuitkomsten nader bezien op hun informatiewaarde met betrekking tot de (regionale) arbeidsmarkt

3.1. Inleiding

In het voorgaande hoofdstuk zijn een aantal typerende moeilijkheden aan de orde gekomen die samenhangen met maatschappelijke en economische ontwikkelingen die plaatsvonden en -vinden, op «velden» die van belang zijn voor de regionale arbeidsmarktproblematiek. Hierbij werd vooral aandacht besteed aan wat gebeurde op het gebied van het voortgezet onderwijs, de beroepen- en de bedrijfswereid.

In zekere zin zijn deze ontwikkelingen, hoewel van grote betekenis voor de gebruikswaarde van volkstellingsuitkomsten in een periode na de teldatum, niet echt verbonden aan een volkstelling. Zo is ook het feit dat de lopende statistiek niet is gekoppeld aan de algemene tellingen qua definities, begrippen, classificaties en telconventies geen eigenlijke volkstellingszaak.

De onderwerpen die in dit hoofdstuk aan de orde zullen komen zijn dat wél. Zij zouden van belang zijn geweest óók als de dynamische ontwikkelingen op het veld van onderwijs, beroep en bedrijf *niet* zouden hebben plaats gevonden.¹

Aan de orde zullen komen:

- De invloed van de teller op de uitkomsten.
- De invloed van de ondervraagden op het werkelijkheidsgehalte van de uitkomsten.
- De invloed van de gebruikte (standaard)systematische classificaties op de uitkomsten.
- De regionale classificaties.

3.2. De invloed van de «teller» op de uitkomsten

De uitkomsten van de 14e Algemene Volkstelling hebben betrekking op de bevolking van Nederland. Dat wil zeggen dat de uitkomsten statistische bijzonderheden verschaffen over alle personen die volgens het Besluit Bevolkingsboekhouding in de gemeentelijke persoonsregisters behoren te zijn opgenomen. In feite dus alle mensen die hun feitelijke woonplaats in een Nederlandse gemeente hebben.

Nu blijkt dat het aantal mensen dat per gemeente in de bevolkingsboekhouding was opgenomen niet overeenstemt met de aantallen die bij de volkstelling werden vastgesteld. Voor geen enkele gemeente was het verschil tussen volkstelling en bevolkingsadministratie erg groot. Op de teldatum bleven de meeste verschillen beperkt tot minder dan 2%.

Deze verschillen hebben als voornaamste oorzaak het feit dat de bevolkingsregisters niet «tot op de dag bij zijn». De administratieve verwerking van verhuizingen, geboorten en sterfte kost nu eenmaal tijd. Een andere reden voor de verschillen tussen de volkstelling en de registratie in de bevolkingsboekhouding is natuurlijk dat bij de volkstelling een aantal mensen te voorschijn komt dat er juridisch gesproken niet «kan» zijn. Want bij de volkstelling gaat het om mensen die hun werkelijke woonplaats in Nederland hebben, dus óók buitenlanders, óók «illegale». Als een buitenlander hier zonder woon- en/of verblijfsvergunning is, komt hij natuurlijk niet voor in de bevolkingsadministratie. Anderzijds behoren mensen die op de een of andere wijze – bij voorbeeld omdat zij behoren tot het Corps Diplomatique – exterritoriale status bezitten, niet in de telling voor te komen. Net zo min als buitenlanders die behoren tot de Nato (strijdkrachten). Die behoren niet geteld te worden. Ook niet als zij al dertig jaar in de Laan van Meerdervoort wonen.

In het buitenland woonachtige Nederlanders behoren ook niet in de telling voor te komen. Óók niet als ze nog een Nederlands paspoort bezitten en geruime tijd bij hun moeder op bezoek zijn.

Binnen de totale bevolking van Nederland, onafhankelijk of het nu gaat over het hele land, een provincie, gemeente, buurt of wijk, is voor een arbeidsmarktstudie natuurlijk van groot belang om informatie te verkrijgen over de mensen die op enigerlei wijze betaald werk doen. Deze groep wordt wel de «beroepsbevolking» genoemd.

Tot de beroepsbevolking werden bij de 14e Algemene Volkstelling gerekend:

Personen van 14 jaar en ouder die op enigerlei wijze voor eigen rekening werkzaam zijn, dan wel tegen loon, salaris of een andere vorm van *geldelijke* beloning werkzaamheden verrichten ten behoeve van anderen.

Anders dan ter gelegenheid van de 13e Algemene Volkstelling (1960), werden ook alle personen die per week gemiddeld minder dan 15 uur in *loon-dienst* werkzaam waren tot de beroepsbevolking gerekend. Echter weer niet de «volledig dagonderwijs genietenden» (studenten en scholieren met een betaalde werkkring van gemiddeld minder dan 15 uur per week werden namelijk *niet* tot de beroepsbevolking gerekend).

Daarenboven worden tot de beroepsbevolking gerekend:

- personen die gemiddeld minstens 15 uur per week meewerken in het gezinsbedrijf, OOK INDIEN ZIJ HIERVOOR NIET WORDEN BETAALD;
- Personen in militaire dienst: zowel beroepsmilitairen als zij die als dienstplichtigen op het moment van de telling in tijdelijke dienst zijn;
- studenten en scholieren van 14 jaar en ouder die gemiddeld ten minste 15 uur per week arbeid verrichten tegen geldelijke beloning;
- personen die werken op een sociale werkplaats voor hoofd- of handarbeiders, een centrum voor vakopleiding voor volwassenen en zij die tewerkgesteld zijn op aanvullende werken;
- personen in opleiding die tevens loon, salaris of een andere geldelijke vergoeding ontvangen zoals personen in opleiding via het leerlingensstelsel, bij de politie, de krijgsmacht, leerling-verpleegsters e.d., stagiaires en volontairs.

Bovenstaande groepen van personen kunnen samengevat worden onder de verzamelterm: «werkende beroepsbevolking».

Hoewel niet werkzaam op het moment van de telling worden de volgende groepen tot de beroepsbevolking gerekend als «tijdelijk niet-werkende beroepsbevolking»:

- wachtgelders, werklozen en werkzoekenden. Dit ongeacht het feit of zij feitelijk werk zoeken of nog «bemiddeld» worden. Personen die opgaven dat zij als niet-werkend moesten worden beschouwd en tevens dat zij als werkzoekend bij een arbeidsbureau waren ingeschreven zijn *altijd* als «tijdelijk» niet-werkend beschouwd. Onverschillig of zij te kennen gaven daadwerkelijk geen werk meer te zoeken of niet (meer) bemiddeld te (kunnen) worden.

De «werkende» vermeerderd met de «tijdelijk niet-werkende» beroepsbevolking vormt te zamen de «beroepsbevolking» in de zin van de Volkstelling 1971. Dit geheel wordt vrij aardig samenvallend gedacht met wat in de Arbeidskrachtentellingen van het Centraal Bureau voor de Statistiek wel wordt genoemd: de «beroepsbevolking in ruime zin». Wij zullen later zien dat deze overeenstemming nogal wat te wensen overlaat.

Voor ons doel, het ontwikkelen van een informatiesysteem ten behoeve van een «regionale ontwikkelingsprogrammering» is het niet onbelangrijk ook een inzicht te krijgen in de «potentiële» beroepsbevolking. Hiertoe is het onderscheid dat bij de volkstelling 1971 werd gemaakt binnen de groep «personen zonder beroep» zeer functioneel.

Onderscheiden werden:

- *Gepensioneerden*, AOW-, AWW-trekkers, renteniers, e.d., inclusief trekkers van een weduwe-, wezen-, invaliditeitspensioen, lijfrentetrek- kers, personen zonder beroep die leven van de opbrengst van hun ver- mogen;
- *Studenten en scholieren*, voor zover niet ten minste gemiddeld 15 uur per week tegen geldelijke beloning werkzaam;
- *Werkzaam in eigen huishouden*; deze groep bestaat voornamelijk uit huisvrouwen en thuis helpende dochters zonder beroep. Dat wil niet zeggen dat er geen mannen in deze groep zouden kunnen voorkomen. Deze zijn echter opgenomen in de groep «overigen»;
- *Overigen*; deze groep bestaat voornamelijk uit kinderen die om leef- tijds- of andere redenen niet schoolgaand zijn, arbeidsongeschikten, en «bien étonné de se trouver ensemble»: de «huismannen».

Wij moeten overigens er wel op letten dat in het geheel van de uitkomsten van de 14e Algemene Volkstelling ook nog een onderscheiding is gemaakt naar degenen die hetzij een AOW-, AWW- ofwel een uitkering op grond van de bijstandswet ontvangen; onafhankelijk van het feit of men tegen geldelij- ke beloning werkzaamheden, of diensten, ten behoeve van derden verricht.

De bovenstaande verbijzonderingen en indelingen met betrekking tot het aspect «beroepsbevolking» behoren heel duidelijk tot wat wel wordt ge- noemd: «het classificeren op objectieve wijze, in kwalitatief verschillende klassen of groepen». Het bijvoeglijk naamwoord «objectief», betekent in dit verband, dat de toedeling tot de verschillende kwalitatieve klassen of groe- pen geschiedt aan de hand van van te voren nauwkeurig bepaalde afspraken in de vorm van begripsomschrijvingen en/of definities, volgens vaste en nauwkeurig bepaalde regels.

In zijn publikatie: «Volkstelling bezien» (1976) laat Drs. C. de Hoog² duide- lijk uitkomen dat het weliswaar bij de volkstelling niet aan dergelijke be- grip-omschrijvingen en/of definities heeft ontbroken, maar dat in de dage- lijke praktijk van de eigenlijke volkstellingsactiviteit (de enquête), de «tel- lers», dat wil zeggen degene die namens het CBS de vragenlijsten uitreikte en ook weer ophaalde, in de praktijk een subjectief element in de classificatie kon brengen.

Bij de telling werden immers verschillende vragenlijsten gebruikt en uitge- reikt door de teller, het betrof hier:

Vragenlijst A, 10 genummerde bladen, bestemd voor een hoofd van een huishouden of een alleenstaande.

Vragenlijst B, 7 genummerde bladen, bestemd voor een lid van een huis- houden met beroep.

Vragenlijst C, 4 genummerde bladen, bestemd voor een lid van een huis- houden zonder beroep van twaalf jaar en ouder.

Vragenlijst D, 2 genummerde bladen, bestemd voor een lid van een huis- houden van nul tot en met elf jaar.

De vragenlijsten A t/m D hebben betrekking op de «bevolking in woningen en andere bewoonde ruimten».

Vragenlijst E, voor een persoon, ongeacht de verschillende onder A t/m D onderscheiden kenmerken op een varende schip of in een woonwagen.

Hier gaat het nu om de z.g.: «varende en rijdende bevolking».

Vragenlijst F, voor een persoon in een inrichting of tehuis.

Deze vragenlijst heeft betrekking op de z.g. «gestichtsbevolking».

De opzet van de telling gaat er van uit, dat de teller op verantwoorde wijze reeds bij de enquête een classificatorisch onderscheid maakt. Aan de hand van zijn instructies moet hij op grond van persoons-, huishoudens-, en be- roepskenmerken beslissen welke vragenlijst hij zal uitreiken. Een héél be- langrijke taak, want als de teller hierbij fouten maakt zijn deze uitermate

3.2.1. De feitelijke invloed van de teller

moelijk achteraf te herstellen. In de praktijk van de 14e Algemene Volkstel- ling moeten wij zelfs vaststellen: in het geheel niet te herstellen. Hooguit te camoufleren.

De Hoog wijst er in zijn reeds genoemde publikatie op dat de teller hierbij op belangrijke wijze de uitkomsten van de Volkstelling kon beïnvloeden. Ook als hij of zij de opgedragen taak op integere wijze vervult. Hoe moet bij voor- beeld door de teller worden vastgesteld wie het «Hoofd van het huishou- den» is? Hoe moet hij of zij nu precies «vaststellen» wie op het bepaalde adres tot de «beroepsbevolking» moet worden gerekend? Hoort de vrouw van de wetenschappelijke medewerker die «voor haar plezier» tegen «kos- tenvergoeding» af en toe een handje helpt in een «boetiekje» tot de beroeps- bevolking? Of de vrouw van de hoogleraar die – al weer tegen «kostenver- goeding» – een bijna volledige dagtaak heeft aan het redigeren van één of meerdere wetenschappelijke tijdschriften? En de vrouw van de postbeamb- te die als schoonmaakster of werkster een «zwart» centje bijverdient ten be- hoeve van de gezinsvakantie of een «caravannetje»?

In heel veel gevallen heeft de teller geen kennis gemaakt met deze dilem- ma's. Hij heeft zonder meer de vragenlijsten uitgereikt, naar beste weten of niet, en teruggehaald. De omstandigheden rondom de 14e Algemene Volks- telling hebben dit nu eenmaal met zich mee gebracht.

De volkstellingsgegevens moesten worden verzameld in 863 gemeenten, 10 000 wijken en buurten. Daar waren erg veel «tellers» voor nodig. Onge- veer 100 000. Uiteindelijk waren er weinig echte «weigeraars». Dit waren er ongeveer 22 400. Ofwel 0,2% van de bevolking.

Er waren er veel meer die niet echt weigerden maar gewoon «niet door de teller bereikt konden worden»: 248 000, waarvan 55% mannen. Hierbij lag een relatief groot accent bij de 20–34 jarigen. Hiervan moest bijna 4% «ad- ministratief» worden geteld. Tegen ruim twee procent (2,3%) voor de totale bevolking.

In het totaal telde de beroepsbevolking ongeveer 4 789 000 personen. Dat wil zeggen volgens de gepubliceerde uitkomsten van de Volkstelling 1971. 2,68% van deze beroepsbevolking was aan de beroepsbevolking toegere- kend op grond van de gegevens op de persoonskaart in de bevolkingsadmi- nistratie. In absolute zin: 128 000. Hiervan is ruim 90% zelfs toegerekend aan de categorie personen in loondienst met een volledige werkweek. Meer dan de helft kon worden toegerekend aan een bedrijfsklasse en 12% (15 360 per- sonen) aan een opleidingsniveau. Het betreft hier in feite 128 000 voor som- mige aspecten «onbekenden».

Het gebruik van de bevolkingsadministratie voor het gemelde doel doet de vraag rijzen waarom er eigenlijk een volkstelling nodig was voor de as- pecten scholing, beroep en bedrijf. Immers, de bevolkingsadministratie voorzag reeds in de behoefte? Het antwoord moet zijn dat een en ander niet op verantwoorde wijze mogelijk kan zijn geweest voor de genoemde 128 000. Voor zover relevante gegevens op het genoemde terrein in de be- volkingsadministratie voorkomen zijn zij onbetrouwbaar. Een en ander bete- kent dat een onbekend aantal «onbekenden» in de telling in feite is onderge- bracht bij «bekenden». Zo bedraagt dus in feite het aantal beroeps personen waarvan bij voorbeeld de opleiding en het opleidingsniveau als onbekend moeten worden gezien dus niet ± 650 000, maar ongeveer 666 000. Dat brengt het percentage van de beroepsbevolking waarvan het opleidingsge- geven onbekend is van 13,6% op 13,9%. Niets verontrustends dus op het eerste gezicht. Maar toch vervelend vanuit ten minste twee gezichtspunten:

1. Dat het gebeurd is.
2. Vanuit de relatieve dominantie van de leeftijdsgroep 20–34 jaar.

Immers, voor deze groep is het beeld van het gegeven loondienst/niet in loondienst, bedrijf en beroep, zowel als onderwijsniveau op nogal onover- zichtelijke wijze «aangepast» buiten de eigenlijke volkstelling om.

Het lijkt misschien dat wij ons nogal ver verwijderd hebben van het probleem van de invloed van de «teller» op de uitkomsten van de volkstelling. Dit is maar schijn.

Een kwart miljoen mensen, werd door de tellers «gemist»! Dat is gemiddeld niet veel. Zoals gezegd 2,3% van de bevolking. Gemiddeld maar ongeveer 2,5 persoon per teller. Jammer genoeg is dit echter nog niet alles. De Arbeidskrachtentelling 1975 (Staatsuitgeverij 1978), bevat in het hoofdstuk: «De arbeidskrachtentelling 1975 in vergelijking met de Volkstelling 1971 en de statistiek werkzame personen» nog een paar andere bijzonderheden, blz. 60:

«...De *gedeeltelijke non-response* is voor een deel ontstaan doordat sommige personen aan wie door de teller een antwoordboekje voor een «lid van een huishouden zonder beroep van 12 jaar en ouder» is uitgereikt bij vraag 6A niettemin te kennen hebben gegeven een beroep uit te oefenen. Deze personen zijn in de tabellen als personen met beroep opgenomen; voor hen ontbreekt de informatie over beroep, bedrijf, werk-adres en dergelijke. Het betreft hier 72 000 personen onder wie 37 000 huwde vrouwen (bij de latere classificatie zijn deze vrouwen toegerekend aan de categorie «in loondienst werkzaam met gedeeltelijke werkweek»).

Voor zover de categorie «onbekend» in de volkstellingstabellen niet betrekking heeft op administratief getelden, of op personen die waarschijnlijk ten onrechte de vragenlijst C hebben ingevuld, is deze te wijten aan onvolledige invulling van de uitgereikte vragenlijsten.»

Wij zijn nu weer terug bij «de invloed van de teller» op de uitkomsten. De instructie van de teller droeg de teller op de volledigheid (niet de juistheid) van de invulling van de vragenboekjes te controleren.

Strikt genomen kan de tellers dus geen verwijt gemaakt worden van de ruim 70 000 personen die waarschijnlijk een verkeerde vragenlijst hebben ingevuld. Overigens is deze raming een «optimistische», zij berust op een raming op grond van verifieerbare gegevens. Het werkelijke aantal mensen dat een verkeerde vragenlijst heeft ingevuld is onbekend.

Drs. A. Corpeleijn³, onder wiens leiding de genoemde publikatie over de arbeidskrachtentelling 1975 werd samengesteld, geeft ons de volgende gegevens met betrekking tot de effecten van het niet controleren van de volledigheid van de invulling door de tellers:

- «— In de VT-tabellen zijn 330 000 personen vermeld in de categorie met onbekend beroep (7% van de beroepsbevolking);
- De categorie «bedrijf onbekend» is bijna even groot;
- Het onderwijsniveau daarentegen is in bijna tweemaal zoveel gevallen onbekend (650 000 personen met beroep)».

Bij deze gegevens moeten wij bedenken dat het hier gaat om z.g. «rechte tellingen». Bij kruistabellering wordt de zaak automatisch aanzienlijk overzichtelijker. Dit komt omdat de verschillende onvolledige invullingen onderling op verschillende wijze kunnen worden gecombineerd. Overigens is het bovenstaande niet het enig verontrustende dat Drs. Corpeleijn ons te melden heeft:

- «— In het algemeen kan gesteld worden dat vergelijking van de uitkomsten van VT en AKT met betrekking tot beroep en onderwijs niet mogelijk is zonder de onbekenden in de VT-tabellen op een of andere wijze toe te delen. Wegens de aard van de categorie «onbekend» verdient per tabel proportionele toedeling per tabel over de overige rijen en kolommen niet in alle gevallen aanbeveling».

Voor ons is de moeilijkheid dat het CBS niet aangeeft hoe het dan wel zou moeten, en in welke gevallen een simpele proportionele verdeling van de non-response per vraag wél zou mogen.

Het stamt overigens wel tot tevredenheid dat het CBS zelf niet in de val is gestapt die het heeft opengesteld voor degenen die het zonder nadere toelichting volkstellingstabellen verschaft. Maar dit neemt nog niet weg dat de informatie die in de tekst van de Arbeidskrachtentelling 1975 met betrekking tot de uitkomsten van de 14e Algemene Volkstelling wordt gegeven, met name voor een studie van het fenomeen van de «regionale arbeidsmarkt» nogal somber stamt, immers Corpeleijn vervolgt met de volgende bijzonderheden:

«met betrekking tot het woon-werkverkeer valt nog op het volgende te wijzen. Volgens de volkstellingstabellen hadden van de totale beroepsbevolking, exclusief tijdelijk niet werkenden en dienstplichtige militairen, ca. 920 000 personen (20% van het totaal) geen vast werkadres of meldingspunt. Volgens de AKT-1975 telde deze groep 513 000 personen. Het is niet aannemelijk dat deze vermindering met ruim 400 000 in vier jaar reëel is. Personen met een beroep die bij de VT geen vast werkadres hebben opgegeven zijn als personen zonder een dergelijk adres in de tabellen opgenomen. Dit houdt onder meer in dat bij de VT-tabellen de pendelstromen zijn onderschat.

Het lijkt mij duidelijk dat de nuchtere constatering van Drs. Corpeleijn nu niet direct geschikt zijn om een op het vlak van de regionale arbeidsmarkt werkzame «Volkstellingsmonograaf» vertrouwen in te boezemen met betrekking tot de bruikbaarheid van Volkstellingsuitkomsten voor doelstellingen gelegen op het vlak van de regionale arbeidsmarkt. Integendeel.

Zijn «onthullingen» komen er op neer dat als gevolg van het niet naleven van de instructies door de tellers voor wat betreft bijna 8,5% van de totale werkzame beroepsbevolking het inzicht in een met name voor de regionale arbeidsmarktproblematiek «strategisch» te noemen verschijnsel als de feitelijke reikwijdte en intensiteit van het woon-werkverkeer verloren is gegaan.

Want tenzij het Centraal Bureau voor de Statistiek over aanvullende informatie zou beschikken is het heel goed mogelijk de conclusie van Drs. Corpeleijn dat een en ander «onder meer» inhoudt dat de pendelstromen zijn onderschat, zo uit te leggen dat vooral de aantallen beroepspersonen die werken in de woongemeente is onderschat. Gezien het verschil in regionaal kader is een dergelijke constatering evenmin te ontkennen als te bevestigen op grond van een confrontatie met de gepubliceerde uitkomsten van de AKT-1975.

3.2.1.1. Vele kleine foutjes maken één grote

Als ooit de waarheid is gebleken van de constatering dat «vele kleintjes één grote maken» is het wel in dit geval. Want gemiddeld per teller is er niet veel aan de hand.

Er waren 100 000 tellers ingezet om 13 060 115 mensen te enquêteren. Van de ondervraagden behoorden 4 789 000 personen tot de beroepsbevolking. Dat betekent dat elke teller gemiddeld 131 mensen moest tellen waarvan 47 à 48 behoorden tot de beroepsbevolking. De genoemde effecten traden al op als per teller gemiddeld twee tot vier gevallen «fout» gingen.

In werkelijkheid is de situatie wat ingewikkelder. In de verdeling van de «missers» over de tellers is een systematiek te onderkennen. Per teller liepen de aantallen «missers» op naarmate de gemeente groter en vooral stedelijker was. In de «Randstad» of algemeen in het «Westen» was de situatie ongunstiger dan in de rest van het land. Onbetwist staan de grootste steden van ons land aan de kop wat dat betreft. Met als «topscorer» Amsterdam.

Er is maar één moeilijkheid. Hoewel het geschetste beeld van de verdeling van de «gedeeltelijke non-response» in grove trekken met een grote mate van waarschijnlijkheid wel correspondeert met de gegeven kenschets, is dit beeld niet of nauwelijks te schetsen voor de gedeeltelijke non-response op de verschillende vragen. Bovendien lag de partiële non-response voor de totale bevolking vaak gemiddeld veel hoger dan bij de «beroepsbevolking». Zo

bedroeg de totale «gedeeltelijke non-response» voor wat betreft het aspect «opleidingsniveau» voor de totale bevolking 19% ten opzichte van 13 à 14% voor de beroepsbevolking.

Het ligt voor de hand dat voor het duiden van de «non-response» in de eerste plaats een feitelijke opgave of schatting voor alle relevante vragen, regio's en sociale groepen gewenst is. Hoewel het CBS op het herhaalde verzoek een dergelijk overzicht ten behoeve van de volkstellingsmonografie «Regionale Arbeidsmarkten» samen te stellen tekenmale in negatieve zin heeft gereageerd, was het op grond van de uitkomsten van de voor de monografie gemaakte «kruistabellen» (die naast identificatiemogelijkheden door voortgezette verbijzondering van de op kruistabellering berustende cellen, ook bestond uit uitsplitsing van totalen van z.g. rechte tellingen) wel mogelijk bij benadering vast te stellen dat de gedeeltelijke non-response geenszins regelmatig, proportioneel, over de bevolking verdeeld was. Zij leek enigermate te «klonteren» op het aspect «jongere alleenstaanden» en de «lagere sociale groepen». Voor wat betreft de jongere alleenstaanden lijkt het mede op grond van wat wij weten over het relatief grote aantal van hen dat «administratief», dat wil zeggen met behulp van de gegevens op de persoonskaart in de gemeentelijke bevolkingsregistratie, moest worden «geteld» een belangrijk gedeelte van de verklaring gegeven.

Voor wat betreft de andere groepen is het interessant te constateren dat soortgelijke ervaringen als te Groningen werden opgedaan ook werden ondervonden door A. A. M. Fiselier en H. L. P. R. Kraft te Nijmegen. In de door hen verzorgde Volkstellingsmonografie (nr. 5, Laagstgeklasseerden in Nederland⁴) voor wat dit betreft een interessante uiteenzetting die hieronder gedeeltelijk zal worden weergegeven. Het gaat hier over de «systematische vertekening» als gevolg van de gedeeltelijke non-response op bepaalde vragen.

«...«Systematisch» noemen we de vertekening die optreedt, wanneer een bepaalde score op een variabele of een bepaald kenmerk, en, in voorkomende gevallen, de codering «onbekend», onevenredig vaak samengaat met de klasse «onbekend» van een andere variabele.»

Heel interessant is hun conclusie ten aanzien van wat er gebeurt als wij de «onbekenden» uit de tabel elimineren en het totaal van de bekenden op «100%» stellen:

«Cumuleren lage scores op een bepaalde variabele met een hoge mate van non-respons op een andere variabele, dan zullen de onderzoekresultaten een gunstiger beeld te zien geven dan feitelijk het geval is. Het omgekeerde geldt wanneer een hoge score op een bepaalde variabele cumuleert met een relatief hoge mate van non-respons op een andere variabele; in dit geval zal de desbetreffende tabel een ongunstiger beeld te zien geven dan de feitelijke staat van zaken wettigt.»

Laconiek constateren Fiselier en Kraft: «kortom: non-response op één variabele vormt een probleem, de non-response op twee variabelen die met elkaar in verband gebracht worden vormt een extra probleem.» Vervolgens komen zij op het reeds aangestipte probleem van de clustering van de problemen op bepaalde groepen.⁴

In de loop van 1977 en 1978 werd door Mevrouw Drs. D. Muntinga-Weurman en dhr. P. Ebbens ten behoeve van de Volkstellingsmonografie zeer grote aandacht gegeven aan het ontwerpen van een «verdeelsleutel» voor het toerekenen van de «non-response» van de verschillende antwoordcategorieën binnen het geheel van (sociale) beroep(sgroep), bedrijf, en opleiding. Een en ander in samenhang met kenmerken als leeftijd en geslacht.

Parafrezerend over de uitdrukking «extra probleem» zou ik hier willen vaststellen dat deze combinatie ons – bij gebrek aan voor deze analyse bruikbaar en relevant materiaal – heeft geplaatst voor een *volstrekt onoplosbaar probleem*.

Opnieuw zou ik willen vaststellen dat kleine oorzaken grote gevolgen kunnen hebben. De betrekkelijk grote omvang van de gedeeltelijke non-response op de voor werkgelegenheidsstructuurstudies zeer strategische gegevens «bedrijf», «beroep», «opleiding», «inkomen» maakte elke inter- of zelfs intraregionale analyse voor elk der facetten afzonderlijk, maar ook en vooral in hun onderlinge combinatie tot een bijzonder hachelijke – onwetenschappelijke – onderneming. Zelfs als het structuren aan rechte tellingen ontleend betrof.

Op deze plaats kan reeds worden aangestipt dat deze uitkomst, de onbruikbaarheid van de volkstellingsuitkomsten voor een belangwekkend, om niet te zeggen belangrijk, maatschappelijk relevant terrein, vooral daarom zo teleurstellend is omdat de zo zeer gewenste verdeelsleutel voor de verdeling van de «gedeeltelijke non-response», op grond van «controle tellingen» met behulp van de proeftellingen en het 10% deel van de volkstellingsuitkomsten dat «op naam» zou worden bewaard waarschijnlijk wel degelijk had kunnen worden ontwikkeld. Misschien niet voor elke gemeente, maar vrij zeker voor Nederland en de «grovere» gebiedsindelingen. Toen de Minister van Economische Zaken, onder grote druk van de Volksvertegenwoordiging en de publieke opinie, het CBS verbood het betreffende 10% gedeelte uit de telling op naam aan te houden, en ook controle van het volkstellingsgegeven op grond van andere bestanden feitelijk werd verboden, werd elke betrouwbare oplossing van het geschetste probleem voor eens en altijd onmogelijk gemaakt.

Het zij nog eens duidelijk gesteld. Het is niet zo zeer het statistisch apparaat dat, in dit geval, heeft gefaald, maar het betreffende «resultaat» werd bepaald op grond van in ons aller naam – als staatsburgers – op politieke gronden genomen besluiten. De eerlijkheid gebiedt ons overigens reeds nu vast te stellen dat de «ramp» ook door het falen van de «statisticus» groter was dan feitelijk nodig was geweest. De redenen hiervoor zijn gelegen in de effecten die uitgingen van de «ondervraagden» op het werkelijkheidsgehalte van de uitkomsten van de 14e Algemene Volkstelling en de rol die de z.g. «systematische» (standaard)classificaties met betrekking tot het «werkelijkheidsgehalte» of de «gebruikswaarde» van de uitkomsten hebben gespeeld.

3.3. De invloed van de ondervraagden op het werkelijkheidsgehalte van de uitkomsten van de Volkstelling

3.3.1. De invloed van de vragenlijst op de beantwoording

Bij de voorbereiding van de 14e Algemene Volkstelling werd al in een vroeg stadium gekozen voor een wijze van vraagstelling waarbij van een gestructureerde vergaand geprecodeerde vragenlijst gebruik werd gemaakt. Bovendien was de detaillering en de lay-out van deze vragenlijst zodanig dat een groot aantal antwoorden zonder verdere menselijke tussenkomst «direct in de computer kon worden ingevoerd». Het gebruik hierbij van een zogenaamde «optical reader» maakte het noodzakelijk dat de beantwoording van een «geprecodeerd antwoord» moest geschieden door het zetten van een potloodstreepje op een daartoe aangegeven plaats. Gezien de moeilijkheden die men ondervonden had bij de verwerking van de «proeftelling» waar men gebruik had gemaakt van «formulieren» werd voor de eigenlijke tellingen overgestapt op «computerkaarten». Achteraf gezien is veel te weinig rekening gehouden met de psychologische schokwerking die van deze door technische overwegingen ingegeven vorm van het vragenformulier zou uitgaan op de gemiddelde Nederlander.

In het midden van de jaren zestig was de discussie over de centrale persoonsregistratie en het z.g. «persoonsnummer» opgekomen. Alle latente angsten die dit in de bevolking had opgewekt ontlaadden zich op de volkstelling. Elk «kaartenboekje» droeg naast allerlei persoonsgegevens – waaronder naam en adres – een levensgroot, bijna uitdagend «nummer». Dat bovendien nog was doorgeponst. Men vreesde vrij algemeen de verkapte invoering van een persoonsnummer. Niet de aard van de gegevens die bij de volkstelling werden gevraagd was de voornaamste bron van verontrusting, maar de mogelijkheid om aan deze betrekkelijk onschuldige gegevens veel minder onschuldige data-bestanden te koppelen. George Orwells pessimistische visie op de maatschappelijke ontwikkeling, de alom aanwezige «Big

Brother», leek realiteit te worden. Hoewel ook nu velen het niet met mij eens zullen zijn meen ik te mogen vasthouden aan de mening dat een dergelijk gebruik van de volkstellingsgegevens nooit voorzien was. Zelfs dat de volkstelling voor dit doel een zeer ongeschikt medium was en is. Dat neemt niet weg dat de angst bestond en waarschijnlijk bestaat. Zoals het een feit is dat de vraagstelling met twee kleine uitzonderingen, stalling voor de auto en de hulpbehoevendheid (dit laatste gegeven werd n.b. opgenomen op het uitdrukkelijk verzoek van de Nederlandse invalidenorganisaties), exact gelijk was aan die van 1960. De uitbreiding zat hem vooral in het feit dat vragen ten aanzien van de opleiding aan de gehele bevolking werden gesteld, waaronder ook de schoolgaanden en in het feit dat de omschrijving van de beroepsbevolking ruimer was geworden ten opzichte van de 13e Algemene Volkstelling. Wat in de vorm van een «open vraagstelling» als niet bedreigend werd ervaren, werd in de voor directe computerverwerking geschikte presentatie ondervonden als een grote bedreiging van de persoonlijke leefwereld. De tijdwinst die naar het scheen door de ruimtetoeepassing van de z.g. «self-coding» kon worden verworven, is meer dan verloren gegaan aan het schrikfeet dat de erbij behorende presentatie heeft opgewekt.

In hoeverre een en ander heeft geleid tot:

- een verhoging van het aantal administratief getelden;
- overgeslagen vragen;
- bewust of onbewust gemaakte foutieve invullingen;
- bewust of onbewust gemaakte onleesbare invullingen kan bij gebrek aan controletellingen nooit meer worden nagegaan.

De gedachtengang van Drs. C. de Hoog⁵, dat het CBS in staat zou zijn althans een gedeelte van dit soort effecten te neutraliseren door het aanbrengen van op waarschijnlijkheid (plausibiliteit) en interne consistentie te «corrigeren» van de voorlopige uitkomsten is een middel, dat in vele opzichten naar mijn smaak erger is dan de kwaal. Het nut is maar betrekkelijk, het geeft een «cosmetisch» tintje aan de «definitieve uitkomsten». Evenals de praktijk om dit soort «schoonheidsfoutjes» te corrigeren door het samenvoegen van statistische groepen (geen onderwijs genoten bij voorbeeld samen te voegen met «onbekend of de persoon onderwijs heeft gevolgd») is het een belemmering voor het verkrijgen van zuiver inzicht en ook met name een obstakel voor functionele hergroepering van gegevens. Dat wil overigens niet zeggen dat het CBS dit soort «kosmetische ingrepen» (met de beste bedoelingen) niet heeft verricht.

Op de psychologische uitwerking van het in zekere mate op «self-coding» ingestelde formulier – waarop bovendien nog indrukwekkende voor de CBS-codeur bestemde gereserveerde blokken voorkwamen –, is reeds gewezen. De omstandigheid heeft zich echter voorgedaan dat ook de technische uitvoering van het formulier van invloed op de uitkomsten is geweest. Het inschakelen van een gevoelige «optical reader» stelde hoge grafische eisen aan het formulier. Mede op grond van het feit dat de oorspronkelijk bij de proeftelling gebruikte «licht blauwe» kleur waarin de tekst was gedrukt tot bezwaren op het gebied van de leesbaarheid was gevoerd, werd besloten de lichtblauwe tekst op de definitieve kaarten te vervangen door een zwarte. Door het voorkomen van een zwarte wolk van microscopisch kleine spatjes op een aantal series van de gebruikte «computerkaarten» heeft dit geleid tot foute interpretaties van de «optical reader». Het herstellen van deze fouten heeft bijzonder vertragend gewerkt. En bovendien, buiten de telling om, tot een nieuwe bron van mogelijke fouten geleid waarvan het effect, alweer, niet kan worden geschat. Het ging hier om ongeveer 1%, dat wil zeggen plm. 800 000 kaarten.

Ten slotte kan het systeem van «self-enumeration» geleid hebben tot het flatteren van bepaalde uitkomsten. Dit verschijnsel had overigens evengoed kunnen optreden bij een open vraagstelling, die immers ook op «eigen invulling en beantwoording» van de vragen door de geënqueteerde zou zijn neergekomen. Volgens de Hoog is het aantoonbaar dat met name bij de «privacy gevoelige» onderwerpen een soort van cosmetische beantwoor-

ding heeft plaatsgevonden. Hij noemt daarbij met name het inkomen en de burgerlijke staat. Ik zou er op willen wijzen dat er op grond van de ervaringen van het Bureau of the Census in de Verenigde Staten van Noord-Amerika, alle aanleiding is te vermoeden dat dit soort effecten ook is opgetreden bij de vraag naar het gevolgde en met een diploma afgesloten onderwijs.⁶

3.4. De invloed van de gebruikte (standaard) systematische classificaties op het werkelijkheidsgehalte en de bruikbaarheid van de uitkomsten van de 14e Algemene Volkstelling 1971

Wij zullen ons in het bestek van deze Volkstellingsmonografie voornamelijk beperken tot:

- de bedrijfsclassificatie
- de beroepenclassificatie
- de onderwijsclassificaties
- regionale classificaties.

Gezien hetgeen eerder in dit hoofdstuk is opgemerkt over de gedeeltelijke non-response, spreekt het mijns inziens vanzelf dat statistische indelingen die berusten op: het in onderling verband brengen van, nu bij gelegenheid van de volkstelling verkregen, antwoorden in kwalitatieve groepen zoals de «sociale groep», gezien de omvang van de gedeeltelijke non-respons eigenlijk alleen maar leiden tot «onbruikbare» tabellen. Dit niettegenstaande de verantwoorde principe-achtergrond van dit soort tabellen. Dit soort indelingen, die strikt genomen, ook behoren tot de «standaard classificaties» blijft hier dan ook verder onbesproken.

3.4.1. De bedrijfsclassificatie

Bij de 14e algemene bedrijfstelling van 1971 is de beroepsbevolking ingedeeld naar de aard van het bedrijf waarin wordt gewerkt. De gebruikte bedrijfsindeling is vrijwel gelijk aan de Standaard bedrijfsindeling 1970 die in de laatste jaren werd toegepast bij andere statistieken van het CBS.

In feite berust de Standaardbedrijfsindeling op een door de Economische en Sociale Raad van de Verenigde Naties aanbevolen «International Standard Classification of all economic activities (ISIC)». Voor het eerst werd deze gebruikt voor de 13e Algemene Volkstelling 1960. De nu bedoelde versie van de ISIC is overigens de herziene versie van 1968.

Binnen de Europese Gemeenschappen is sinds 1970 in gebruik de Nomenclature des Activités économique des communautés Européennes (NACE), ofwel in het Nederlands: De algemene systematische bedrijfsindeling in de Europese Gemeenschappen. De opvolger van de z.g. NICE-classificatie, ofwel de «systematische indeling der industrietakken in de Europese gemeenschappen» die in de jaren 1961–1963 tot stand kwam. De ISIC-classificatie en de NACE-classificatie zijn «indelingstechnisch» vergelijkbaar op het niveau van de «bedrijfsklassen».

De volkstellingsuitkomsten werden zowel in 1960 als 1970 ondergebracht in de ISIC-systematische standaardbedrijfsindeling. Maar op grond van ingrijpende wijzigingen tussentijds, zijn de uitkomsten van 1960 volstrekt onvergelijkbaar met die van 1970. Dit blijkt al uit het onderstaande staatje:

Staat 16. De bedrijfsclassificatie.

	1960	1971
Bedrijfstakken	9	10
Bedrijfsklassen	60	55
Bedrijfsgroepen	235	270
Bedrijfssubgroepen	765	63

Het Centraal Bureau voor de Statistiek heeft in haar publikaties de mededeling opgenomen dat «schakelschema's» voor beide indelingen op aanvraag verkrijgbaar zijn bij het Bureau. Het nut van dit soort schema's is beperkt. Een schakelschema geeft namelijk wél aan hoe de verschuivingen in de nomenclatuur hebben plaatsgevonden, maar geeft geen kwantitatieve informatie. En die is nodig voor vergelijkingen in de tijd. Wat eigenlijk nodig is,

is de «omcodering» van de uitkomsten van de Volkstelling 1971 naar de nomenclatuur van 1960. Dat zou wel kunnen, maar geeft geen aansluiting op de heel terloops genoemde andere statistieken. Bovendien is het een activiteit die, bij gebrek aan een aan de veranderingen in de tijd aangepast bedrijfsregister, beschouwd moet worden als een vrij zinloze zaak. Immers de «identieke» plaatsing van bedrijven in 1960 en 1971 is daardoor niet mogelijk. Verder zou dit weinig zin hebben gezien de enorme verschuivingen op grond van opheffingen, fusies, saneringen van bedrijven en verschuivingen in het productieassortiment tussen 1960 en 1971.

Al met al is met het invoeren van de wijzigingen de basis ontvallen aan de bij de opstelling van de vragenlijst voor de 14e Algemene Volkstelling van 1971 door het CBS naar voren gebrachte eis tot: «het zo nauwkeurig mogelijk op elkaar aansluiten van de vraagstelling van achtereenvolgende tellingen». Als bij de groepering van de antwoorden op deze vragen gebruikte systematische standaardclassificaties niet volkomen gelijk zijn, is het immers in het geheel niet mogelijk de aard en het tempo van ontwikkelingen en veranderingen tussen twee opeenvolgende tellingen vast te stellen! Met andere woorden de Volkstelling 1971 is net als de Volkstelling 1961 wat dit betreft een «unieke» momentopname. Zelfs als formeel gesproken geen verschillen zouden kunnen worden aangetoond tussen de nomenclatuur en de voor de toedeling gebruikte «alfabetische indexen», moet rekening worden gehouden met mogelijke interpretatieverschillen. Zowel bij de verwerking in het CBS, als aan de kant van de «ondervraagde», de «berichtgever». Eigenlijk zijn wetenschappelijk gesproken slechts heel erg grove «structuurvergelijkingen» toegestaan.

Een heel speciale moeilijkheid in dit verband is de «typering» van het bedrijf dat aan de toedeling via de alfabetische index vooraf gaat. Het maakt erg veel uit of dit geschiedt per vestiging, technische eenheid, onderneming of ondernemingengroep. Zelfs in de kleinste eenheid zal dan nog moeten worden getypeerd op grond van de «dominerende economische activiteit». Het is zeer de vraag of dit op goede wijze mogelijk was op grond van de door de bevolking verschaft antwoorden op de ter gelegenheid van de volkstelling gestelde vragen.

Een extra moeilijkheid wordt nog gevormd door de regionale verschillen in het karakter van de bedrijvigheid. Een petro-chemisch bedrijf in Haarlem is heel wat anders dan een dergelijk, qua nomenclatuur gelijk, bedrijf in Rotterdam. Zelfs binnen een op het eerste gezicht identieke activiteit als een «aardolie raffinaderij» kunnen heel grote verschillen bestaan. Amsterdam heeft wat dat betreft heel duidelijk het verschil leren kennen tussen een «distributie raffinaderij» en een «op verder gaande petro-chemische productieketens» gerichte raffinaderij!

Overigens heeft de reeds verschillende malen ter sprake gebrachte gedeeltelijke non-response op de vraag naar het soort bedrijf waar men werkt, evenzeer als op het gebied van de inter- en intra-regionale structuuranalyse, gezorgd voor een zeer beperkte mogelijkheid tot vergelijkende analyse. Zeker aan de hand van structuurtabellen, die immers altijd op meer-voudige ingangen, gezichtspunten, moeten berusten.

In de in het vorige hoofdstuk uitvoerig besproken studie: Naar een arbeidsmarktmodel van Drs. J. A. M. Heijke,⁷ wordt overigens in het hoofdstuk gewijd aan «een data-systeem voor de arbeidsmarkt» ook al op de moeilijkheden gewezen. De auteurs scheren hier gemakshalve de bedrijfs- zowel als de beroepenclassificatie over één kam. Hun betoog verloopt als volgt:

...We bezien eerst de classificatie van posities vanuit het gezichtspunt van de aanbieder daarvan. De inhoud van de posities wordt dan bepaald door de aard en de organisatie van het productieproces. De gebruikelijke indeling van de posities naar beroep schiet hierbij in de volgende opzichten te kort:

1. De indeling is onsystematisch, dat wil zeggen er worden verschillende criteria gehanteerd, zoals de bewerkte grondstof, of het bewerkte tussenprodukt, het voortgebrachte produkt, de gebruikte machines of werktuigen

2. De indeling is verouderd en past niet meer bij de huidige stand van de techniek en de organisatie. Beide omstandigheden veroorzaken dat de beroepen- en bedrijfstakindeling voor de aspirant arbeidskracht irrelevante onderscheidingen geeft en relevante onderscheidingen verwaarloost.
3. Door de snelle technisch-organisatorische veranderingen in het productieproces verandert de inhoud van de afzonderlijke beroepen zo ingrijpend, dat de beroepen- en bedrijfstakindeling geen juist beeld geeft van de ontwikkeling naar de vraag naar posities in de tijd en onge-schikt is voor prognosedoeleinden.

Hoe het nu precies verder moet is de auteurs niet helemaal duidelijk. Zij onderkennen de noodzaak tot het ontwikkelen van een nieuwe, voor de doelstellingen van de arbeidsmarktpolitiek functionele, classificatie. Gezien de complexiteit van een dergelijke classificatie stellen zij vervolgens vast dat: «het ontwikkelen van een classificatie van grondelementen van posities het onderwerp van een multidisciplinair onderzoek (zal) moeten vormen.»

Al met al lijkt de gebruikte systematische standaardclassificatie de gebruikswaarde van het volkstellingsgegeven voor een regionale ontwikkelingsprogrammering niet al te zeer bevorderd te hebben. Deze constatering is geenszins cynisch bedoeld. Zij getuigt veeleer van een zeker gevoel van spijt. Bovendien is de analyse van de rampspoed op dit gebied nog niet ten einde.

Blijkens een in september 1976 door de Hoofdafdeling Arbeid, Inkomen en Consumptie verrichte inventarisatie van statistische gegevens van het CBS met betrekking tot arbeid, bevatten een 40-tal CBS statistieken gegevens met betrekking tot «arbeid». Het CBS constateert zelf: «Op het terrein van arbeid bestaan veel statistieken die gegevens opleveren over werkgelegenheid, werkzame personen en werkloosheid. Van een alles omvattende systematiek is echter tot dusverre geen sprake. De toegankelijkheid tot het bestaande materiaal is daardoor niet optimaal en het opbouwen van een totaalbeeld van de arbeidsmarkt wordt door deze omstandigheid bemoeilijkt».⁷

Wij beperken ons tot het CBS, en gaan voorbij aan de ongelooflijke hoeveelheid materiaal die wordt verzameld door alle mogelijke instanties, organisaties, schappen, en dergelijke. Hoewel, niet onvermeld mag worden dat het Ministerie van Sociale Zaken zijn eigen data-verwervende en -verwerkende instanties heeft, in de vorm van bij voorbeeld, de districts en gewestelijke arbeidsbureaus. Het gebruikt voor de verwerking van deze gegevens haar eigen classificaties. Hetgeen niet wil zeggen dat statistisch gesproken de verslagen van de diverse arbeidsbureau's – ook niet per district – vergelijkbare cijfers produceren.⁸

Terugkerend naar het CBS moeten wij vaststellen dat volgens de al eerder geciteerde arbeidskrachtentelling 1975, de vergelijkbaarheid van deze telling met de Volkstelling van 1971 slechts beperkt mogelijk is.

De Arbeidskrachtentelling 1975 is eigenlijk ook niet goed vergelijkbaar met de AKT-1973 of de Statistiek Werkzame Personen 1975. Wat betreft deze laatste statistiek doet zich een heel curieuze situatie voor. De statistiek kwam heel moeilijk van de grond. De gegevens voor 1970 en 1971 kwamen met heel grote vertraging, die van 1972 konden zelfs niet gepubliceerd worden. Maar dan lijkt alles goed te gaan. Dat wil zeggen, behalve voor wat betreft de vergelijkbaarheid van de op grond van de Standaardbedrijfsindeling gegroepeerde gegevens in de tijd. Daarom bevat de publikatie van 1974 een drietal speciaal ten behoeve van de vergelijking 1973-1974 opgestelde «één-dimensionele» tabellen.

De SWP-1976 bevat dezelfde soort tabellen maar nu betrekking hebbende op de jaren 1973-1974-1976.

De SWP-1977 bevat in de inleiding de volgende regels:

«Bij de vaststelling van de ontwikkelingen van de werkgelegenheid door vergelijking met vorige tellingen moet enige voorzichtigheid worden betracht, onder meer omdat dit jaar een groter aantal bedrijven dan gewoonlijk van een verbeterde activiteitstypering (SBI-code) werd voorzien. De invloed daarvan is voor wat betreft enkele landelijke gegevens in deze publikatie weergegeven.»

Hierboven is reeds ingegaan op de moeilijkheid in het kader van historische vergelijkingen op strikt gelijke wijze de informatie over vele honderduizenden bedrijven en bedrijfjes te coderen. Ondanks strikte instructies en rigide richtlijnen aan de codeurs zijn subjectieve interpretaties vrijwel onvermijdelijk. Net zo goed als «echte fouten». Dit betekent dat een ver doorgevoerde vergelijking, bij voorbeeld per gemeente van bedrijfs(sub)groepen, nogal wat risico's met zich meebrengt op het vlak van het «werkelijkheids»-gehalte, of wellicht beter: de betrouwbaarheid van het gegeven.

De risico's op «foutplaatsingen» zijn het grootst in de zeer genuanceerde meest vergaande uitsplitsing. De samenvoeging tot grovere eenheden betekent dan ook in vele gevallen nauwelijks informatieverlies, uitgaande van de betrouwbaarheid, maar in de meeste gevallen in ieder geval een hogere «realiteitswaarde». Samenvoeging van afzonderlijke gemeenten tot gebieden kan de zelfde uitwerking hebben voor wat de betrouwbaarheid betreft. Helaas bestaat er ten aanzien van de Volkstelling 1971 bij mijn weten geen evaluatie van de coderingsactiviteiten met betrekking tot «fout»typering en -plaatsing. Deze controle is echter wel degelijk mogelijk zonder controletelling. Immers, men behoeft het geheel of een gedeelte alleen maar overnieuw te coderen!

Een groot aantal van de bovengenoemde aan de Standaardbedrijfsindeling verbonden bezwaren wordt nog onvergelykkelijk veel zwaarder wegend als er sprake is van «kruistabellen».

Voor proposedoelinden zijn de per SBI-indeling gerubriceerde arbeids- en werkgelegenheidsgegevens slechts bruikbaar, als met name de beschikking zou zijn verkregen over een «overgangsmatrix» met betrekking tot de inter-bedrijfstak, -klasse, -groep of -subgroep mobiliteit. Voor Nederland als geheel is dit al moeilijk genoeg te verwerklijken. Voor regionale toepassingen is een dergelijke matrix onmogelijk te maken. Wij moeten ons duidelijk realiseren dat een groot aantal van de hierboven beschreven problemen eigenlijk niet specifiek zijn voor de 14e Algemene Volkstelling. Eigenlijk zijn zij inhaerent aan elke volkstelling of elke enquête met een gestructureerde vragenlijst.

De reden waarom dit soort problemen niet eerder aan de orde is gebracht, is mijns inziens gelegen in het feit dat men in de geest vrijwel altijd direct de sprong: vraag → tabel maakt. De hele verwerkingsfase wordt hierbij als neutraal gezien. Voor de rechte tellingen op een redelijk «globaal» niveau is dat waarschijnlijk ook wel zo. Zelfs bij vrij omvangrijke foutplaatsing kan het «per saldo effect» vrij gering zijn. Bovendien komt men niet achter de omvang van het verschijnsel zonder omvangrijk controle-onderzoek. Dat is vrij kostbaar en leek, gezien de lange afwerkingsperiode van bij voorbeeld de 13e Algemene Volkstelling, niet opportuun. Van het feit dat dergelijk onderzoek bij voorbeeld wel verricht was in de USA waren slechts weinigen op de hoogte. En daarvan zagen weer slechts weinigen er de relevantie voor Nederland van in.

Bovendien bestond de neiging binnen het CBS zich vooral te concentreren op de technische kant van de telling. Het «Beleid» moest snel worden beëindigd. Vluggers dan na 1960. De vraag kan dan ook terecht gesteld worden of men — als men wel de consequenties van een en ander had doorzien — er naar zou hebben gehandeld. Waarschijnlijk wel.

3.4.2. De beroepenclassificatie

De voor de 14e Algemene Volkstelling (1971) gebruikte systematische beroepenclassificatie blijkt bijzonder sterk te verschillen van die van 1960:

Staat 17. Systematische beroepenclassificatie

	Systematische beroepenclassificatie	
	1960	
Beroepssector	11	8
Beroepsklasse	74	86
Beroepsgroep	227	317
Beroep	919	898
Beroepsbenamingen volgens alfabetische index	± 11 000	± 11 000

Evenals de «bedrijfsclassificatie» berust en berustte de beroepenclassificatie op een door de Verenigde Naties aanbevolen standaardclassificatie. Evenals de ISIC werd de beroepenclassificatie in 1968 grondig «gereviseerd». Deze herziening vond plaats door het «Internationaal Arbeidsbureau van de Verenigde Naties». Gezien de door ons land op zich genomen verplichtingen had het CBS, evenals in het geval van de bedrijfsclassificatie, geen andere keus dan de door haar in het kader van de Volkstelling 1971 te gebruiken beroepenclassificatie, met enige aanpassingen naar de Nederlandse verhoudingen, af te stemmen op de aanbevelingen van de Verenigde Naties. Uiteraard heeft het CBS beseft dat een dergelijke ingrijpende wijziging van classificatie in feite betekende dat de vergelijkbaarheid met 1960 minimaal zou worden.

Men heeft hier naar ik meen in principe twee mogelijkheden ter oplossing van dit probleem overwogen:

1. hercodering van de gegevens volgens de codesystemen 1960;
2. het uitwerken van z.g. «schakelschema's», om althans een grove mogelijkheid tot vergelijking over te houden.

De hercodering zou een zeer kostbare zaak zijn geworden en gezien de moeilijkheid dat nog slechts weinigen in het CBS enige notie hadden van de bij de verwerking van 1960 gehanteerde «operationele toewijzingscriteria» en «conventies» in feite ook technisch niet uitvoerbaar.

De «feitelijke grondslagen» van de classificatie van 1960 en 1971 verschillen niet erg veel.

Bij de groepering in kwalitatieve categorieën werd uitgegaan van de wenselijkheid de beroepen op grond van «gelijksoortigheid in de aard van werkzaamheden die worden verricht» te zamen te nemen. Deze gelijksoortigheid werd vooral nagestreefd op het niveau van het «beroep». Deze «statistische klasse» mag overigens geenszins verward worden met wat wij gewoonlijk onder de term «beroep» verstaan. Het gaat hier om een sterk geschematiseerde weergave van de beroepenwereld waar ruim 11 000 beroepsbenamingen zijn samengeperst in ruim 900 «beroepen» in de zin van de beroepenclassificatie. Van «beroep» naar «sector» neemt de heterogeniteit bezien vanuit de «gelijksoortigheid» bijzonder snel toe. De beroepensector is eigenlijk niet veel meer dan een bijzonder vage aanduiding van wat het CBS wel heeft aangeduid als een «globaal arbeidsterrein». Een en ander is uitgewerkt in de toelichting bij de beroepenclassificatie.

In dezelfde toelichting verwijst het CBS, zij het indirect, naar de bezwaren die voor de gebruiker verbonden kunnen zijn aan de groepering van volkstellingsuitkomsten op grond van deze classificatie.

De aandacht wordt met name gevestigd op het feit dat *in het ene geval uitgangspunt voor de classificatie kan zijn het te bewerken materiaal*. (hout; timmerlieden) en dat op deze wijze gegroepeerde «beroepen» in vrijwel alle bedrijfstakken, -klassen, -groepen of -subgroepen kunnen worden aangetroffen. *Terwijl anderzijds bij andere toedelingen weer centraal staat in hoe-*

verre de verrichte werkzaamheden speciaal zijn toegesneden op een gegeven bedrijfstak («gespecialiseerde bouwvakarbeiders»).

In feite moet worden vastgesteld dat deze toelichting van het CBS, wellicht door haar beknoptheid, weliswaar een goede indicatie bevat van de richting waarin eventuele moeilijkheden moeten worden gezocht, maar toch wat versluierend werkt. Immers, naast de bewerkte grondstof en de specialisatie op één bedrijfstak, werden bij de classificatorische indeling zowel afzonderlijk als ook in verschillende combinaties, de gezichtspunten «het bewerkte tussenprodukt», «het voortgebrachte produkt», de «gebruikte machines of werktuigen», de «socio-professionele status» zowel als de «vooropleiding» gebruikt.

J. A. M. Heyke c.s. hebben een en ander in hun reeds bij de systematische bedrijfsklasse ter sprake gebrachte boekwerk: Naar een Arbeidsmarktmodel (1975) duidelijk vastgesteld.⁸

Op grond van de analyse door de auteur van de voorliggende monografie van de relatie opleiding-beroep in het kader van de Volkstellingspublikatie: 13e Alg. VT 31 mei 1960, deel 8 genoten onderwijs en opleidingsniveau, A Algemene inleiding, was een aantal conclusies naar voren gekomen.

De betreffende analyse werd uitgevoerd met behulp van de kruisrelatie tussen de zo uitvoerig mogelijke differentiatie naar uitgeoefend beroep (ruim 900 «beroepen») en de verstdoorgevoerde beschikbare uitsplitsing van het opleidingsniveau (22 opleidingsniveau's). De desbetreffende tabel (tabel 29 van de betreffende publikatie) was te omvangrijk om in deze CBS-publikatie op te nemen, wordt echter «op aanvraag» aan derden door het CBS ter beschikking gesteld.

Op grond van deze tabel konden de volgende, zéér globale, uitspraken ten aanzien van de situatie in 1960 worden gedaan:

1. Voor alle «beroepen» gold dat jongere mensen meer scholing hadden ontvangen dan oudere.
2. Alle voorkomende opleidingsniveau's kwamen in vrijwel alle gevallen voor in «alle» onderscheiden beroepen. Zij het, dat bij «hogere beroepen» het accent zeer uitgesproken lag op de «hogere opleidingen», bij de «lagere beroepen» op de «lagere opleidingen».

Hoewel dit verschijnsel op zich niet al te vreemd behoeft aan te doen, was toch met name het verschijnsel van relatief omvangrijke groepen van op het eerste gezicht voor een bepaald beroep «overgekwalificeerd» karakter, dat nader onderzoek welhaast tot een noodzaak maakte. Tegenwoordig zou men bij dit soort uitkomsten al snel de gedachte naar voren brengen van de z.g. «dubbele arbeidsmarkt» waarbij ras, huidskleur, maar vooral ook sociale herkomst óók voortreffelijk opgeleiden «veroordeelt» tot voor hèn «inferieure» beroepsactiviteiten. In 1972 was dit niet de eerste gedachte. Toen werd veel eerder een «technische oorzaak» door de betrokken onderzoekers aangenomen. Met behulp van de reeds uit 1952 daterende «Classificatie van de beroepen naar hun onderlinge verwantschap» (zoals die was samengesteld door het rijksarbeidsbureau) werd een voorlopige verkenning uitgevoerd. Deze verkenning en de uiteindelijke feitelijke analyse om vast te stellen in hoeverre eventuele «kwalitatieve fouten», «kwantitatieve gevolgen» hadden gehad, werd ten zeerste bemoeilijkt door het feit dat de verst «uitgesplitste» informatie ten aanzien van de beroepsuitoefening de al eerder genoemde 932 «statistische beroepen» waren.

Dankzij het feit dat over de gedetailleerde alfabetische index behorende bij de beroepenclassificatie kon worden beschikt, en dus over ± 11 000 beroepsbenamingen, kon per «beroep» wel worden vastgesteld of er kwalitatieve homogeniteit of heterogeniteit qua «beroepsniveau» kon worden vastgesteld. De uitkomst van deze analyse was dat een gedeelte van de geconstateerde «onder-» zowel als «over-qualificatie» met een zeer grote mate van stelligheid kon worden toegeschreven aan de gebruikte standaardclassificatie.

Het spreekt vanzelf dat deze analytische lijn opnieuw werd opgenomen in de analyses die verband hielden met de voorliggende Volkstellingsmonografie na 1975, toen de eerste voorlopige uitkomsten van de 14e Alg. Volkstelling (regionaal) beschikbaar kwamen. Hiervoor waren twee aanleidingen:

1. Gezien de zeer grote (ook structurele) veranderingen die de beroepenclassificatie met de aanpassing aan de gereviseerde ISCO-classificatie (1968) had ondergaan, bestond er de behoefte om na te gaan of de geconstateerde kwalitatieve «heterogeniteit» ook in de gereviseerde classificatie nog aanwezig was. N.B.: De analyse had betrekking op het «niveau», niet op de «richting» van de opleiding en de uitgeoefende functie.
2. Gezien de doelstelling van de monografie was het gewenst om na te gaan in hoeverre de onderscheiden «statistische beroepen» eventueel op «alternatieve» wijze zouden kunnen worden samengenomen tot qua niveau, en zo mogelijk ook qua «richting», homogene «beroepen-families».

Dit betekende, dat ook wat dit betreft de structuur van de gereviseerde beroepenclassificatie nodig moest worden vastgesteld. Gelukkig kon ook nu weer de beschikking worden verkregen over een «alfabetische index», overigens een intern werkdocument van het CBS. De eerste nogal onthutsende ervaring was, dat de al eerder genoemde classificatie naar onderlinge verwantschap na 1952 niet geactualiseerd was. Zo werd het onderzoek gestart met de hulp van de classificatie van 1952, die toen dus al ruim 20 jaar oud was.

Het betreffende onderzoek werd uitgevoerd door Mevrouw Drs. Muntinga-Weurman. Dit onderzoek kon slechts benaderend van aard zijn. De classificatie van Sociale Zaken kon de na 1952 ontstane beroepen die op grond van de revisie van 1968 door het CBS aan de systematische beroepenclassificatie waren toegevoegd niet bevatten. Begrijpelijkerwijze bleek dat de taalkundige aaneensluiting van de nomenclatuur van de classificatie van 1960 met de classificatie naar onderlinge verwantschap (1952) beter mogelijk was, dan die met de beroepenclassificatie van 1971. Misschien ook daardoor was het resultaat dat uiteindelijk bereikt kon worden nog teleurstellender dan al werd verwacht.

Staat 18. Een poging tot classificatievergelijking.

Beroepssector	Totaal in SBI (VT '71) onderscheiden beroepen	Vermeld in classificatie naar onderlinge ver- wantschap (1952)	Percentage
0. Wetenschappelijke e.a. vakspecialiteiten	1279	253	19,8
1. Kunstenaars	1314	207	15,7
2. Beleidvoerende en hogere loidinggevende functies	209	16	7,6
3. Administratieve functies	606	160	26,4
4. Commerciële functies	192	121	63,0
5. Dienstverlenende functies	604	268	44,8
6. Agrarische beroepen, vissers e.d.	249	135	54,2
7. Ambachtsberoepen	2804	968	34,5
8. Industrieberoepen	1727	818	47,4
9. Transportberoepen en verwante functies	1953	799	40,9

Was het geringe aantal beroepen dat bij vergelijking van beide classificaties (Sociale Zaken '52; VT 1971) kon worden teruggevonden al teleurstellend, op grond van de uitwerking in de «statistische beroepen» kon worden vastgesteld dat de «heterogeniteit naar niveau van het beroep» bijzonder groot was. Gezien de «geringe», zij het wisselende, statistische «dekking» die in bovengegeven staat is weergegeven, was het anderzijds niet mogelijk

tot verantwoorde «generaliserende» uitspraken te komen. Om te ontsnappen aan dit dilemma werd getracht nadere informatie van meer actuele datum bij de analyse te betrekken.

In eerste instantie werd met betrekking tot dit probleem getracht binnen de Rijksoverheid medewerking te verkrijgen voor dit onderzoek. Hoewel de voorliggende monografie uit de Interdepartementale Beleidsruimte werd gefinancierd kon noch van het Ministerie van Sociale Zaken, noch van Binnenlandse Zaken of gespecialiseerde onderdelen van de Rijksoverheid zoals de Rijks-Psychologische Dienst of het Loonbureau medewerking verkregen worden. Wat deze laatste twee betrof lagen de bezwaren voornamelijk op het vlak van de «privacy bescherming». De waarborgen die een universitaire onderzoeker redelijkerwijze kon en kan bieden werden volstrekt onvoldoende geacht. Sinds 1972 heeft dit probleem overigens voortdurend gespeeld. Aan de andere kant kan echter evenzeer vermoed worden dat de geringe wil tot medewerking berustte op de beduchtheid voor «vreemde pottenkijkers» en «extra-werk». Toen onzerzijds werd aangeboden als het ware door de «muur» mee te luisteren, doordat men het beperkte onderzoek «intern» zou afhandelen en slechts de resultaten zou meedelen, werd dit ook vriendelijk maar beslist afgewimpeld.

Gezien de aard van de problematiek werd besloten een aantal grote industriële bedrijven te benaderen. Van de grootste «individuele» industriële werkgever werd helaas geen medewerking verkregen. Van andere – ook heel grote – zoals de Staatsmijnen (DSM) en de Koninklijke Hoogovens gelukkig wel. Van genoemde bedrijven werden de z.g. functielijsten verkregen die samenhangen met de C.A.O.'s en de gehanteerde «werkclassificaties». Dit betekent wel dat géén informatie werd verkregen over beambten en ander (hoger) personeel.

Naast de genoemde functielijsten werd de beschikking verkregen over:

- Functielijst behorende bij de geïntegreerde C.A.O. in de metaalindustrie; 1970.
- Functielijst voor de metaalnijverheid, beambtenfuncties.
- Functielijst voor het motorvoertuigenbedrijf; 1970.

Tot onze grote teleurstelling bleek het niet mogelijk de in de diverse functielijsten gebezigde beroepsbenamingen in omvangrijke mate terug te vinden in respectievelijk de alfabetische index van de «Classificatie van de beroepen naar hun onderlinge verwantschap» (1952) en de «Standaard Beroepenclassificatie van de Volkstelling 1971.»

Uit de functielijst van DSM werden bij voorbeeld in de classificatie «naar onderlinge verwantschap» zegge en schrijve 34 benamingen in de index teruggevonden en in de volkstellingsclassificatie ('71) 53. Soortgelijke ervaringen werden opgedaan met:

- De beroepen Almanak 1965 van Elseviers Weekblad, E. M. Schatman, Amsterdam 1965.
- De nieuwe gids voor school en beroep, A. Martens, Haarlem 1971.

Bij de noodzakelijkerwijze beperkte en willekeurige bestudering van deze lijsten en gidsen werd onze indruk dat de gebezigde volkstellingsclassificatie zeer heterogeen was, versterkt. Tevens werd duidelijk dat, zoals te verwachten, samentelling van «statistische beroepen» uitsluitend tot verdere versluiering van de exacte relatie onderwijs-beroep zou leiden. Eigenlijk was de enige oplossing de gebezigde Standaard Beroepsindeling geheel uit te splitsen naar het meest elementaire gegeven het «felicitijke reële beroep». Dat wil zeggen het beroep dat door de berichtgever zelf werd opgegeven. Dit moest van daar uit samengenomen worden tot «beroepenfamilies». Dan verkrijgen we groepen van beroepen die zo verwant zijn, dat zij of onmiddellijk, of na een zéér korte periode van om- of bijscholing, tegen elkaar zouden kunnen worden uitgewisseld. In deze beroepenfamilies zou een hiërarchie samenstellingsprincipe kunnen worden geïntroduceerd door patronen van (sociale) beroepsmobiliteit te analyseren en de uitkomsten hiervan toe te passen.

Het werd aldaar duidelijk dat:

1. de hiervoor benodigde hercodering technisch noch financieel haalbaar was binnen het budget dat het CBS ter beschikking had;
2. elke voor de auteur van de voorliggende monografie en zijn medewerkers mogelijke analyse in deze richting slechts tot indicatieve resultaten aanleiding zou kunnen geven;
3. eigenlijk een heel nieuw, en sterk afwijkend van het bestaande, beroepsclassificatiesysteem zou moeten worden gemaakt. In principe werd het besluit tot een proefonderzoekje in deze richting genomen.

De reeds eerder opgenomen contacten met de Koninklijke Hoogovens te Velsen leidden tot contacten om het laatstgenoemde onderwerp nader te bezien. Hoewel in principe de mogelijkheid door de Koninklijke Hoogovens werd geopend om op grond van hun personeelsgegevens onderzoek zoals door ons bedoeld te verrichten, bleek dit ook later niet mogelijk omdat de personeels(administratie)gegevens op dat moment nog geen historische analyse van (bedrijfsinterne) sociale mobiliteitspatronen toestond.

Op grond van de «Handleiding voor de functie analyse», welke vervaardigd werd door het Directoraat-Generaal voor de Arbeidsvoorziening,⁹ werd bovendien onderkend dat de met het samenstellen van een «alternatieve» beroepenclassificatie gepaard gaande specialistische «know-how» redelijkerwijze niet in het kader van de monografie «Regionale Arbeidsmarkten in Nederland» zou kunnen worden opgebracht. Daarenboven bleek uit deze publicatie dat de mogelijkheid om op grond van de bij de Volkstelling 1971 gebezigde vraagstelling en de daarop realiter te verwachten antwoorden geen goede inventarisatie van:

- takenpakketten,
- functies,
- beroepen

mogelijk moest worden geacht. Met name de constatering op blz. 14 van deze «Handleiding voor de functie analyse» die luidde: «...Het is niet voldoende ... te volstaan met de uitsluitende vermelding van de functiebenamingen die doorgaans weinig of niets zeggen omtrent de werkinhoud» en de daaropvolgende overzichten over de benodigde informatie om wél iets te kunnen doen in die richting, in de vorm van het z.g. «functie-eisen formulier», deden wat dit aspect betreft «de deur dicht».

Het «functie-eisen formulier» bevat 23 aspecten of functie-eisen, welke kenmerkende gezichtspunten zijn die in de verschillende functies kunnen worden aangetroffen en op grond waarvan het mogelijk is de functies te vergelijken en naar onderlinge verwantschap te rangschikken¹⁰. Dit is meer gevraagd dan de Volkstelling 1971 kan leveren.

Een door het Geografische Instituut te Groningen in samenwerking met de Technische School Bolsward uitgevoerd onderzoek onder personen die tussen 1950 en 1971 op deze school onderwijs hebben ontvangen, laat overigens zien dat de ruwe correspondentie: «niveau van het gevolgde (beroeps)onderwijs» en «niveau van het uitgeoefend beroep» wel globaal kan worden aangehouden. Het leeuwedeel van de oud-leerlingen werd aangetroffen in een beroep dat qua niveau goed overeenkwam met hun opleiding, enkelen oefenden een beroep onder dit niveau uit, verscheidenen ook een beroep daarboven. Over het algemeen was men ook wel werkzaam in een «technisch beroep» hoewel ook hierbij regelmatig – maar wel beperkte – uitzonderingen konden worden geconstateerd.¹¹

Gezien het bovenstaande zal het geen verbazing wekken dat de conclusies van Drs. A. M. Heyke en anderen, die wij reeds citeerden bij de «bedrijfsclassificatie»¹²

«de indeling is verouderd en past niet (meer) bij de huidige stand van de techniek en de organisatie. Deze beide omstandigheden brengen met zich dat de indeling voor het productieproces irrelevante onderscheidingen geeft en relevante onderscheidingen weglaat.» meer dan onderschreven worden.

Bovendien doet zich bij deze classificatie, net als bij de SBI, de complicatie voor dat de toepassing ervan nogal wat eigen, dat wil zeggen per definitie *subjectieve*, interpretatie van de codeur moet hebben gevraagd. Dit kan simpelweg de uniformiteit van de codering niet ten goede zijn gekomen. Ook speelt de *massaliteit* van het gegeven een bijzondere rol. Ruim 4 000 000 mensen moesten door de codeurs «getypeerd» en «ingedeeld» worden. Dat zich hierbij «al werkende» geen accentverschuivingen hebben voorgedaan valt moeilijk aan te nemen. Daarbij moet bovendien nog worden bedacht dat het CBS de primaire onderverdeling van wie tot de beroepsbevolking moest worden gerekend in feite had gedelegeerd aan de «teller». Zo goed als de «teller» ook een zeer belangrijk persoon was voor wat betreft de volledigheid van de voor typering en indeling benodigde volledige invulling.

Voor de uitkomsten van de 14e Algemene Volkstelling 1971 gegroepeerd naar «beroep» geldt – afgezien nog van de reeds genoemde in de classificatie ingebouwde defecten – dat zij relatief snel verouderen. De al eerder geverde consequenties van het in het z.g. «Hartog-Tjan model» beschreven verschijnsel garandeert ons dit. In deze zin is de vrij omvangrijke werkloosheid van dit moment onder meer een, zij het gebrekkige indicator, van de geweldige «herstructurering» die zich in de marktgebonden sector van het bedrijfsleven sinds het midden der jaren zestig steeds sneller voltrekt.

Ook om correctiefactoren voor de «veroudering» te verkrijgen had het 10%-gedeelte van de Volkstelling dat op naam en adres had zullen worden bewaard zeer goede diensten kunnen bewijzen als startpunt voor longitudinaal – c.q. «stroom»-onderzoek.

Sterker nog, dit deel van het bestand was specifiek voor onder meer dit doel gedacht. Het CBS, *Waarom een volkstelling*, blz. 8, zegt hierover letterlijk:

«Het bewaren van 10% van de adressen heeft plaats om de mogelijkheid te openen de antwoorden die de betrokkenen hebben gegeven te vergelijken met die welke zij bij de volkstelling van 1980 of 1981 zullen geven, zulks met de bedoeling om te kunnen komen tot z.g. stroomstatistieken die inzicht geven in de mobiliteit van de bevolking naar velerlei gezichtspunten. Men denke in dit verband mede aan bij voorbeeld beroepsmobiliteit, veranderingen in het onderwijspakket, veranderingen in de plaats in het huishouden, in de huisvesting en dergelijke»

De afloop kennen wij. Het 10%-gedeelte van de uitkomsten «op naam» is op last van de verantwoordelijke politici vernietigd. En daarmee zowel de mogelijkheid tot een controletelling, met gebruikmaking van door dezelfde persoon over dezelfde zaken verschaft informatie; als de mogelijkheid een binnen de volkstellingsclassificatie passende «overgangsmatrix» ten behoeve van de genoemde mobiliteitsvraagstukken te maken.

Op grond van hetgeen naar aanleiding van de beroepenclassificatie naar voren is gebracht kunnen tenminste minste twee zaken worden vastgesteld:

1. De relevantie voor een (regionale) arbeids- en/of werkgelegenheidsproblematiek van de met behulp van deze classificatie verkregen «rechte tellingen» moet zeker niet worden overschat.
2. De classificatie is met zekerheid volstrekt ongeschikt voor het gebruik in tabellen met meervoudige ingang.

3.4.3. De onderwijsclassificaties

De voor de 14e Algemene Volkstelling 1971 gebruikte onderwijsclassificaties zijn ook geheel vernieuwd ten opzichte van de in 1960 gebruikte. Bijzonderheden over de classificatie van 1960 zijn te vinden in Hoofdstuk II (blz. 9–11) van de publikatie: VT-1960, deel 8, genoten onderwijs en opleidingsniveau; B, Voornaamste cijfers per gemeente. Voor ons is voornamelijk van belang dat de uitkomsten van de 14e Algemene Volkstelling *niet* rechtstreeks kunnen worden vergeleken met die van de 13e Algemene Volkstelling 1960.

3.4.3.1. De systematische classificatie van akten en diploma's

Naast het feit dat de classificatie van 1971 anders is dan die van 1960 moet duidelijk vastgehouden worden dat ter gelegenheid van de telling van 1971 vragen over het onderwijs zijn gesteld *aan alle* daarvoor in aanmerking komende personen. Dat wil zeggen zowel aan personen die nog naar school gingen, als ook aan mensen die niet meer naar school gingen.

Dit heeft betekend dat het CBS een tweevoudige classificatie heeft toegepast in 1971:

1. een systematische classificatie van akten en diploma's;
2. een systematische classificatie van dagopleidingen.

De classificatie geeft een volledige indeling van alle akten en diploma's die kunnen worden behaald op grond van opleidingen die op basis van volledig dagonderwijs tenminste één jaar in beslag nemen.

De akten en diploma's zijn systematisch onderscheiden naar:

niveau, te weten:

- basisniveau
- uitgebreid lager niveau
- middelbaar niveau
- semi-hoger niveau, respectievelijk gesplitst in HBO en universitair onderwijs
- hoger niveau, respectievelijk gesplitst in «kop»-studies na voltooid HBO en universitair onderwijs;

sectoren, te weten:

- algemeen onderwijs
- onderwijs in de godgeleerdheid
- didactisch onderwijs (is opleiding van leerkrachten)
- humaniora (= voornamelijk gericht op de taalvakken)
- agrarisch onderwijs
- technisch onderwijs
- onderwijs in de wis- en natuurkunde
- (para-)medisch onderwijs
- onderwijs in de mens- en maatschappijwetenschappen
- overig onderwijs.

Binnen de sectoren zijn weer sub-groepen aangebracht met betrekking tot *studierichtingen*, *vakrichtingen* en afdelingen. Hoewel in grote trekken systematisch van opzet is de toedeling aan de genoemde subgroepen soms wat arbitrair. Dit is het gevolg van het feit dat gezocht moest worden naar een evenwicht tussen «homogeniteit» enerzijds en een «statistisch technische» beperking van het aantal onderscheidingen anderzijds.

3.4.3.2. De systematische classificatie van (dag)opleidingen

Voor deze indeling geldt een overeenkomstige systematiek als die voor de classificatie van akten en diploma's, zij het dat de niveautypering betrekking heeft op de opleiding.

3.4.3.3. Evaluatie van de classificaties wat betreft de samenhang bedrijf, beroep, onderwijs

Zoals al eerder gemeld telt de classificatie van akten en diploma's 374 onderscheidingen naar «schoolsoorten» en «richtingen». Dit lijkt veel, maar betekent al een vrij omvangrijke schematisering van de werkelijkheid. Zelfs als alleen wordt gerefereerd aan wat het CBS noemt: «de kern van het onderwijssysteem» geeft de classificatie al een reductie te zien van het feitelijk geïnventariseerde geheel aan diploma's, akten en aantekeningen met 30 à 50%. Dit afhankelijk van welke mate van uiterste verbijzondering men zou willen aanhouden. Voor alle duidelijkheid: «tot de kern van het onderwijs wordt gerekend alle onderwijs, dat door de overheid, in de meest ruime betekenis wordt geregeld en in stand gehouden».

De classificatie leent zich bijzonder goed voor een «eenduidige» toekenning van personen aan statistische – kwalitatieve – klassen. Immers de co-

deur behoeft vrijwel niets «zelfstandig» te typeren. Anders ligt dit met bedrijfsopleidingen, private avondcursussen en het schriftelijk onderwijs, voor zover dit althans niet opleidt voor een van de diploma's behorend tot de z.g. «kern van het onderwijs». Hier ligt het terrein opnieuw bezaaid met voetangels en klemmen en staat de deur wijd open voor subjectieve toedeling. Anderzijds moeten de moeilijkheden die kunnen optreden niet overdreven worden. Door de invoering van de regel dat slechts die opleidingen buiten de «kern van het onderwijssysteem» in aanmerking zouden worden genomen die ten minste het equivalent van één jaar in aanspraak namen, heeft men ten minste veel moeilijkheden kunnen voorkomen.

Een zeer voorname moeilijkheid voor het gebruik van de op grond van de «Volkstellingsclassificaties» gegroepeerde gegevens is, dat een volledige aansluiting op de «lopende onderwijsstatistiek» niet mogelijk blijkt. Met name voor prognostische doeleinden zou een vruchtbaar gebruik kunnen worden gemaakt van de z.g. «overgangen binnen het onderwijs en intrede in de maatschappij», dat wil zeggen de z.g. «onderwijsmatrix». Hoewel wij op grond van de 10% steekproef uit de uitkomsten van de Volkstelling van 1971 beschikten over een «uitdraaiing» per geslacht, leeftijdjaar en verstmogelijke differentiatie van de opleidingen is het ons – dat wil zeggen een team bestaande uit mevrouw Drs. D. Muntinga-Weurman, de student-assistent H. Beukers en mijzelf – niet gelukt deze «sluiting» zelfs maar bij benadering tot stand te brengen. Dit is bijzonder vervelend omdat hiermede de mogelijkheid verviel de bij gelegenheid van de Volkstelling 1971 getelde beroepsbevolking te muteren aan de hand van een overgangsmatrix waarbinnen de overgang onderwijs → (potentiële) beroepsbevolking voor de intercensusjaren tussen 1971 en 1981 zou kunnen worden benaderd. Met de ons ter beschikking staande gegevens is het *niet* gelukt een dergelijke matrix berustend op *feitelijke*, statistische, informatie samen te stellen.

Wat betreft de toekomst is er geen aanleiding te verwachten dat door het CBS zonder meer gegevens worden geproduceerd die beter zullen aansluiten bij de gegroepeerde uitkomsten van de 14e Algemene Volkstelling.

De opmerking van het CBS aan het eind van de toelichting bij de voor de 14e Algemene Volkstelling gebruikte onderwijsclassificaties: «Bij de hoofd-afdeling statistieken van onderwijs en wetenschappen van het bureau is in voorbereiding een z.g. standaard-onderwijsindeling, welke indeling uitvoeri-ger wordt dan de onderhavige (VT-1971) systematische indeling. In de standaardindeling wordt bovendien gestreefd naar een optimale vergelijkbaarheid in internationaal verband»

moge wellicht bezien vanuit de doelstellingen van het Statistisch Bureau van de Organisatie van de Verenigde Naties veelbelovende perspectieven openen, voor ons betekent deze mededeling een aankondiging van een nieuwe verbreking van de classificatorische continuïteit.

3.4.4. De regionale classificaties

De 14e Algemene Volkstelling van 1971 was net als de 13 voorgaande een volledige telling. Dat wil zeggen dat elke Nederlander of inwoner van Nederland die volgens het Besluit Bevolkingsboekhouding in de gemeentelijke persoonsregisters zou behoren te zijn opgenomen in het kader van deze Volkstelling «geteld» zou moeten worden. Op grond van één van de doelstellingen die bij de Algemene Volkstellingen werden nagestreefd: controle van de Nederlandse bevolkingsregisters op volledigheid, moest het volkstellingsgegeven om deze controle mogelijk te maken onder meer op «adresniveau» worden vastgehouden.

Om een indruk te krijgen van de geweldige hoeveelheid zeer ver uitgesplitst materiaal die in eerste instantie moest worden vastgehouden is het wellicht dienstig te bedenken dat:

- Bij gelegenheid van de 14e Algemene Volkstelling de «bevolking in woningen en andere bewoonde ruimten» naar schatting verdeeld was over ruim 3,5 miljoen adressen.

- Daarnaast nog de «varende en rijdende bevolking» en de bevolking in inrichtingen of tehuizen in aanmerking moest worden genomen.

Vanuit de wetenschappelijke belangstelling voor sociaal-geografisch structuuronderzoek op grond van vergelijking tussen twee of meer opeenvolgende Algemene Volkstellingen vormen de individuele adressen met de bijbehorende persoonsgegevens het ideale *basisgegeven*. Hoewel zelfs dan niet geheel zonder problemen. Sloop, gebruiksverandering, nieuwbouw, adresaanduidingsveranderingen, of combinaties daarvan, kunnen het de statisticus al heel behoorlijk moeilijk maken. Er zijn een aantal redenen waarom dit ideale en bovendien op grond van de controle van de bevolkingsregisters voor wat betreft een aantal «demografische» en daarmee verwante sociale aspecten controleerbare, basisgegeven normaliter ook in het verleden niet ter beschikking is gekomen van geïnteresseerde statistici/geografen. Ook in het verleden gold hierbij het aspect van de bewaking van de privacy van de berichtgever. In het nog niet zover achter ons liggende verleden kwam daar ook nog een aantal technische redenen bij. Tot het moment dat de moderne computertechniek dit in de jaren zeventig mogelijk maakte, was opslag van een dergelijk gediversifieerd en massaal gegeven uiteraard best mogelijk, maar een operationeel gebruik op statistisch verantwoorde wijze op «ad hoc» basis praktisch volstrekt onmogelijk. Ten behoeve van de systematische be- en verwerking was het nodig het basisgegeven snel samen te nemen tot hanteerbare categorieën. In eerste instantie werden deze opgenomen op werk-verzamelstaten, later nam de hollerithkaart deze functie over. Wij moeten overigens wel bedenken dat hoewel enerzijds de Hollerithkaart als informatiedrager een bijzondere sprong voorwaarts betekende, anderzijds de hoeveelheid op de kaart op te nemen informatie zeer beperkt is. Opslagruimte, machinecapaciteit en -tijd, uitgedrukt in kosten, maken al gauw de praktische grenzen van de mate van detail in de opslag duidelijk.

Dit betekent dat, net als bij de hiervoor behandelde aspecten beroep, bedrijf en opleiding, ook het aspect geografische lokatie zo snel mogelijk moest worden gereduceerd tot bruikbare categorieën. Uitgaande van meer dan 3,5 miljoen adressen zijn 10 000 wijken en buurten al een hele verbetering. Deze op zich nog steeds als «aantal» imposante hoeveelheid «wijken en buurten» vormen uiteindelijk nog maar ± 0,3% van het aantal informatiecellen gevormd door de afzonderlijke adressen. 863 gemeenten zelfs nog maar ± 0,02%. Zo bezien is de regionale classificatie een van de meest effectieve statistische classificaties bezien vanuit een efficiënte hergroepering van massale data tot een hanteerbaar niveau. En één van de «werkzame» elementen van de bescherming van de persoonlijke levenssfeer.

Op zich zelf genomen zijn de be- en verwerkingsproblemen van het lokalisatiegegeven zeer groot. In de eerste plaats staat of valt het geheel met een juiste en vooral volledige invulling. Hierbij is de rol van de teller weer van uitermate grote betekenis. Maar direct daarop volgend komt degene die de verkregen antwoorden toekent aan wijken en buurten en gemeenten. De uitkomsten van de VT '71 hebben betrekking op ruim 13 000 000 mensen die moesten worden toegerekend aan een, door een door middel van potloodstreepjes aangegeven cijfercode, wijk of buurt in een gemeente. Doordat de controle van de bevolkingsregisters eventuele «foutplaatsingen» direct aan de dag zou kunnen brengen via een eenvoudige vergelijking van de bestanden per computer, lijkt de operatie «toewijzing lokatie → buurt/wijk; gemeente» weliswaar omvangrijk maar uiteindelijk zeer betrouwbaar.

De vraag is of dat werkelijk zo is. In de eerste plaats geschiedt de controle – als die zou hebben plaatsgevonden – onafhankelijk van de vercijfering en toewijzing aan een buurt/wijk, gemeente. De regionale code wordt toegekend *na* de controle van de bevolkingsregisters, die overigens merkwaardig genoeg uitdrukkelijk geen controle op de geregistreerde gegevens, maar uitsluitend een controle op de geregistreerde eenheden (= personen) behelst.

De toekenning van de «lokalisatie-code» heeft met andere woorden niets te maken met de controle van het bevolkingsregister. Zij staat er geheel los

van! In dit licht bezien is het dus niet zo heel erg dat de controle van het bevolkingsregister in 1971 feitelijk niet heeft plaatsgevonden. Wel is het erg vervelend dat er geen controlestellingen zijn gehouden om er achter te komen of, en zo ja in welke mate, foutplaatsing in de codeerfase met betrekking tot de lokalisatie van de ondervraagden is opgetreden. De globale waarschijnlijkheidscontrole, waarbij de bevolkingsomvang op grond van de telling wordt vergeleken met die omstreeks dezelfde datum op grond van de bevolkingsregisters, is nuttig maar onvoldoende. Immers opnieuw doet zich het verschijnsel voor dat de *netto* foutplaatsing naar verhouding klein kan zijn, doordat ten onrechte *niet* toegekenden tegen ten onrechte *wel* toegekenden wegvallen, maar dat de *bruto* foutplaatsing dan toch nog vrij omvangrijk kan zijn. Bezien vanuit de rechte telling over het aspect is dat een geruststelling. Een gunstig uitgevallen waarschijnlijkheidscontrole kan dit gevoel zelfs versterken. Ondertussen kan dan weliswaar de afwijking qua aantal gering zijn, geteld over het enkelvoudige aspect, maar:

1. de verhoudingen tussen de afzonderlijke persoons/groepsaspecten hiermee volledig vervormd zijn;
2. moet de comparatieve analyse van kruistabellen, wetenschappelijk gesproken, zo niet onmogelijk dan toch als uiterst riskant worden beoordeeld.

Gezien het gebrek aan controle-onderzoek in Nederland kan onmogelijk worden vastgesteld of dit soort fouten inderdaad is opgetreden, en als ze zijn opgetreden in welke mate. Dat zij voorkomen lijkt mij onbetwistbaar. Te zeer is ons allen de legendarische forens tussen Amsterdam en Maastricht die deze afstand dagelijks heen en terug aflegt op de fiets bekend. Het is een goede gewoonte om dit soort uitkomsten toe te schrijven aan «grappige invullers». Waarschijnlijk is hun aantal echter kleiner dan het aantal foute coderingen.

Als wij van deze laatste gedachte uitgaan dan is het betrekkelijk kleine aantal opvallende dat wil zeggen «extreme» fouten geen garantie dat het aantal minder extreme fouten dan wel klein zal zijn. Immers de codefout 001 in plaats van 002 is sneller gemaakt dan 001 in plaats van 991. De opbouw van de code maakt in feite, gezien het routinematige karakter van de vercijfering, een codeer-technisch ten onrechte toekennen aan de verkeerde wijk of een nabij gelegen gemeente niet tot een onwaarschijnlijk gebeuren. De auteur zijn geen Nederlandse uitkomsten van controlestellingen bekend. Wel Noord-Amerikaanse¹³. Deze stemmen tot nadenken.

In 1970 werd bij de verwerking van de uitkomsten van de volkstelling in de USA:

1. 6% van de adressen in de centrale steden ten onrechte aan een bepaalde wijk of buurt toegerekend;
2. 11% van de adressen op het platteland;
3. meer dan de helft van de foutplaatsingen was toegerekend aan een *naburige* wijk of buurt in dezelfde gemeente dan wel een andere gemeente;
4. de foutplaatsing voor wat betreft dit aspect bedroeg in 1960 «totaal gemiddeld» 3,7%, in 1970 ± 5%.

Voor een goed begrip: het gaat hier om de verwerkingsfouten. De invulling was volledig en juist. Stel dat bij ons in Nederland analoog ongeveer 4% van de adressen hetzelfde lot ten deel is gevallen. Dan gaat het over ± 140 000 woningen. Bij een gemiddelde (hypothetische) woningbezetting van 3,7 personen in 1971 dus om een half miljoen mensen. Ofwel bijna 4% van de totale bevolking. Een van de mogelijkheden om de gevolgen van deze fouten te ontlopen is stelselmatig het gebruik van de kleinere regionale eenheden te vermijden.

Gezien de waarschijnlijkheid dat foutplaatsingen als gevolg van de codestructuur (cijferbeeld) van 1971 zo zijn opgetreden, dat zij in meerderheid betrekking zullen hebben op aangrenzende of naburige eenheden, kan een gedeelte van de mogelijke fout worden weggenomen door wijken en buurten

3.4.4.1. De noodzaak «grootschalige» gebieden te gebruiken voor Volkstellingsanalyse

samen te nemen tot gemeenten. En bij voorkeur de gemeenten te combineren tot «gebieden».

Het gebruik van tabellen met meervoudige ingangen lijkt riskant voor kleine gebieden, maar zeker voor afzonderlijke wijken of buurten of (kleine) afzonderlijke gemeenten. Voor deze gebieden moet, zo er al gebruik wordt gemaakt van uitkomsten op dit niveau, volstaan worden met tabellen met een enkelvoudige ingang («rechte tellingen»).

Hoewel bij gebrek aan controlestellingen de bovenstaande overwegingen slechts het karakter hebben van «educated guesses», lijkt de wetenschappelijke zorgvuldigheid te eisen dat voor regionale analyses voorzichtigheids-halve alleen vrij grootschalige gebiedsindelingen voor meervoudige beschouwingen zouden mogen worden gebruikt.

Wij zullen hierbij afhankelijk van de doelstelling van het onderzoek de keuze moeten maken tussen:

1. een «wetenschappelijke» geografische gebiedsindeling;
2. een andere gebiedsindeling.

Voor wat betreft de «wetenschappelijke» geografische gebiedsindelingen zullen wij onze keuze moeten maken uit:

1. *Homogene gebieden*, dat wil zeggen gebieden die op grond van hun vergaande gelijkheid op het vlak van de ruimtelijke structuur of verschijningsvormen een soort van aaneengesloten, gelijkvormig, -soortig geheel vormen. We noemen dit soort gebieden wel: zonale gebieden, uniforme regio's, formele regio's en structurregio's.
2. *Functionele gebieden*, dat wil zeggen gebieden die ontstaan doordat men uitgaat van van te voren bepaalde kernen waaromheen het voor het gegeven aspect geldende «verzorgingsgebied» wordt vastgesteld. Dit soort gebieden noemt men ook wel een «organisatorische regio».
3. *Plangebieden*, dat wil zeggen een gebiedsindeling die opzettelijk is aangepast aan de behoefte van de regionale planning voor wat betreft de relevante aspecten. Bij voorbeeld doordat aansluiting is gezocht bij een voor de bestudering van het betreffende aspect relevante «niet-geografische», «andere» regio.

De niet «geografische», «andere» gebiedsindeling. Het gaat hierbij om «zuiver administratieve gebiedsindelingen». Voorbeelden hiervan zijn bij voorbeeld de rayons van de gewestelijke arbeidsbureau's, de rayons van de gemeenschappelijke administratiekantoren van de bedrijfsverenigingen, belastinginspecties, arrondissementen van de rechtbank etc. De vorm en omvang van dit soort gebieden is als het ware per decreet van boven af opgelegd.

De bij de Volkstelling 1971 gebruikte gebiedsindelingen zijn:

- Nederland
- 863 gemeenten
- 11 provincies
- 5 landsdelen
- 40 Coropgebieden
- 80 nodale gebieden
- 26 nodale gebieden GIRUG/CBS¹⁴
- 129 economisch-geografische gebieden
- 19 bestuurlijke agglomeraties.

Zo min als bij de systematische classificaties van bedrijf, beroep en onderwijs is de continuïteit van het gebruik door het CBS van de regionale classificaties erg groot. Nu is daar ook niet zoveel reden toe. In de eerste plaats zijn alle CBS-gebiedsindelingen hetzij homogeen (zonaal), functioneel (nodaal), of administratief, of combinaties hiervan, opgebouwd uit de gemeente als kleinste bouwsteen.

3.4.5. Conclusies met betrekking tot de in gebruik zijnde standaard classificaties, interdependenties

De voortdurande stroom van gemeentegrenswijzigingen, gemeentelijke herindelingen e.d. maakt dat zelfs gebiedsindelingen zoals de 129 Economisch Geografische Gebieden, die op het eerste gezicht «onveranderd» zijn gebleven, voor sommige delen van Nederland toch nogal zijn gewijzigd.

Anderzijds vraagt een veranderende sociale en economische werkelijkheid om eigensoortige geografische weergave. Toch zou een «tijdloze» regionalisatie van de CBS-statistieken veel voordelen kunnen hebben. Deze overweging vormt één van de redenen waarvoor aan de vooravond van de 14e Algemene Volkstelling door vele (mathematisch georiënteerde) geografen alsook planologen werd geijverd voor een soort objectieve, onveranderlijke, indeling van Nederland in een z.g. «Rastersysteem». Hiertoe werd Nederland opgedeeld in vierkanten van 1000 x 1000 m buiten de bebouwde kom, en daarbinnen van 500 x 500. Hoewel dit systeem ongetwijfeld voordelen bezit kleven er toch ook wel bezwaren aan. Deze zijn voornamelijk gelegen in de moeilijkheid de zuivere rastervorm te bewaren.

In de bovenstaande paragrafen zijn de classificaties met betrekking tot bedrijf, beroep, onderwijs en regio besproken. Uit deze bespreking komt naar voren dat deze indelingen wellicht op zich zelf gezien, voor tabellering naar enkelvoudige kenmerken een zekere bruikbaarheid bezitten, maar dat zij tevens op grond van ingebouwde factoren, voor analyse naar meerdere gezichtspunten tegelijkertijd forse problemen scheppen. De bewegingsvrijheid die het CBS heeft om aan deze situatie wat te veranderen is beperkt. Via internationale afspraken is men immers in hoofdzaken gebonden. De oplossing lijkt ons te zijn gelegen in het in principe aanhouden van de informatie in de fijnste, meest verbijzonderde vorm. Op grond hiervan zou elke gewenste samenvoeging – op aanvraag – ad hoc kunnen worden gemaakt.

Daarnaast zou de kerntabellering conform de internationale wensen, uitsluitend als tabellen met slechts één ingang kunnen worden gepubliceerd. Technisch is een en ander niet onmogelijk, gezien de aard van het gegeven en de gevaren voor de aantasting van de privacy van de respondenten, personeelsmatig en budgettair een kostbare zaak. In feite doet hier een beleidsdilemma op. Gezien de grote financiële en wetenschappelijke consequenties, óók voor het concrete beleid, een dilemma dat op korte termijn moet worden opgelost.

Noten

¹ Zie onder meer:

US Dept. of Commerce, Bureau of the Census, Census Bureau Methodological Research 1971, Washington D.C., 1972

US Dept. of Commerce, Bureau of the Census, Census Bureau Methodological Research 1972, Washington D.C., 1973

US Dept. of Commerce, Bureau of the Census, PHC(R)-2, Data collection Forms and procedures, Washington D.C., 1971

US Dept. of Commerce, Bureau of the Census, PHC(E)-1, The Quality of residential Geographic coding, Washington D.C., 1973

US Dept. of Commerce, Bureau of the Census, PHC(E)-2, Test of Birth registration completeness 1964 to 1968, Washington D.C., 1973

US Dept. of Commerce, Bureau of the Census, PHC(E)-6, Effect of special Procedures to improve coverage in the 1970 census, Washington D.C., 1974

US Dept. of Commerce, Bureau of the Census, PHC(E)-10, Accuracy of data for selected housing characteristics as measured by reinterviews, Washington D.C., 1975

US Dept. of Commerce, Bureau of the Census, PHC(E)-9, Accuracy of data for selected popula-

tion characteristics as measured by reinterviews, Washington D.C., 1974

US Dept. of Commerce, Bureau of the Census, PHC(E)-11, Accuracy of data for selected population characteristics as measured by the 1970 CPS-Census match, Washington D.C., 1975

² C. de Hoog, De volkstelling bezien, Siwo Amsterdam 1976.

³ Centraal Bureau voor de Statistiek, Arbeidskrachtentelling 1975, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1978, blz. 2; 59–64.

⁴ A. A. M. Fisseler en H. L. P. R. Kraft, Laagstgeklasseerden in Nederland, Volkstellingsmonografie nr. 5, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1979, blz. 18–22.

⁵ C. de Hoog op.cit., blz. 14.

⁶ US Dept. of Commerce, Bureau of the Census, PHC(E)-9, Accuracy of data for selected population characteristics as measured by reinterviews, Washington D.C., 1974, blz. 15–23.

⁷ Drs. J. A. M. Heijke, Prof. Dr. L. H. Klaassen, Drs. C. J. Offereins, naar een arbeidsmarktmodel, H. D. Tjeenk Willink, Groningen, 1975, blz. 136–163.

⁸ idem, blz. 158–161.

⁹ Directoraat-Generaal voor de arbeidsvoorziening, Handleiding voor de functie-analyse, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1971.

¹⁰ Idem, blz. 23–39.

¹¹ F. Schuurmans, De Technische school Bolsward 1950–1971, enquêteverslag, Groningen/Bolsward 1975.

¹² Drs. J. A. M. Heijke e.a., op.cit. blz. 136–163.

¹³ US Dept. of Commerce, Bureau of the Census, Census of population and housing: 1970, PHC(E)-1, The quality of geographic coding, Washington D.C., 1973.

¹⁴ Anderen geven er de voorkeur aan de GIRUG/CBS gebiedsindeling te betitelen als een «polynodale functionele» gebiedsindeling. Zie bijvoorbeeld voor een bespreking van de indeling van Nederland in 26 arbeidsmarktgebieden en de mogelijkheden tot incorporatie daarvan in een geheel Europa afdekkende gebiedsindeling ten behoeve van een internationale data-bank: Peter Hall and Dennis Hay, Growth Centres in the European Urban System' Heinemann, London 1980.

4. Enige uitkomsten van de 14e Algemene Volkstelling 1971, bezien per arbeidsmarktgebied

4.1. Inleiding

Evenals het NEI menen wij dat in een geregionaliseerd informatiesysteem over de arbeidsmarkt ten minste aandacht zou moeten worden besteed aan de aspecten: leeftijd, geslacht, opleiding, beroep, bedrijf. Gezien de inhoud van de voorgaande hoofdstukken passen hierbij wel enige kanttekeningen:

- 1) Op grond van de vermoedelijke, zeer hoge, beroepsmobiliteit tussen 1965 en heden heeft presentatie en analyse van uitkomsten met betrekking tot het beroepgegeven weinig zin. Zo de waarschijnlijke veroudering van het voorraadgegeven – als gevolg van deze mobiliteit –, als een onvoldoende aanleiding tot het afzien van analyse en presentatie van de desbetreffende tabellen zou kunnen worden beschouwd, de structuur en opbouw van de beroepsclassificatie vormt hiertoe een aanvullend, en naar ons geval, beslissend argument.
- 2) Uitgaande van het feit dat beroepswisseling ook heel vaak bedrijfs- (tak)wisseling betekent geldt het bezwaar van veroudering, op grond van de na 1964 snel toegenomen beroepen en bedrijfsmobiliteit, ook sterk voor de tabellen waarbij het bedrijfs(tak)gegeven de (hoofd)ingang vormt. Daarbij komt de inherente moeilijkheid om tot een betrouwbare typering te geraken uit de beantwoording van de vragen op het vragenformulier.
- 3) Opleiding is na het 25e levensjaar zowel bij mannen als vrouwen een gegeven dat in meerderheid van de gevallen niet meer verandert. Weliswaar is op grond van veranderingen in de classificaties zowel als de niveau «waardering» geen vergelijking met voorgaande tellingen mogelijk, maar een interregionale vergelijking van de toestand op 28 februari 1971 moet wel degelijk mogelijk zijn. Terwijl ook «toekomstgericht» gebruik van de uitkomsten gezien de «onveranderlijkheid» van de kenmerken mogelijk moet zijn. Vergelijking van de opleidingen van mannen en vrouwen, via het onderwijsniveau is technisch mogelijk, praktisch – gezien de verschillen in opbouw van deze niveaus qua inhoud (concrete opleidingen en diploma's) – van betwistbaar nut.
- 4) Leeftijd en geslacht zijn objectieve gegevens die hoewel in het geval van het aspect leeftijd per definitie veranderlijk in de tijd, aspecten van het voorraadgegeven vormen die feitelijk niet of nauwelijks «verouderen». Uiteraard moet wel rekening gehouden worden, althans in principe, met de effecten van migratie en sterfte.
- 5) Het door het NEI als gewenst data-bestanddeel van haar modelopzet genoemde aspect nationaliteit, laten wij hier geheel buiten beschouwing. Dit omdat de spectaculaire ontwikkelingen op dit gebied pas hebben plaats gegrepen ná de teldatum van 28 februari 1971.
- 6) De regio-indeling welke zal worden gebruikt in dit hoofdstuk is de indeling van Nederland in 26 arbeidsmarktgebieden (Girug/CBS). De term «arbeidsmarktgebieden» – hoewel ook intrinsiek juist in dit geval – kan licht tot misverstanden leiden, immers de volkstelling geeft alleen informatie over mensen die óf al een baan hebben, óf er een zoeken, óf niet tot de beroepsbevolking worden gerekend. Feitelijk arbeidsmarktgedrag kan niet worden geanalyseerd met de betreffende volkstellingsgegevens. Dit is het gevolg van het ontbreken van geëigende data, de gebiedsindeling als zodanig is er echter wél voor ontworpen.

4.2. Het gebruik van cijfers op grond van een steekproef uit de uitkomsten van de 14e Algemene Volkstelling 1971 in de monografie Regionale Arbeidsmarkten

Sinds 1940 wordt in de Verenigde Staten gebruik gemaakt van steekproefonderzoekingen ter aanvulling van de basisgegevens die op grond van een algemene, doch beperkte, volkstelling worden verkregen. Het gaat hier om heel andere steekproeven als die waarvan de uitkomsten in de voorliggende monografie worden gebruikt. Het steekproefonderzoek maakt een belangrijk onderdeel uit van het Noordamerikaanse volkstellingsgebeuren. En is als zodanig een uit de basisopzet voortvloeiende activiteit. De steekproef uit de uitkomsten van 1971 in Nederland was dat niet. Het was een noodsprong van het CBS.

Een gedeelte van het gebruik van steekproeven in de USA voor volkstellingen hangt samen met het uitvoeren en evalueren van proeftellingen. Een belangrijke functie van steekproefonderzoek is ook controle en verificatie.

In het geval van de Volkstelling 1971 waren, analoog met de laatstgenoemde functies, ook in Nederland enige steekproefonderzoekingen voorzien. Uiteraard de Proeftellingen, maar ook een steekproef van 10% van de populatie met behulp waarvan z.g. longitudinaal onderzoek zou kunnen gebeuren. Dit soort van onderzoek poogt de ontwikkeling van een groep van personen gedurende een bepaalde tijd te volgen.

In verband met de bescherming van de persoonlijke levenssfeer heeft het CBS van de bedoelde 10% steekproef, die «op naam» zou worden aangehouden – op «regeringsbevel» – moeten afzien. Hoewel niet gepland, heeft het CBS toch omstreeks 1975 een aanvang gemaakt met het publiceren van Volkstellingsuitkomsten op grond van een steekproef. De reden hiervoor is de achterstand die het CBS opliep bij de uitvoering van de telling, zowel als de bewerking van de uitkomsten.

De door de tumultueuze toestanden rond de 14e Algemene Volkstelling ontstane situatie (weigeraars → niet thuis → administratieve telling) werd nog verergerd door slechte invulling van de vragenlijsten, die ouderwetse handbewerking noodzakelijk maakte. Zuiver technische pech achtervolgde de telling ook. De al genoemde inktspatjes vervuilden ongeveer 1% van alle telkaarten. De computer zelf, maar ook de optische leesapparatuur, vertoonde kuren. In arrenmoede werd besloten om de gebruikers niet langer te laten wachten op integrale uitkomsten, maar met voorrang een 10% steekproef uit het integrale bestand van de Volkstelling 1971 te bewerken. Een en ander was vooral van belang voor al diegenen die met name de gegevens betreffende opleiding, beroep, bedrijfsstructuur en forensisme nodig hadden. Naast Provinciale Planologische Diensten, Economisch Technologische Diensten en dergelijke instanties, behoorden hiertoe degenen die dit materiaal nodig hadden voor het maken van de overeengekomen volkstellingsmonografie.

Over de technische kanten van deze steekproef is door het CBS een uitgebreide technische toelichting gepubliceerd (1976).

Zoals hiervoor reeds werd uiteengezet was de arbeidsmarktindeling in 26 gebieden Girug/CBS gereed. Op grond van de ervaringen van het Amerikaanse Bureau of the Census mocht worden aangenomen dat de steekproef fouten in feite weinig zouden toevoegen aan de fouten die de Volkstelling in ieder geval reeds zouden kenmerken. Immers een geweldig complexe telling als een volkstelling kan nu eenmaal niet perfect zijn. Foute beantwoording, tellersfouten, verwerkingsfouten zijn onvermijdelijk. Sommige van die fouten vallen gemiddeld tegen elkaar weg, anderen doen dat niet (bij voorbeeld fouten van de teller zoals het uitrekenen van een verkeerde vragenlijst).

Het vertrouwen dat de steekproefuitkomsten niet al te zeer zouden bijdragen aan het vergroten van de fouten in de uitkomsten was gebaseerd op een uitspraak van het Bureau of the Census waarin weliswaar gewaarschuwd werd voor het gebruik van Volkstellingsuitkomsten voor kleine gebieden of kleine celbezettingen, maar anderzijds werd vastgesteld dat bij een celbezetting van ongeveer 50 000 inwoners de «vergroting van de fout» ongeveer 5% zou bedragen.

Het qua bevolking kleinste gebied van de Girug/CBS indeling bedroeg ongeveer 85 000 inwoners (Tiel). In feite waren wij te optimistisch. Want niet de totale bevolkingsomvang van een gebied is uitsluitend van belang, maar vooral ook de celbezetting van een tabel. Met name bij een tabel waar meerdere aspecten gelijktijdig kunnen worden bezien loopt deze bezetting snel terug.

In de speciaal voor de monografie gedraaide tabellen bleek de tabel die de elementen geslacht, leeftijdsklasse, staat van werkzaamheid, diplomabezit bevatte, bij voorbeeld al voor het totaal (Nederland) gekenmerkt te worden door het feit dat 50% van alle getallen kleiner was dan 500 (al opgehoogd uit de steekproef door vermenigvuldiging), de modale klasse was < 1000, en de mediaan ± 1500. Soortgelijke verschijnselen deden zich in alle andere tabellen voor. Wat dit betekent in termen van betrouwbaarheidsintervallen toont staat 19. Het getal 500 zou met 95% betrouwbaarheid even goed 370 als 660 kunnen zijn. Het getal 1500, 1270 of 1760.

Staat 19. De steekproef uit de uitkomsten van de 14e Algemene Volkstelling 1971, de mogelijke marges rond een gevonden getalswaarde, aantallen volgens steekproef na ophoging, met 95%-betrouwbaarheidsintervallen.

Opgehoogd aantal	Linkergrens	Rechtergrens	Procentuele afwijking
0	0	35	—
100	50	185	85
200	120	310	55
300	200	430	43,3
400	285	545	36,3
500	370	660	32,0
600	460	770	28,3
700	545	885	26,4
800	635	995	24,4
900	725	1 105	22,8
1 000	815	1 215	21,5
1 500	1 270	1 760	17,3
2 000	1 730	2 295	14,8
3 000	2 640	3 360	12,0
4 000	3 590	4 410	10,3
5 000	4 540	5 460	9,2
6 000	5 500	6 500	8,3
7 000	6 460	7 540	7,7
8 000	7 425	8 575	7,2
9 000	8 390	9 610	6,8
10 000	9 360	10 640	6,4
15 000	14 220	15 780	5,2
20 000	19 105	20 895	4,5
30 000	28 905	31 095	3,7
40 000	38 745	41 255	3,1
50 000	48 595	51 405	2,8
60 000	58 465	61 535	2,6
70 000	68 345	71 655	2,4
80 000	78 235	81 765	2,2
90 000	88 130	91 870	2,1
100 000	98 030	101 970	2,0
200 000	197 230	202 770	1,4
300 000	296 630	303 370	1,1
400 000	396 120	403 880	1,0
500 000	495 690	504 310	0,86
600 000	595 300	604 700	0,78
700 000	694 940	705 060	0,72
800 000	794 620	805 380	0,67
900 000	894 320	905 680	0,63
1 000 000	994 040	1 005 960	0,60
1 500 000	1 492 870	1 507 130	0,48
2 000 000	1 991 960	2 008 040	0,40
2 500 000	2 491 230	2 508 770	0,35
3 000 000	2 990 640	3 009 360	0,31
3 500 000	3 490 150	3 509 850	0,28
4 000 000	3 989 770	4 010 230	0,26
4 500 000	4 489 470	4 510 530	0,23
5 000 000	4 989 250	5 010 750	0,22
5 500 000	5 489 090	5 510 910	0,20
6 000 000	5 989 000	6 011 000	0,18

Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek.

4.2.1. De betekenis van de steekproef voor de volkstellingsmonografie Regionale Arbeidsmarkten in Nederland

Weliswaar geeft het CBS aan dat de marges kunnen worden verkleind met de z.g. «regio correctie», maar dit bood maar gedeeltelijk soelaas. Ook het maken van interregionale structuurvergelijkingen op grond van bijvoorbeeld procentuele verdelingen bleek een moeilijke zaak. Immers, als alle relevante gegevens uit de steekproef komen ontstaat een dubbele onzekerheid. Voor dit soort problemen gaf het CBS als benaderende formule:

$$\text{betrouwbaarheidsmarge} = 1,96 \sqrt{\frac{\text{percentage} \times (100 - \text{percentage}) \times 10}{\text{grootste waarde}}}$$

Stel dat het gaat om 240 arbeiders met een diploma LTS op een totaal van 1500 arbeiders in «ambachtsbedrijven» ziet een en ander er als volgt uit:

$$1,96 \sqrt{\frac{16 (84) \times 10}{1500}} = 5,87$$

Dat wil zeggen het gevonden percentage $\frac{240}{1500} \times 100 = 16\%$ had ook kunnen zijn 10,1 of 21,9%. Een en ander wordt gedemonstreerd aan de hand van staat 20.

Staat 20. Mannelijke bevolking waarvoor het arbeidsinkomen de voornaamste bron van inkomen is, in % van de totale mannelijke bevolking, per gebied, 14e Alg. VT 1971.

	Totale mannelijke bevolking	% waarvoor inkomen uit arbeid voornaamste inkomensbron is	Betrouwbaarheidsmarge
Nederland	6 527 105	50,4	50,3–50,3
Arbeidsmarktgebied:			
1. Groningen	206 800	47,4	46,7–48,1
2. Winschoten	70 585	52,4	51,2–53,5
3. Leeuwarden	263 735	47,9	47,3–48,5
4. Assen	168 475	50,0	49,2–50,7
5. Zwolle	188 655	50,0	49,3–50,7
6. Enschede	270 595	50,0	49,4–50,6
7. Apeldoorn	200 290	50,2	49,5–50,9
8. Doetinchem	93 890	51,5	50,5–52,5
9. Arnhem	205 605	51,0	50,3–51,7
10. Amersfoort	154 550	49,9	49,1–50,6
11. Nijmegen	172 090	51,4	51,3–51,5
12. Tiel	43 135	53,2	51,7–54,6
13. 's-Hertogenbosch	232 400	50,7	50,1–51,4
14. Utrecht	320 660	48,7	48,1–49,2
15. Alkmaar	200 430	51,7	51,0–52,3
16. Amsterdam	960 800	50,9	50,6–51,2
17. 's-Gravenhage	618 570	50,8	50,4–51,2
18. Rotterdam	791 285	53,1	52,8–53,5
19. Gorinchem	58 920	52,3	51,0–53,6
20. Middelburg	134 160	51,2	50,3–52,0
21. Breda	243 400	52,3	51,7–52,9
22. Tilburg	141 360	48,8	48,0–49,7
23. Eindhoven	315 170	50,5	49,9–51,0
24. Venlo	105 790	50,0	49,1–51,0
25. Roermond	62 620	48,5	47,3–49,8
26. Maastricht	301 205	47,4	46,9–48,0

Bron. VT 1971 (S (10:1) x 10) tabel 2/2 (Basis materiaal).

De grootste betrouwbaarheidsmarge is 1,49% (behorende bij Tiel), de kleinste 0,10 (behorende bij Nijmegen). Dezelfde tabel (2/2; S (0:1) x 10) verschaft ook gegevens over degenen waarvan niet bekend is wat hun voor

naamste bron van inkomen is. Hoogste waarde hiervan is 6,47% (Utrecht), de laagste 2,43% (Doetinchem). In het bovengeschetste geval is de steekproefmarge nauwelijks verantwoordelijk te stellen voor interpretatiemoeilijkheden, de «onbekenden» daarentegen des te meer.

Daar voor Girug/CBS arbeidsmarktindeling naast de uitkomsten op basis van de steekproef door het CBS ook integrale uitkomsten zijn gepubliceerd, is op grond van een willekeurige tabel (tabel 3) gecontroleerd of de werkelijke getallen over het algemeen binnen de theoretisch verwachte getalsgrenzen lagen. Dit bleek zonder uitzondering het geval voor de 3000 onderzochte getallen. Slechts in een kleine minderheid van de gevallen stemde de steekproefwaarde geheel overeen met de feitelijke waarde. Hoewel positieve en negatieve afwijkingen elkaar over het algemeen uiteindelijk compenseren, kan daar voor kleinere eenheden nauwelijks op worden vertrouwd. Naast het probleem van betrouwbaarheidsmarge van kleine getallen ontstaat dus tevens een aggregatieprobleem.

Van alle personen die in de volkstelling voorkomen is naast de leeftijd het geslacht bekend.

4.3. De feitelijke uitkomsten

4.3.1. De beroepsbevolking

Staat 22 geeft de absolute verdeling van de bevolking van ≥ 10 jaar over de 26 arbeidsmarktgebieden. Het verrassende van deze staat is dat de leeftijdsstructuur van zowel de mannelijke beroepsbevolking als de totale mannelijke bevolking in alle gebieden vrijwel identiek is (Staat 23). Dit gaat zelfs zo ver, dat met behulp van landelijke deelnemingspercentages van mannen, per leeftijdsklasse, aan het arbeidsproces de regionale beroepsbevolking bijna perfect kan worden berekend (Staat 24).

Alléén in het geval van Zuid-Limburg (Maastricht) wijken de berekende percentages systematisch af in die zin dat de jongere mannelijke beroepsbevolking enigszins werd onderschat, de oudere $\geq 55-64$ enigszins overschat.

In staat 20 wordt de toepassing van de genoemde formule, zoals gezegd, gedemonstreerd. De grootste marge (1,49%) behoort bij Tiel, de kleinste – 0,1% – bij Nijmegen. Hoewel de waarden in staat 20 een zekere mate van «onscherpte» vertonen omdat de hele tijd de marge erbij moet worden gedacht, staat dat voor dit gegeven een interregionale analyse niet in de weg. Dat wil zeggen indien wij accepteren dat het niet mogelijk is met voldoende zekerheid vast te stellen dat er werkelijk verschil bestaat tussen de gevonden percentages voor respectievelijk Venlo, Roermond en Maastricht (respectievelijk 50,0%; 48,5% en 47,4%) omdat daarvan de marges overlappen. Anderzijds is bij voorbeeld het verschil van het gebied Eindhoven met Venlo niet bewijsbaar, maar is wel terdege verschil tussen Eindhoven en Roermond en/of Maastricht constateerbaar.

Een van de dingen die uiteraard aan de basis liggen van het vertrouwen in het werken met de marges zoals bovenbedoeld, is dat men inderdaad op de theoretisch te verwachten marge moet kunnen vertrouwen. Dit probleem is op simpele wijze onderzocht. Voor de arbeidsmarktindeling in 26 gebieden is namelijk door het CBS zowel op basis van de steekproef als op grond van de integrale uitkomsten het gehele «kerntabellen-programma» gepubliceerd. Het is dus vrij eenvoudig te controleren of de steekproefuitkomsten inderdaad binnen het raam van de theoretische marge representatief zijn voor de werkelijke (integraal waargenomen) waarde. Uit een willekeurige tabel van de integrale uitkomsten per gebied (tabel 3 van het kerntabellenprogramma) zijn, zoals eerder werd opgemerkt, 3000 getallen voor wat dit aspect betreft onder de loupe genomen. Zonder uitzondering stemde de gevonden waarde uit de steekproef overeen met de werkelijke waarde en de theoretisch te verwachten marge daaromheen. Slechts in een zeer kleine minderheid van de gevallen stemde de steekproefwaarde geheel overeen met de feitelijke waarde.

Hoewel positieve en negatieve afwijkingen elkaar over het algemeen uiteindelijk zullen compenseren, kan daar voor de kleinere eenheden nauwe-

lijks op worden vertrouwd. Naast het probleem van de kleine getallen ontstaat dus het probleem van het aggregeren.

In een land als Nederland, waar zeker per gebied gezien de structuurverschillen betrekkelijk gering zijn, kan het hierboven beschreven mechanisme een storende factor genoemd worden voor interregionale vergelijking. De betekenis van deze factor zinkt echter waarschijnlijk geheel in het niet bij de fouten die de Volkstellingsuitkomsten op grond van de massaliteit en complexiteit van de telling zonder meer reeds vertonen. Zij valt zeker in het niet bij de complicatie die in 1971 het duidelijkst is opgetreden bij een drietal onderwerpen die van strategisch belang zijn voor een arbeidsmarktstudie, onderwijs, bedrijf en beroep. Namelijk de non-response per vraag.

Staat 21 bevat bijzonderheden over de niet-beantwoording van vragen op het gebied van beroep, bedrijf en opleiding.

Het beeld provincie lijkt ons nauwelijks, dat wil zeggen qua orde van grootte, te verschillen van dat van de arbeidsmarktgebieden. Bij de zeer geringe structuurverschillen die er tussen de verschillende arbeidsmarktgebieden bestaan, is de gedeeltelijke non-response een veel grotere complicatie dan de, goed te berekenen, steekproef-fluctuatie.

Staat 21. De (partiële) non-response bij de 14e Algemene Volkstelling 1971.

	% response onder de bevolking van 14 jaar en ouder	% van de beroepsbevolking met		% van de niet meer onderwijsvolgenden met onderwijsniveau onbekend
		beroep onbekend	bedrijf onbekend	
Groningen	2,5	7,0	6,8	14,3
Friesland	2,0	6,4	6,0	12,6
Drenthe	0,7	7,2	5,9	11,7
Overijssel	1,0	6,3	5,9	14,3
Gelderland	1,5	6,9	6,9	15,4
Utrecht	3,5	8,4	9,0	18,1
Noord-Holland	4,9	7,6	9,3	23,8
Zuid-Holland	3,2	7,4	7,9	19,6
Zeeland	0,9	6,0	5,9	13,5
Noord-Brabant	1,2	6,3	6,0	15,7
Limburg	1,5	5,4	4,7	11,6
Amsterdam	9,4	8,7	12,2	31,6
Rotterdam	5,1	8,3	8,5	24,6
's-Gravenhage	4,8	11,9	12,3	26,7
Utrecht	5,6	12,3	12,9	24,8
Nederland	2,6	6,9	7,2	17,4

Bron: Rijksbegroting voor het jaar 1979.

2e Kamer der Staten-Generaal, zitting 1978-1979, stuk 15 300, blz. 6.

Staat 22 geeft een beeld van de mannelijke bevolking ≥ 10 jaar verdeeld over de 26 arbeidsmarktgebieden.

Staat 23 geeft een beeld van de leeftijdsverdeling van de mannelijke bevolking ≥ 10 jaar, en die van de mannelijke beroepsbevolking. Uiteraard vertonen de beide structuren verschillen. Het merkwaardige is echter dat in zich zelf gezien de leeftijdsstructuur van de mannelijke bevolking (≥ 10 jaar) betrekkelijk constant is in alle 26 gebieden. Hetzelfde doet zich voor, op een ander niveau, bij de mannelijke beroepsbevolking. De oplossing kan geen andere zijn dan dat de gemiddelde participatie per onderscheiden leeftijdsklasse voor alle gebieden, dus ook voor Nederland, een gelijke waarde heeft. Dus wél verschillen per leeftijdsklasse, maar géén regionale. De regionale verschillen zouden ontstaan als een effect van de verschillen in bevolkingsopbouw qua leeftijd.

4.4. Een voorbeeld van een structuurvergelijking, de mannelijke beroepsbevolking per arbeidsmarktgebied

Staat 22. Mannelijke bevolking per leeftijdsklasse en arbeidsmarktgebied (GIRUG/CBS).

Gebied	Leeftijdsklasse													Algemeen totaal =			
	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	70-74	75-79	80-84	85+	100%
Nederland	597 030	568 785	607 540	480 325	423 520	397 380	378 090	367 850	319 620	300 585	264 915	221 355	160 885	109 925	62 570	35 835	6 527 105
1. Groningen	16 900	17 675	20 235	15 430	12 010	11 605	11 215	11 815	10 150	10 120	8 865	7 610	5 825	4 355	2 485	1 525	206 800
2. Winschoten	5 840	5 590	6 010	4 650	4 300	3 960	4 015	3 955	4 075	3 850	3 375	3 215	2 210	1 625	910	540	70 585
3. Leeuwarden	24 855	23 035	21 105	18 550	15 260	14 335	13 780	13 545	12 315	12 075	11 415	10 080	8 145	5 750	3 755	1 970	263 735
4. Assen	16 925	15 105	13 695	11 575	10 175	10 160	9 850	9 675	8 175	8 000	6 170	5 690	4 240	3 130	1 695	855	168 475
5. Zwolle	18 175	17 705	16 550	12 910	10 715	10 885	10 350	10 495	8 995	8 520	7 225	6 445	4 800	3 210	1 785	1 240	188 655
6. Enschede	25 510	24 500	23 155	19 975	17 515	16 770	15 895	14 975	12 710	12 310	10 520	9 500	6 385	3 960	2 370	1 450	270 595
7. Apeldoorn	18 860	17 200	16 730	13 575	12 705	11 975	12 010	11 210	9 995	9 395	7 940	6 930	5 635	4 155	2 350	1 350	200 290
8. Doetinchem	9 585	8 260	7 485	6 665	6 090	6 055	5 000	5 170	4 310	4 050	3 385	3 075	2 145	1 455	830	580	93 890
9. Arnhem	18 595	18 730	20 345	15 295	13 350	12 010	12 055	11 290	10 215	9 205	7 890	6 935	5 055	3 385	1 965	1 275	205 605
10. Amersfoort	15 510	13 840	13 665	11 200	10 185	9 855	8 995	8 555	6 570	6 310	4 900	4 630	3 260	2 420	1 260	665	154 550
11. Nijmegen	16 655	15 940	17 940	13 645	11 595	10 965	8 995	8 640	6 805	7 080	6 430	4 545	3 255	2 330	1 285	725	172 090
12. Tiel	4 060	3 355	3 875	3 290	2 930	2 410	2 425	2 155	2 195	2 185	1 785	1 430	1 320	915	465	365	43 135
13. 's-Hertogenbosch	23 425	22 220	21 340	17 650	15 665	14 770	13 010	12 615	10 100	8 950	7 850	6 055	4 185	2 885	1 835	1 155	232 400
14. Utrecht	28 865	28 150	32 900	24 325	22 265	19 295	18 425	17 345	14 900	13 555	13 000	9 765	7 790	5 405	2 800	1 670	320 660
15. Alkmaar	18 250	18 305	20 165	15 245	13 355	11 985	10 380	9 545	8 770	8 445	6 950	6 450	4 280	3 055	1 900	1 070	200 430
16. Amsterdam	79 850	77 560	93 015	70 085	60 685	58 765	57 735	57 865	52 325	49 215	43 010	36 460	26 645	18 270	10 360	5 430	960 800
17. 's-Gravenhage	55 290	54 110	62 535	44 300	38 380	35 355	34 530	35 260	33 205	31 680	27 885	22 020	16 180	10 845	6 300	3 575	618 570
18. Rotterdam	65 115	63 340	74 720	57 475	53 940	49 265	48 330	46 820	40 950	39 215	35 265	28 990	21 495	13 730	7 700	4 410	791 285
19. Gorinchem	5 230	5 070	4 945	4 230	3 885	3 595	3 290	3 125	2 730	2 595	2 380	2 290	1 535	1 010	480	300	58 920
20. Middelburg	11 345	10 890	10 620	9 490	7 735	7 345	7 625	7 815	7 495	6 385	6 325	5 675	4 635	3 205	1 990	1 265	134 160
21. Breda	23 400	22 005	21 080	18 745	16 085	15 570	14 340	13 430	11 545	10 265	9 225	7 880	5 445	3 430	2 015	1 180	243 400
22. Tilburg	14 015	13 300	15 360	11 505	9 135	8 775	7 735	7 560	6 085	5 110	4 850	4 125	2 655	2 090	960	465	141 360
23. Eindhoven	32 530	28 780	29 030	25 075	23 040	21 580	18 990	16 770	12 960	14 480	10 090	8 155	4 835	3 345	1 960	1 085	315 170
24. Venlo	11 350	10 640	9 525	7 690	7 365	6 660	5 920	5 850	4 545	4 345	3 690	2 675	1 870	1 250	680	510	105 790
25. Roermond	6 505	6 460	5 455	4 830	4 140	3 750	3 505	3 405	2 630	2 875	2 475	1 575	1 105	710	540	235	62 620
26. Maastricht	30 125	26 840	25 820	22 810	20 955	19 590	19 545	18 840	14 830	13 295	11 945	9 085	5 845	3 995	1 990	945	301 205

Bron: CBS, (10:1)x 10 S tot 1/3.

Staat 23. Leeftijdverdeling van de mannelijke bevolking van 10 jaar en ouder, voor Nederland en per arbeidsmarktgebied in percentages.

Leeftijdverdeling van de mannelijke beroepsbevolking van Nederland en arbeidsmarktgebied in percentages.

Leeftijdsgroep	Leeftijdverdeling van de mannelijke beroepsbevolking voor Nederland en marktgebied in percentages																										
	Ned.	Groningen	Winschoten	Leeuwarden	Assen	Zwolle	Enschede	Apeldoorn	Doetinchem	Arnhem	Amersfoort	Nijmegen	Tiel	's-Hertogenbosch	Utrecht	Alkmaar	Amsterdam	's-Gravenhage	Rotterdam	Gorinchem	Middelburg	Breda	Tilburg	Eindhoven	Venlo	Roermond	Maastricht
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	
0-4	9	10	9	10	10	10	9	11	9	11	10	10	10	9	11	8	8	9	10	9	10	9	10	10	10	10	8
5-9	-	10	9	10	10	10	-	10	10	10	10	9	11	10	10	-	-	9	9	10	9	10	10	10	10	10	-
10-14	9	8	8	9	10	10	9	10	9	10	10	9	10	9	9	8	9	8	9	8	10	10	10	11	10	10	10
15-19	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
20-24	9	9	8	9	9	9	9	9	9	9	9	8	10	9	8	6	8	9	8	9	8	9	9	10	10	9	9
25-29	7	5	7	7	8	8	6	7	7	7	7	8	8	8	8	7	7	7	7	8	9	11	11	15	15	14	8
30-34	9	10	9	8	9	9	8	10	9	10	9	10	9	10	10	10	10	10	9	8	8	9	11	9	9	9	9
35-39	14	13	14	14	14	14	14	13	15	15	15	15	15	14	17	14	14	14	14	13	14	14	16	15	15	14	14
40-44	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	8	8	8	8	8	7	7	7	7	7	7	8	8	8	7	8	8
	13	13	12	14	13	13	12	13	13	13	14	14	14	13	14	12	12	12	12	13	13	14	14	14	13	14	14
	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	7	7	7	7	7	6	6	6	7	7	6	7	6	7	7	7	7
	12	11	11	11	10	12	12	12	12	12	13	12	12	13	12	11	11	11	12	12	11	12	12	13	13	12	13
	6	6	6	5	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	5	6	6	6	7	6	6	6
	11	11	10	10	11	11	11	12	10	12	12	11	11	11	11	11	10	10	11	10	11	11	12	11	11	11	12
	6	5	6	5	6	5	6	5	6	6	5	6	6	6	5	6	6	6	6	6	6	6	5	6	6	6	6
	10	10	10	10	11	10	11	10	10	11	10	10	10	10	9	10	10	10	10	10	10	10	10	11	10	10	12

Staat 23. Leeftijdverdeling van de mannelijke bevolking van 10 jaar en ouder, voor Nederland en per arbeidsmarktgebied in percentages.

Leeftijdverdeling van de mannelijke beroepsbevolking van Nederland en arbeidsmarktgebied in percentages.

Leeftijdsgroep	Leeftijdverdeling van de mannelijke beroepsbevolking voor Nederland en marktgebied in percentages																										
	Ned.	Groningen	Winschoten	Leeuwarden	Assen	Zwolle	Enschede	Apeldoorn	Doetinchem	Arnhem	Amersfoort	Nijmegen	Tiel	's-Hertogenbosch	Utrecht	Alkmaar	Amsterdam	's-Gravenhage	Rotterdam	Gorinchem	Middelburg	Breda	Tilburg	Eindhoven	Venlo	Roermond	Maastricht
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	
45-49	6	6	5	6	6	6	6	6	6	5	6	5	5	5	5	6	6	6	5	6	6	6	5	5	6	5	6
	10	11	10	10	10	10	10	10	10	10	9	10	10	10	8	10	10	10	10	9	11	10	10	9	10	9	11
50-54	5	5	5	5	5	5	5	5	5	4	4	4	4	4	4	5	5	5	5	6	5	4	4	4	4	4	5
	8	9	10	9	8	8	9	8	8	7	7	7	7	8	7	9	9	9	8	10	8	8	8	7	7	8	8
55-59	5	5	5	5	5	5	5	4	4	4	4	4	4	4	4	4	5	5	4	5	4	4	4	4	4	4	5
	7	8	9	8	8	7	7	7	7	7	7	6	6	7	7	8	8	8	7	8	7	7	6	6	6	7	5
60-64	4	4	5	4	4	4	4	4	4	3	4	4	3	4	3	4	4	5	4	5	4	4	3	3	3	4	4
	6	6	6	6	5	6	5	6	5	5	4	5	5	6	5	6	7	6	6	7	5	5	4	5	5	5	3
65-69	3	4	5	4	3	3	4	3	3	3	3	3	3	3	3	4	4	4	4	4	4	3	3	3	3	3	3
	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1
70-74	2	3	3	3	3	3	2	3	2	2	2	3	2	2	2	3	3	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2
	0	0	0	0	0	1	1	1	1	0	0	0	1	0	1	0	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0
75-79	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
80-84	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	3 ₁	4 ₁	4 ₁	4 ₁	3 ₁	3 ₁	4 ₁	4 ₁	3 ₁	3 ₁	3 ₀	4 ₁	3 ₀	3 ₁	3 ₁	4 ₁	4 ₁	3 ₁	3 ₁	3 ₁	5 ₁	3 ₀	2 ₀	2 ₀	2 ₀	2 ₀	
> 85	0 ₀	0 ₀	0 ₀	0 ₀	0 ₀	0 ₀	0 ₀	0 ₀	0 ₀	0 ₀	0 ₀	0 ₀	0 ₀	0 ₀	0 ₀	0 ₀	0 ₀	0 ₀	0 ₀	0 ₀	0 ₀	0 ₀	0 ₀	0 ₀	0 ₀	0 ₀	

Gewoon: totale mannelijke bevolking
Cursief: mannelijke beroepsbevolking

Bron: VT '71.

Steekproef 1:10.

Centraal Bureau voor de Statistiek uitkomsten voor Nederland per noedaal gebied.

door de gebieden Roermond (9% onbruikbaar) en Amsterdam (23% onbruikbaar). Bij de vrouwen was opnieuw het gebied Roermond het «gunstigst» (10%), maar nu was Alkmaar (26% onbruikbaar) de relatieve koploper.

In vrijwel alle arbeidsmarktgebieden van de bevolking van 14 jaar en ouder volgt een geringer deel van de vrouwen onderwijs van de mannen. De uitzonderingen op de regel worden gevormd door de arbeidsmarktgebieden Zwolle, Doetinchem en Tiel. Hier zijn de procentuele deelnemingen per leeftijdsklasse gelijk. (Staat 29).

Betrekkelijke extreme gevallen van een zéér lage deelneming van vrouwen in het voortgezet onderwijs, in aanmerking nemend dat «normaliter» in de meeste arbeidsgebieden de mannelijke deelneming aan het voortgezet onderwijs die der vrouwen met 10 tot 50% overtreft, kunnen worden geconstateerd in de gebieden Nijmegen en 's-Gravenhage.

In de gebieden Zwolle, Doetinchem en Tiel blijkt overigens het algemene, tamelijk principiële verschil in oriëntatie, tussen mannen en vrouwen in het voortgezet onderwijs ook aanwezig. Zowel bij mannen als bij vrouwen is weliswaar een duidelijke oriëntatie op de MAVO zichtbaar, maar voor mannen is het lager technisch onderwijs daarnaast een «topper», voor vrouwen het huishoudonderwijs⁴.

Het «ongunstige» beeld van het gebied Nijmegen blijkt veroorzaakt te worden door de aanwezigheid van de Universiteit aldaar. De oriëntatie van de mannelijke studerende bij het voortgezet onderwijs op deze instelling blijkt naar verhouding zeer groot, bovendien zorgt de aanwezigheid van de instelling voor een overmaat aan (mannelijke) studerende in het gebied. Verder blijken essentieel dezelfde karaktertrekken als die werden aangetroffen in de gebieden Zwolle, etc. Dit geldt ook voor de vrouwen, met dien verstande dat hoewel zij niet in even sterke mate aan het onderwijs deelnemen als mannen, toch een versterkte oriëntatie op de HAVO-VWO-sector kan worden geconstateerd, zowel als een sterke belangstelling voor hoger beroepsonderwijs. De aanwezigheid van de met de universiteit verbonden ziekenhuizen zal aan dit laatste niet vreemd zijn.

Het beeld van het arbeidsmarktgebied 's-Gravenhage, dat immers ook enkel zéér grote universiteiten binnen zijn grenzen heeft, vertoont hetzelfde beeld als het gebied Nijmegen, zij het in belangrijker aantallen, en met een meer gevarieerder waaier van opleidingen zowel voor mannen als voor vrouwen.

De vluchtige blik op de schoolgaanden bij het voortgezet onderwijs en andere studerende, die tabel 7 van de 14e Algemene Volkstelling per arbeidsmarktgebied toestaat, doet vermoeden dat de structuur van het onderwijspakket – dat voor de niet meer schoolgaanden in de staten 24 t/m 27 zowel in absolute als in relatieve zin per arbeidsmarktgebied wordt gepresenteerd – in hoofdzaak wel niet snel zal veranderen. De betreffende staten geven bovendien aan, dat de grondstructuur die voor elk arbeidsmarktgebied in grove trekken structureel gezien hetzelfde is, per arbeidsmarktgebied belangwekkende en belangrijke variaties vertoont.

De direct uit de staat af te lezen omvang van de niet-beantwoording van de onderwijsvraag per arbeidsmarktgebied, maakt het echter al bij voorbaat duidelijk dat een dieper rijkend onderzoek naar de «nuances» op de grondstructuur volstrekt zinloos is.

In de eerste plaats kan niet worden achterhaald of deze nuances werkelijkheidsbeelden zijn, of door de gedeeltelijke non-response, per gebied op eigensoortige (selectieve) wijze, opgeroepen statistische fantomen. Dit is bijzonder jammer omdat de Volkstelling 1971 nu juist was ingericht om zoveel mogelijk relevant detail vast te houden. Onder meer in de vorm van diploma's en gevolgd opleidingen statistisch zouden worden vastgelegd, van potentieel groot belang.

Staat 25. De mannelijke bevolking van veertien jaar en ouder, voor zover niet schoolgaand per opleidingsniveau, per arbeidsmarktgebied.

Arbeidsmarktgebied	Arbeidsmarktgebied													
	Nederland	Groningen	Win-schoten	Leeuwarden	Assen	Zwolle	Enschede	Apeldoorn	Doetinchem	Arnhem	Amersfoort	Nijmegen	Tiel	's-Hertogenbosch
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
Nog dagonderwijs volgend	549 645	22 370	4 240	20 440	12 690	11 035	22 050	16 135	5 755	18 505	12 305	17 985	2 565	18 190
Met voltwoide opleiding op:														
basis niveau	1 322 405	45 815	22 455	67 845	44 455	51 355	63 220	38 880	23 505	40 655	29 205	34 105	12 745	51 180
lager niveau	332 840	11 525	4 095	12 320	8 345	12 730	14 165	9 550	5 540	10 890	7 595	8 325	2 080	9 700
Uitgebreid lager niveau	307 680	8 920	2 240	8 680	5 355	8 535	10 330	8 355	4 065	10 600	7 675	6 805	1 455	8 230
algemeen onderwijs	970 450	27 015	10 115	40 310	25 290	19 810	44 095	31 500	13 410	30 205	22 720	25 600	6 650	35 820
beroeps onderwijs														
Middelbaar niveau	94 615	2 475	575	1 950	1 136	1 415	2 730	2 415	475	3 005	2 180	1 905	330	2 640
algemeen onderwijs	243 990	7 425	2 200	8 970	5 545	6 825	9 565	8 045	3 300	8 530	6 540	6 395	1 080	8 010
beroeps onderwijs	190 005	5 535	1 490	6 950	4 215	3 435	7 225	6 020	1 420	7 100	5 230	4 820	810	6 955
Semi-hoger niveau	103 615	3 365	320	2 305	1 505	340	2 970	2 935	75	4 915	2 260	2 865	160	2 920
Hoger niveau	699 260	19 720	5 630	20 320	12 755	16 635	20 655	23 120	8 120	17 990	13 595	14 615	4 040	21 280
Niveau onbekend														
Totaal incl. schoolgaanden	4 814 505	154 165	53 360	190 090	121 291	132 115	197 005	143 995	65 665	152 395	109 305	123 420	31 915	164 925
excl. schoolgaanden	4 264 860	131 795	49 120	169 650	108 601	121 080	174 955	127 860	59 910	133 890	97 000	105 435	29 350	146 735

Arbeidsmarktgebied	Arbeidsmarktgebied												
	Utrecht	Alkmaar	Amsterdam	's-Gravenhage	Rotterdam	Gorinchem	Middelburg	Breda	Tilburg	Eindhoven	Venlo	Roermond	Maastricht
	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26
Nog dagonderwijs volgend	22 970	14 045	81 985	60 235	54 675	3 675	9 945	18 810	14 105	27 725	9 845	5 960	26 776
Met voltwoide opleiding op:													
basis niveau	76 650	35 445	146 790	97 985	161 045	16 485	36 100	58 690	29 530	57 175	21 800	15 445	75 215
lager niveau	24 380	11 665	53 685	32 705	42 880	2 950	5 050	10 150	6 445	13 345	5 775	2 865	16 750
Uitgebreid lager niveau	21 965	8 255	59 760	37 290	45 210	2 015	4 735	10 130	4 845	11 110	4 025	2 550	13 005
algemeen onderwijs	28 130	35 995	131 980	83 590	117 445	9 360	20 720	37 000	20 565	52 775	19 470	9 220	43 090
beroeps onderwijs													
Middelbaar niveau	5 340	2 185	21 230	14 240	10 890	360	1 090	2 635	1 600	5 270	1 230	805	3 775
algemeen onderwijs	14 870	8 445	38 750	25 215	29 070	1 765	5 660	8 355	4 935	11 805	3 670	2 165	8 195
beroeps onderwijs	9 230	4 945	29 260	20 415	21 935	1 175	3 550	6 595	3 540	10 270	2 390	1 875	10 255
Semi-hoger niveau	1 710	2 210	18 360	19 600	9 535	320	2 650	2 650	1 705	5 380	965	545	3 845
Hoger niveau	43 210	19 810	150 965	75 615	105 330	4 320	12 295	21 735	14 960	28 535	6 390	3 525	21 520
Niveau onbekend													
Totaal incl. schoolgaanden	248 455	143 000	732 765	466 890	598 015	42 425	100 635	176 750	102 230	223 390	75 560	44 955	222 420
excl. schoolgaanden	225 485	128 955	650 780	406 655	543 340	38 750	90 690	157 940	88 125	195 665	65 715	38 995	195 650

Bron: CBS, 14e Algemene Volkstelling 1971, tabel 5/5, S (1:10)x10.

Staat 26. De vrouwelijke bevolking van veertien jaar en ouder, voor zover niet schoolgaand per opleidingsniveau, per arbeidsmarktgebied.

Arbeidsmarktgebied	Arbeidsmarktgebied											Tiel	's-Hertogenbosch
	Nederland	Groningen	Win-schoten	Leeuwarden	Assen	Zwolle	Enschede	Apeldoorn	Doetinchem	Arnhem	Amersfoort		
N	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Nog dagonderwijs volgend	399 170	15 765	3 370	15 450	10 145	11 035	15 020	11 835	5 755	14 255	9 735	11 695	13 355
Met voltooid opleiding op basisniveau	1 670 435	58 535	26 080	82 870	49 335	51 355	77 860	46 850	23 505	52 030	36 670	41 990	12 940
lager niveau	459 350	14 355	5 070	14 130	9 270	12 730	19 460	12 670	5 540	14 946	10 710	11 480	3 070
Uitgebreid lager niveau algemeen onderwijs beroepsonderwijs	410 560	12 245	3 595	11 625	6 630	8 535	13 110	10 965	4 065	14 130	9 610	8 910	1 810
beroepsonderwijs	635 895	18 410	5 850	28 020	18 405	19 810	29 385	22 800	13 410	20 500	15 890	16 695	4 415
Middelbaar niveau algemeen onderwijs beroepsonderwijs	86 155	2 440	365	1 645	920	1 415	2 250	2 555	475	3 205	1 925	1 660	335
algemeen onderwijs	262 720	8 970	2 050	9 925	6 085	6 825	8 800	8 615	3 300	10 300	7 330	7 320	1 150
beroepsonderwijs	140 445	4 985	900	5 135	2 900	3 435	4 480	4 015	1 420	5 955	3 495	4 490	435
Semi hoger niveau Hoger niveau	18 440	750	30	410	235	340	435	615	75	830	305	600	50
Niveau onbekend	831 440	23 030	5 780	23 180	14 120	16 635	22 570	28 105	8 120	23 000	16 725	18 085	4 700
Totaal inclusief schoolgaanden	4 914 610	159 485	53 090	192 390	118 045	132 115	193 370	149 025	65 665	159 151	112 395	122 925	30 875
exclusief schoolgaanden	4 515 440	143 720	49 720	176 940	107 900	121 080	178 350	137 180	59 910	144 896	102 660	111 230	28 905

Arbeidsmarktgebied

Arbeidsmarktgebied	Arbeidsmarktgebied												
	Utrecht	Alkmaar	Amsterdam	's-Gravenhage	Rotterdam	Gorinchem	Middelburg	Breda	Tilburg	Eindhoven	Venlo	Roermond	Maas-tricht
Nog dagonderwijs volgend	22 970	10 550	62 130	41 640	38 685	2 480	7 855	14 005	9 765	18 755	7 045	4 335	19 545
Met voltooid opleiding op basisniveau	76 650	44 255	208 610	135 365	206 350	19 380	47 290	70 565	34 680	68 765	27 015	19 600	92 875
lager niveau	24 380	14 575	75 585	47 095	59 725	3 850	6 340	15 800	9 075	21 415	6 715	4 585	21 670
Uitgebreid lager niveau algemeen onderwijs beroepsonderwijs	21 965	10 645	81 390	54 885	54 125	2 740	6 255	12 300	6 970	17 190	5 410	3 160	16 680
beroepsonderwijs	28 130	21 120	77 720	56 620	78 025	5 695	12 845	23 610	14 325	33 410	12 800	6 165	28 375
Middelbaar niveau algemeen onderwijs beroepsonderwijs	5 340	1 910	19 735	13 820	10 710	425	1 385	2 305	1 360	3 720	715	410	3 135
algemeen onderwijs	14 870	8 495	43 115	30 910	27 950	1 650	5 110	8 150	4 900	11 760	3 975	2 360	10 940
beroepsonderwijs	9 230	3 325	24 020	19 340	13 340	660	1 890	4 810	2 605	6 365	1 785	1 125	5 800
Semi hoger niveau Hoger niveau	1 710	265	4 185	3 515	1 870	40	145	330	210	565	115	65	405
Niveau onbekend	43 210	22 175	185 390	98 790	117 055	4 560	13 880	26 630	17 580	33 935	8 580	4 180	26 370
Totaal inclusief schoolgaanden	248 455	137 315	781 880	501 980	607 835	41 480	102 995	178 505	101 470	215 880	74 155	45 985	225 795
exclusief schoolgaanden	225 485	126 765	719 750	460 340	569 150	39 000	95 140	164 500	91 705	197 125	67 110	41 650	206 250

Staat 27. De procentuele verdeling van de mannelijke bevolking van veertien jaar en ouder, voor zover niet schoolgaand of studerend per opleidingsniveau, per arbeidsgebied.

Arbeidsmarktgebied	Arbeidsmarktgebied																											
	Nederland	Groningen	Winschoten	Leeuwarden	Assen	Zwolle	Enschede	Apeldoorn	Doetinchem	Arnhem	Amersfoort	Middelburg	Tiel	's-Hertogenbosch	Utrecht	Alkmaar	Amsterdam	's-Gravenhage	Rotterdam	Gorinchem	Middelburg	Breda	Tilburg	Eindhoven	Venlo	Roermond	Maas-tricht	
Basis niveau	31	35	46	40	41	42	36	30	39	30	30	32	43	35	34	27	23	24	30	42	40	37	34	29	33	40	38	
Lager niveau	8	9	8	7	8	11	8	7	9	8	8	8	7	7	11	9	8	8	8	8	6	6	6	7	7	9	7	9
Uitgebreid lager niveau algemeen onderwijs beroepsonderwijs	7	7	5	5	5	7	6	7	7	8	8	6	5	6	10	6	9	9	8	5	5	6	6	6	6	7	7	
Middelbaar niveau algemeen onderwijs beroepsonderwijs	23	20	21	24	23	16	25	25	22	23	23	24	23	24	12	28	20	21	22	24	23	23	23	23	27	30	24	22
algemeen onderwijs	2	2	1	1	1	1	2	2	1	2	2	2	1	2	2	2	3	4	2	1	1	2	2	2	3	2	2	
algemeen onderwijs	6	6	4	5	5	6	5	6	6	6	7	6	4	5	7	7	6	6	5	5	6	5	6	6	6	6	4	
algemeen onderwijs	4	4	3	4	4	3	4	5	2	5	5	5	3	5	4	4	5	5	4	3	4	4	4	4	4	4	5	
Semi hoger niveau Hoger niveau	2	3	1	1	1	0	2	2	2	0	4	2	3	2	1	2	3	5	2	1	2	2	2	2	3	1	1	
Niveau onbekend	16	15	11	12	12	14	12	18	14	13	14	14	14	15	19	15	23	19	11	14	14	14	17	15	10	9	11	

Bron: CBS, 14e Algemene Volkstelling 1971, tabel 5/5, S(1:10)x 10.

Staat 28. De procentuele verdeling van de vrouwelijke bevolking van veertien jaar en ouder, voor zover niet schoolgaand of studerend per opleidingsniveau, per arbeidsmarktgebied.

Arbeidsmarktgebied	Arbeidsmarktgebied																										
	Nederland	Groningen	Winschoten	Leeuwarden	Assen	Zwolle	Enschede	Apeldoorn	Doetinchem	Arnhem	Amersfoort	Tiel	's-Hertogenbosch	Utrecht	Alkmaar	Amsterdam	's-Gravenhage	Rotterdam	Gorinchem	Middelburg	Breda	Tilburg	Eindhoven	Venlo	Roermond	Maas-tricht	
Basis niveau	37	41	53	47	46	44	34	36	36	36	38	45	40	34	35	29	29	36	50	43	38	35	40	40	47	45	
Lager niveau	10	10	10	8	9	11	9	8	10	10	10	11	10	11	12	11	10	10	10	7	10	10	11	10	10	11	11
Uitgebreid lager niveau algemeen onderwijs beroeps onderwijs	9	9	7	7	6	7	8	6	10	9	8	6	8	10	8	11	12	10	7	7	7	8	9	8	8	8	9
algemeen onderwijs	14	13	12	16	17	17	17	20	14	15	15	15	16	12	17	11	12	14	15	14	14	16	17	19	19	15	14
Middelbaar niveau algemeen onderwijs beroepsonderwijs	2	2	1	1	1	1	2	1	2	2	1	1	1	2	2	3	3	2	1	1	1	1	2	1	1	1	2
algemeen onderwijs	6	6	4	6	6	5	6	5	7	7	7	4	5	7	7	6	7	5	4	5	5	5	6	6	6	6	5
algemeen onderwijs	3	4	2	3	3	3	3	2	4	3	4	2	3	4	3	3	4	2	2	2	3	3	3	3	3	3	3
Semi hoger niveau Hoger niveau	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Niveau onbekend	18	16	12	13	13	13	20	12	16	16	16	16	17	19	17	26	21	21	12	15	16	19	17	13	10	13	

Bron: CBS, 14e Algemene Volkstelling 1971, tabel 5/5, S(1:10)x 10.

Staat 29. Schoolgaanden van veertien jaar en ouder in % van de bevolking (M of V) per arbeidsmarktgebied.

Arbeidsmarktgebied	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26																										
	mannen van veertien jaar en ouder														vrouwen van veertien jaar en ouder												
Nederland	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	
Percentage dagonderwijs volgende in % mannelijke bevolking \geq 14 jr.	11	15	8	11	10	8	11	11	9	12	11	15	8	11	9	10	11	13	9	9	10	11	14	12	13	13	12
Percentage dagonderwijs volgende in % vrouwelijke bevolking \geq 14 jr.	8	10	6	8	8	8	8	9	9	9	10	6	8	9	7	8	8	6	8	8	10	9	10	10	10	9	9

Bron: CBS, 14e Algemene Volkstelling 1971, tabel 5/5, S(1:10)x 10.

Hoewel zoals gezegd de mogelijkheden tot verantwoorde analyse bijzonder beperkt zijn door de hoge non-response op de onderwijsvragen kon op grond van de voor de monografie door het CBS verschaft speciale tabellen per diploma-soort wel worden vastgesteld dat de onderwijsstructuur van mannen en vrouwen op alle niveaus en in alle leeftijdsklassen waarschijnlijk bijzonder sterk is geënt op een door het sexe-verschil beïnvloed rollenpatroon.

Hoewel ook de opleidingsstructuur van de mannen wordt beheerst door een betrekkelijk gering aantal dominante schoolsoorten in feite neerkomend op een dichotomie algemeen vormend-/technisch onderwijs, zijn bij de mannen op het uitgebreid lager niveau een aantal vakrichtingen zoals metaalbewerken, landbouwkunde, elektrotechniek, timmeren/houtbewerking, kennis van werktuigen, voedingsmiddelen techniek en dergelijke behoorlijk uitgeprepareerd en als «zelfstandige» soorten in een gevarieerd «onderwijswaai-er» herkenbaar. Bij de vrouwen domineert op dit niveau een samenstel van twee ongedifferentieerde schoolsoorten het beeld. (M)ulo/mavo en huishoudkunde. Tezamen nemen deze schoolsoorten 80 à 85% van de totale onderwijsbagage van vrouwen voor hun rekening. De resterende 15 à 20% wordt gevuld met (in volgorde van belangrijkheid) textielverwerking, lagere administratieve opleidingen, verpleegkunde, verkoopbevordering en dergelijke.

Op het middelbaar opleidingsniveau verandert volgens de speciale tabellen het geschetste beeld. Bij de mannen komen nu de administratieve, economische en juridische opleidingen op dit niveau erbij, bij de vrouwen verpleegkunde, didactiek, jeugdzorg, administratieve, economische en juridische opleidingen, doktersassistenten, bejaardenzorg en jeugdzorg.

Hoewel het beeld dat uit de door het CBS, op grond van de steekproef uit de volkstelling, ter beschikking gestelde tabellen redelijk duidelijk oprijst, worden zowel nationale als regionale analyses ten zeerste beperkt door de onvolledigheid van de beantwoording. In dit geval vormde uiteraard ook het feit dat de tabellen op een steekproef beruisten een grote complicatie. Veel kleine cellen, ook in grote gebieden. Hoewel dit wellicht in de toekomst wel van belang kan zijn was dit principieel voor de telling van 1971 geen echt probleem. Als de beantwoording analyse had toegestaan, had immers ook een integraal bestand verkregen kunnen worden. Nu moest op grond van de hoge non-response van de van de feitelijke analyse van de tabellen worden afgezien.

Afsluitend kan worden vastgesteld dat mits een betere beantwoording – in de zin van volledigheid – zou kunnen worden bereikt en de aansluiting op de lopende statistiek beter wordt gewaarborgd, een informatiegeheel zoals de bedoeling was te verzamelen bij de 14e Algemene Volkstelling ook praktisch gezien, goed hanteerbaar is.

De bewaking van de homogeniteit van het gegeven, voor zover statistisch mogelijk en relevant, blijkt inderdaad, technisch gezien, mogelijkheden te bieden tot het ad hoc samenstellen van de voor specifieke gebruiksdoelen geschikte, functionele aggregaten. De hierboven kort geschetste op sexe en de daarmee verbonden speciale rollen gebaseerde onderwijsstructuur, is daarvan een voorbeeld. Deze stand van zaken, hoe weinig nieuw en verrassend ook op zich zelf, zou niet hebben kunnen worden vastgesteld op grond van opleidingsniveaus en de daarmee verbonden beperkte specificaties.

Hierboven is naar voren gekomen dat zelfs analyse van de opleidingsstructuur «in zich zelf» op grond van de grote non-response niet mogelijk is. Net zo min als vergelijking (in enig detail) van de opleidingsstructuur van mannen en vrouwen. Toch kan niet voorbij gegaan worden aan de vraag of de kruistabellen met bij voorbeeld het aspect bedrijfsklasse tot de mogelijkheden behoren.

Staat 30 bevat wat betreft de mogelijkheden tot kruistabellering slechte berichten. In de eerste plaats moeten wij vaststellen dat van ruim 300 000 personen (\pm 7% van de beroepsbevolking) wel bekend is dat zij een beroep

Staat 30. Percentage van de mannelijke beroepsbevolking, waarvan het onderwijsniveau onbekend is, naar bedrijfsklasse per arbeidsmarktgebied, met afzonderlijke uitlichting uit tijdelijk niet-werkenden en buitenlanders.

Gebiedsindeling van Nederland in 26 arbeidsmarktgebieden:

Bedrijfsklasse	Groningen	Winschoten	Leauwarden	Assen	Zwolle	Enschede	Apeldoorn	Doetinchem	Arnhem	Amersfoort	Nijmegen	Tiel	's-Hertogenbosch	Utrecht	Alkmaar	Amsterdam	's-Gravenhage	Rotterdam	Gorinchem	Middelburg	Breda	Tilburg	Eindhoven	Venlo	Roermond	Maastricht	Nederland
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	
Landbouw & visserij	7	7	8	9	8	8	13	12	9	10	11	10	8	12	12	15	12	11	8	12	10	12	10	8	7	8	10
Delfst. winning	6	9	7	9	8	13	12	8	1	1	9	14	6	7	7	27	10	14	18	14	9	17	13	8	8	11	10
Industrie	10	9	10	10	8	12	15	10	12	11	11	12	13	14	14	18	14	13	9	10	12	16	11	8	7	9	13
Openb. nutsbedrijven	8	9	8	7	6	9	11	7	7	8	9	10	10	10	10	12	11	11	13	7	9	10	8	8	4	6	9
Bouwnijv. & instal. bedr.	8	9	9	9	7	9	13	8	12	12	13	11	11	14	12	19	15	13	8	12	13	14	11	8	8	10	12
Handel, hotel-restauran. reparatie bedr.	10	10	13	11	9	12	15	12	14	13	13	14	15	15	16	20	16	14	11	13	14	15	14	11	10	12	15
Transp. opslag communicatie bedr.	8	12	12	11	7	11	16	10	14	13	15	15	14	14	15	19	14	15	12	14	14	15	15	9	20	11	15
Bank & verz. wezen zakelijke dienst verl.	5	5	8	7	4	6	8	6	7	6	7	9	7	8	8	12	9	8	6	9	8	10	7	7	5	6	9
Overige dienstverl.	15	7	8	8	12	7	14	7	9	12	9	7	10	11	9	25	11	10	7	8	11	10	12	9	12	8	11
Bedrijf onbekend	35	26	36	33	26	35	45	39	41	47	47	43	43	62	44	56	60	54	40	38	40	49	43	32	33	33	49
Tijdelijk niet-werkend	14	8	13	12	14	7	19	11	18	12	17	18	15	18	14	22	22	20	9	15	15	19	16	9	10	11	16
Totale beroepsbevolking	15	11	11	11	11	11	16	11	13	13	14	13	14	17	14	21	17	15	10	12	14	16	13	9	10	10	15
Buitenlanders	26	4	22	17	12	32	29	15	24	45	25	10	28	71	41	51	41	37	23	20	24	42	27	8	28	16	37

Bron: VT 1971, definitieve uitkomsten, tabel 12.1.

4.6. De bedrijfsklasse-structuur van de nationale en regionale werkgelegenheid in de industrie

uitoefenen, maar de bedrijfstak onbekend is. Van 15% van de beroepsbevolking is het opleidingsgegeven niet bekend. Bovendien varieert dit gegeven per bedrijfsklasse en arbeidsmarktgebied.

In feite kan natuurlijk best een kruistabel per arbeidsmarktgebied van het gegeven opleiding en bedrijfsklasse gemaakt worden. Met name een statistische aanduiding als: overigen (inclusief onbekenden) kan daarbij esthetisch veel doen. Dit neemt niet weg dat een dergelijke tabel feitelijk voor structuuranalytische doeleinden onbruikbaar zou zijn. Hetzelfde geldt ten aanzien van het aspect beroep. Evenals bij het aspect bedrijf is van ongeveer 7% van de beroepsbevolking niet bekend welk beroep zij uitoefenen. Overigens hoeven dit niet noodzakelijkerwijze dezelfde personen te zijn als waarvan wij eerder constateerden dat wij in het onzekere verkeren over het bedrijf waar zij werkzaam zijn of de opleiding die zij hebben genoten. Het kunnen heel goed mensen zijn waarvan het aspect opleiding of bedrijfstak wel bekend is. Ook voor het aspect beroepsonderwijs is een kruistabellering niet erg zinvol, gezien de feitelijke stand van zaken. Hierbij is nog voorbijgegaan aan de inherente bezwaren tegen de beroepenclassificatie.

Staat 31. Geeft de procentuele verdeling weer van de bedrijfsklasse-structuur van de nationale en regionale werkgelegenheid in de industrie per arbeidsmarktgebied. Gezien het feit dat de industriële werkgelegenheid nogal sterk geconcentreerd voorkomt in Nederland, de helft van de totale werkgelegenheid in de industrie bevindt zich in de 6 grootste van de 26 arbeidsmarktgebieden, is gecontroleerd in hoeverre de verdeling van de in de industrie werkzame bevolking over de gebieden correspondeerde met de verdeling van de totale beroepsbevolking over de gebieden. De arbeidsmarktindeling in 26 gebieden blijkt ook voor wat dit aspect betreft te voldoen aan redelijker wijze te stellen eisen. De correlatiecoëfficiënt van de beide distributies bedraagt $R = 0,95$.

Bij een eerste beschouwing van de structuur van de verdeling van de beroepsbevolking over de bedrijfsklassen lijkt Nederland naast een zekere gelijksoortigheid een grote mate van verscheidenheid per gebied te vertonen.

Binnen elk afzonderlijk gebied blijkt een voor Nederland min of meer stereotype concentratie van de werkgelegenheid in de industrie in een beperkt aantal, steeds dezelfde, industriesoorten.

Voor Nederland bedraagt het somtotaal van de industriële werkgelegenheid in de vijf grootste bedrijfsklassen (Voedings- en genotmiddelen, metaalproducten, elektrotechniek, machinebouw en grafische industrie) ongeveer 52% van de totale industriële werkgelegenheid.

Plus of min 10% van deze concentratiewaarde op het geschetste somtotaal, dus tussen de 47 en 57%, vinden we voor de arbeidsmarktgebieden: Groningen, Winschoten, Assen, Zwolle, Apeldoorn, Doetinchem, Nijmegen, 's-Hertogenbosch, Amsterdam, Gorinchem, Breda; ofwel te zamen ruim 40% van de totale industriële werkgelegenheid.

Hetzal overigens niet moeilijk vallen om uit staat 31 aanwijzingen te verkrijgen over de relatieve en absolute dominante positie in een gebied van een gegeven bedrijfstak. In feite lijkt het goed mogelijk de gebieden te typeren met behulp van de drie relatief belangrijkste industriële bedrijfsklassen. Een alternatieve typering is het typeren van het gebied met behulp van de bedrijfsklasse die relatief het omvangrijkst is ná de «nationale grote vijf». Ook het gegeven beroepsbevolking per bedrijfsklasse en regio zal niet nader worden bekeken met behulp van kruistabellering.

Analyse van de ons uit de 10%-steekproef uit de volkstellingsuitkomsten door het CBS geleverde speciale kruistabellen, leert dat behalve enkele randtotalen die overigens overeenkomen met de (sub)totalen in de kerntabellen per arbeidsmarktgebied, de celbezetting zelfs voor Nederland bijzonder snel daalt onder aanvaardbare aantallen. Zodat naast de negatieve effecten van de gecombineerde non-response ook vrij grote extra onzekerheden op grond van steekproef fluctuaties zouden kunnen worden verwacht.

Staat 31. De totale beroepsbevolking van enkele, tot de industrie gerekende bedrijfsklassen, voor Nederland en per arbeidsmarktgebied, in % van de totale industriëlebevolking.

Bedrijfsklassen	Nederland	arbeidsmarktgebieden												
		Groningen	Winschoten	Leeuwarden	Assen	Zwolle	Enschede	Apeldoorn	Doetinchem	Arnhem	Amersfoort	Nijmegen	Tiel	Den Bosch
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
20/21. Voedings- en genotmiddelen-industrie	16	19	16	31	18	25	10	19	12	15	24	17	16	25
22. Textielindustrie	6	2	4	3	7	5	29	4	8	3	4	2	3	6
23. Kledingindustrie	5	9	6	3	6	4	10	4	9	5	3	5	7	7
24. Leder-, schoenen- en andere lederwarenindustrie	2	0	0	0	1	0	0	0	3	1	0	4	0	8
25. Hout- en meubelindustrie	5	6	6	6	3	5	4	4	12	3	4	6	12	4
26. Papierindustrie	3	5	15	2	2	3	0	12	3	5	2	6	0	0
27. Grafische industrie, uitgeverijen	7	9	3	5	3	7	3	8	5	6	6	4	2	4
28. Aardolie industrie	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
29. Chemische industrie	6	7	2	1	2	5	2	6	1	3	7	2	3	6
30. Kunstmatige en synthetische garen- en vezelindustrie	1	0	1	-	13	-	0	0	1	13	0	1	1	0
31. Rubber- en kunststofverwerkende industrie	2	3	0	2	2	4	3	5	4	4	1	4	3	
32. Bouwmaterialen-, aardewerk- en glasindustrie	4	5	3	3	2	6	2	2	2	7	2	7	22	3
33. Basis-metaalindustrie	3	2	0	0	0	1	1	1	1	3	1	1	0	1
34. Metaalproducten industrie	11	8	11	11	15	10	6	16	25	10	13	8	21	14
35. Machine industrie	8	6	8	9	5	8	11	12	5	7	11	12	4	8
36. Electrotechnische industrie	10	7	13	10	9	6	13	2	3	4	10	14	2	4
37. Transportmiddelen industrie	7	7	2	7	4	7	1	2	1	4	3	5	3	4
38. Instrumenten fabrieken, optische industrie	1	1	-	1	0	1	1	1	1	1	1	1	0	0
39. Overige industrie	4	4	8	5	6	5	3	3	3	5	3	3	2	3
Totale industrie ¹	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Absoluut:	1 151 380	30 140	16 570	40 135	30 960	26 850	68 390	38 965	23 060	36 185	21 545	32 365	6 645	50 315

¹ Als gevolg van afrondingen en de 'op vijf stelling' van de getallen in de tabellen kon het totaal per kolom iets verschillen van 100%.

Bron: C.B.S., 14 Algemene Volkstelling 1971, Serie S (1:10) x 10, tabel 11/1.

Noten

¹ CBS, Uitgebreide technische toelichting bij de steekproefuitkomsten uit de 14e Algemene Volkstelling van 28 februari 1971, 's Gravenhage 1976.

² US Dept. of Commerce, Bureau of the Census, F. Wallisberg and R. H. Hansen, Sampling applications in the census of population and housing, technical paper nr. 13.

³ idem.

⁴ CBS, 14e Algemene Volkstelling 1971, Steekproef 1 op 10 (x 10), uitkomsten per nodaal gebied, tabel 7.

Staat 31 (vervolg)

Bedrijfsklassen:	arbeidsmarktgebieden												
	Utrecht	Alkmaar	Amsterdam	's-Gravenhage	Rotterdam	Gorinchem	Middelburg	Breda	Tilburg	Eindhoven	Venlo	Roermond	Maastricht
	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26
20/21. Voedings- en genotmiddelen-industrie	18	21	14	18	15	14	12	21	9	11	11	13	8
22. Textielindustrie	5	2	3	2	1	1	5	2	20	10	2	4	4
23. Kledingindustrie	3	4	6	3	2	3	4	7	7	5	3	9	11
24. Leder-, schoenen en andere lederwarenindustrie	0	0	0	0	0	1	0	3	19	1	1	-	1
25. Hout- en meubelindustrie	7	5	4	4	4	9	2	6	4	3	6	6	3
26. Papierindustrie	2	2	3	1	1	0	1	2	2	1	4	4	6
27. Grafische industrie, uitgeverijen	10	6	14	15	6	2	4	4	3	4	4	3	3
28. Aardolie industrie	0	0	1	1	5	0	2	1	0	0	0	0	0
29. Chemische industrie	5	3	7	8	10	4	19	4	2	1	5	10	15
30. Kunstmatige en synthetische garen- en vezelindustrie	0	-	0	0	1	0	-	4	0	0	0	1	1
31. Rubber- en kunststofverwerkende industrie	2	4	2	2	1	2	0	4	2	1	1	0	4
32. Bouwmaterialen-, aardewerk- en glasindustrie	4	1	1	4	3	18	4	6	3	4	12	10	9
33. Basis-metaalindustrie	2	18	9	1	2	1	2	1	1	2	2	1	1
34. Metaalproducten industrie	15	7	8	9	10	25	11	13	6	8	20	9	11
35. Machine industrie	8	6	9	9	8	3	5	8	6	5	16	7	4
36. Electrotechnische industrie	8	5	6	10	5	3	6	8	10	35	9	13	10
37. Transportmiddelen industrie	5	12	8	4	20	10	18	4	3	6	1	4	5
38. Instrumenten fabrieken, optische industrie	1	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1	0	0
39. Overige industrie	3	4	3	6	3	2	5	3	2	3	3	6	6
Totale industrie ¹	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Absoluut:	45 110	24 830	159 020	67 625	141 350	11 920	19 285	48 820	33 375	84 655	21 370	11 410	57 405

¹ Als gevolg van afrondingen en de 'op vijf stelling' van de getallen in de tabellen kon het totaal per kolom iets verschillen van 100%.

Bron: C.B.S., 14 Algemene Volkstelling 1971, Serie S (1:10) x 10, tabel 11/1.

5. Slotbeschouwing

Over de 14e Algemene Volkstelling van 1971 kan men heel verschillend denken. Aan de ene kant is zij technisch gesproken waarschijnlijk een van de best voorbereide tellingen geweest, aan de andere kant is er geen telling geweest die zo zeer door tegenslag van allerlei aard werd achtervolgd.

Wetenschappelijk gesproken waren er alle voorzorgsmaatregelen genomen om zoveel mogelijk profijt van de telling te trekken. De serie Volkstellersmonografieën waarvan deze monografie een deel uitmaakt was maar slechts een van de aspecten daarvan. Praktisch gesproken moet worden vastgesteld dat de telling, hoewel zij alle elementen daarvoor in zich had, géén werkelijke bijdrage heeft kunnen leveren ten aanzien van een verdieping van het inzicht in de relatie opleiding/beroep/bedrijf. Zoals hiervoor beschreven is, is met name de grote partiële non-response op de onderwijsvraag daaraan debet. Toch is het niet zo eenvoudig om de vraag te beantwoorden wat de waarde van de uitkomsten zou zijn geweest als de onderwijsvraag wél onberispelijk was beantwoord. Want als de voorliggende monografie iets heeft opgeleverd, dan is het het besef dat óók als de telling perfect zou zijn geslaagd en tijdig zou zijn bewerkt, er zeer grote en onoverkomelijke moeilijkheden zouden zijn gerezen om de verkregen data te actualiseren. Hoewel de Volkstellingen algemeen beschouwd worden als de kernstukken van de sociale statistiek, blijkt daarvan weinig in de praktijk van alle dag.

Praktisch gesproken is het niet mogelijk gebleken de uitkomsten van de Volkstelling te koppelen óf aan uitkomsten van vorige tellingen, óf aan uitkomsten van de lopende statistiek. Nationaal noch internationaal. Want weliswaar worden alle drie de systematische standaard-indelingen die voor ons van belang waren min of meer in hoofdtekken «voorgeschieden» door internationale afspraken, maar dat betekent nog niet dat op grond van het nationale gebruik en de daarbij behorende aanpassingen, inderdaad zonder moeite, schatten en bijwerken, internationaal vergelijkbare gegevens kunnen worden geproduceerd.

In feite moet de conclusie na een intensieve studie van de mogelijkheden van een Volkstelling luiden: dat tenzij er een radicale vernieuwing van de opzet van de totale sociale statistiek tot stand zou komen, noch de lopende, noch de algemene statistiek van veel nut is voor de besturing van het sociale schip van Staat.

In vele opzichten steekt de navigatie-apparatuur waarmee onze landgenoten aan het begin van de zestiende eeuw de «nieuwe tijd» in zeilden niet ongunstig af bij de statistische apparatuur die schipper en schepelingen van het schip van Staat in de vorm van de sociale statistiek ter beschikking staan. Met kompas, Jacobstaf en zandloper werden toen grote dingen verricht. Met vergelijkbare hulpmiddelen moet de sociale wetenschap het stellen in een tijd waar sateliet-, traagheidsnavigatie en navigatie volgens het aardmagnetisch veld de toekomst bepalen.

Het lijkt er wat op dat de invoering van de elektronische rekenapparatuur niet alleen het gevoel voor prioriteiten wat heeft doen vervagen, immers bijna alles kan worden vastgehouden en met elkaar in verband gebracht, maar dat de pre-occupatie met het bedienen van het nieuwe rekentool een doel op zich geworden is. De rekenhonger doet maar al te vaak de vraag naar de kwaliteit van het gebruikte materiaal naar de achtergrond verdwijnen.

Het lijkt er op dat de meest primaire activiteiten in de wetenschapsbeoefening, het meten en het op juiste en nauwkeurige wijze noteren van de uitkomsten van het meten, verwaarloosd worden. Net zo goed als het herhaald controleren van metingen en noteringen.

Nu is een van de moeilijkheden dat metingen zonder meer niet erg veel zin hebben. Zij dienen te berusten op een samenhangende visie met betrekking tot de te meten grootheden: dus op een theorie. Een dergelijke theorie heeft niet te bestaan uit een stelsel van ideeën en voorschriften dat ons langs de kortste weg naar de ideale samenleving voert. Een simpele theorie over de interdependenties, en vooral over de interdependenties in en van de maatschappelijke verandering, zou al geweldig helpen. In dit licht zou inderdaad de interdisciplinaire aanpak om tot een totaalvisie op het arbeidsmarktgebeuren te komen die het Nederlands Economisch Instituut in het kader van het Nationaal Programma Arbeidsmarktonderzoek voorstaat, wel eens de juiste weg kunnen zijn.

Het falen van de Volkstelling op enkele velden, waaronder de arbeidsmarktproblematiek, heeft als merkwaardig gevolg gehad dat in zekere zin vraagtekens moesten worden gezet bij de gehele sociale statistiek. Een belangrijk vraagteken moest ook worden gezet bij de dagelijkse praktijk van de sociale onderzoeker.

Op grond van het verlangen «toch iets» te zeggen gebruikt deze soms «secundair» materiaal waarvan slechts de aanduiding echt vast staat. Het lijkt er wellicht wat op dat hier met een elegante beweging de verantwoordelijkheid voor al het menselijk falen, in sociale zin bij de sociale wetenschapper en met name degene die bij het Centraal Bureau voor de Statistiek werkt, wordt gedeponeerd. Als deze indruk wordt gewekt dan is dat onbedoeld en onterecht.

Te levendig staat de auteur nog voor de geest hoezeer degenen die met de voorbereiding van de 14e Algemene Volkstelling belast waren probeerden houvast te krijgen op de maatschappelijke behoefte aan vragen en antwoorden. En te duidelijk staat hem het mechanisme nog voor de geest waardoor tabellenschema's op wens van gebruikers, óók universitaire, met de telling van morgen op verbrokkelde wijze het antwoord verschaften op de vragen van gisteren.

In deze monografie is een pleidooi opgenomen voor een versterkte centralisatie van de sociale statistiek, met name op het gebied van de arbeidsmarkt, bij het Centraal Bureau voor de Statistiek. Centralisatie zonder meer lost echter weinig op. Wil de sociale statistiek uit het slop komen is, daarnaast een blauwdruk nodig van het functionele gebouw waarin zij zich moet ontplooien. Voor wat betreft de regionale aspecten daarvan is door ons naar beste weten en kunnen gewerkt aan een acceptabel regionaal stramien.

In velerlei opzicht is deze monografie wat onevenwichtig geworden. Veel achtergrond beschouwingen bij, naar het lijkt, weinig uitkomsten. Wellicht is het zaak te onderstrepen wat deze monografie beoogt te zijn: een monografie over een aantal aspecten van een Volkstelling en een toelichting bij de achtergronden van een groot aantal tabellen die door het Centraal Bureau voor de Statistiek zijn gepubliceerd, zowel integraal alsook op steekproefbasis, in de (arbeidsmarkt)indeling in 26 nodale gebieden.

I

Enige bijzonderheden met betrekking tot regionale arbeidsmarktgegevens op grond van door het CBS-verzameld, bewerkt, geïnterpreteerd, en gepubliceerd, statistisch materiaal

Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek, Hoofdafdeling Arbeid, inkomen en Consumptie; Afd. Arbeid, september 1976

CBS-TELLINGEN waarvan de uitkomsten zowel op de woon- als de werkgemeente van (delen van) de beroepsbevolking betrekking hebben

Aanduiding van de telling	Wijze van verzamelen	Frequentie van verzamelen
VOLKSTELLING	integraal bij personen	± 10-jaarlijks
STATISTIEK GRENSARBEIDERS	integraal bij ziekenfondsen	jaarlijks

II

CBS-TELLINGEN waarvan de uitkomsten uitsluitend betrekking hebben op de werkgemeenten van (delen van) de beroepsbevolking

Aanduiding van de telling	Wijze van verzamelen	Frequentie van verzamelen
BEDRIJFSTELLING	integraal bij bedrijven binnen de taakstelling van de telling	± 10-jaarlijks
STATISTIEK WERKZAME PERSONEN	Integraal bij bedrijven met 10 en meer personeelsleden, steekproef bij bedrijven met minder personeel	in principe halfjaarlijks
HALFJAARLIJKS LOONONDERZOEK	steekproef bij bedrijven	halfjaarlijks
LOONSTRUCTUUR-ONDERZOEK	steekproef bij bedrijven	3-jaarlijks
WERKSTAKINGEN	integraal bij bedrijven	onregelmatig
PERSONEELSSTERKTE GEMEENTEN	integraal bij gemeenten	jaarlijks
ALGEMENE INDUSTRIESTATISTIEK	integraal bij bedrijven met 10 en meer werknemers	kwartaal
GROOTHANDELSTELLING	integraal bij bedrijven	onregelmatig
LANDBOUWMEITELLING	integraal bij bedrijven	jaarlijks
LANDBOUWTELLING	integraal bij bedrijven	5-jaarlijks
WERKERS IN BEJAARDENOORDEN	integraal bij instellingen	jaarlijks
WERKERS IN VERKEERSBEDRIJVEN	integraal bij bedrijven	onregelmatig
WERKERS BIJ HET ONDERWIJS	integraal bij instellingen	jaarlijks

III

CBS-TELLINGEN met betrekking tot (delen van) de beroepsbevolking, waarvan de uitkomsten uitsluitend betrekking hebben op Rayons van Gewestelijke Arbeidsbureau's en enige uitgelichte Agglomeraties

Aanduiding van de telling	Wijze van verzamelen	Frequentie van verzamelen
Arbeidsvolume	Raming	jaarlijks
Bouwnijverheid	Integraal bij bedrijven	maandelijks

CBS-TELLINGEN waarvan de uitkomsten uitsluitend betrekking hebben op de werkprovincie van (delen van) de beroepsbevolking

Aanduiding van de telling	Wijze van verzamelen	Frequentie van verzamelen
Buitenlandse arbeiders	Personen, Integraal bij ministerie van Sociale Zaken	3-maandelijks
Arbeidstijdverkorting	Integraal bij bedrijven via Rijkscomputercentrum	maandelijks

Samenvattend

Het CBS publiceert (september 1976) 39 statistieken die gegevens bevatten, over werkgelegenheid, werkzame personen en werkloosheid. Hiervan schenken er 20 op de een of andere wijze aandacht aan het regionale aspect. Van deze 20 bevatten 13 gegevens uitsluitend over de *werkgemeente*, 3 zowel gegevens over de *werk* alsook de *woongemeente*.

APPENDIX II

Centraal Bureau voor de Statistiek Hoofdafdeling Algemene Tellingen

Afdeling van de indeling van Nederland in 26 regio's uit de 80 nodale gebieden

Gemeentelijke indeling naar de toestand op het tijdstip van de Volkstelling van 28 februari 1971.

Indeling in 26 regio's	Omvat:				
	Nodaal gebied(en)	Gemeenten			
I	1	Adorp	Grijskerk	Peize	
		Aduard	Haren	Roden	
		Ballo	Kantens	Uithuizen	
		Bedum	Kloosterburen	Uithuizermeeden	
		Boer, Ten	Leek	Ulrum	
		Eelde	Leens	Usquert	
		Eenrum	Marum	Warffum	
		Ezinge	Middelstum	Winsum	
		Groningen	Oldehove	Zuidhorn	
		Grootegast	Oldekerk	Zuidlaren	
		II	2	Appingedam	
Bierum					
Delfzijl					
Loppersum					
Stedum					
Termunten					
't Zandt					
3	Hoogezand-Sappemeer				
	Oosterbroek				
	Slochteren				
II	4			Meeden	
		Muntendam			
		Nieuwe Pekela			
		Veendam			
		5	Beerta		
			Bellingwedde		
			Finsterwolda		
			Midwolda		
			Nieuwolda		
			Nieuweschans		
			Oude Pekela		
Scheemda					
Winschoten					
6	Stadskanaal				
	Vlagtwedde				
III	7	Ooststellingwerf			
		Opsterland			
		Smallingerland			

Indeling in 26 regio's	Omvat:	
	Nodaaal gebied(en)	Gemeenten:
	8	Haskerland Heerenveen Utingeradeel Weststellingwerf
	9	Bolsward Doniawerstal Gaasterland Hemelum Oldeferd Hennaarderadeel Hindeloopen Lemsterland Rauwerderhem Sloten Sneek
	10	Achtkarspel Ameland Baarderadeel Barradeel Bildt, het Dantumadeel Dokkum Ferwerderadeel Franeke Franekeradeel
		Staveren Wonsaradeel Workum Wymbritseradeel IJlst
		Harlingen Idaarderadeel Kollumerland c.a. Leeuwarden Leeuwarderadeel
		Menaldumadeel Oostdongeradeel Schiermonnikoog Terschelling Tietjerksteradeel
		Vlieeland Westdongeradeel
IV	11	Anloo Assen Borger Gasselte Gieter Norg Rolde Smilde Vries
	12	Emmen Odoorn Oosterhesselen Schoonebeek Sleen
		Zweeloo
	13	Coevorden Dalen
	14	Beilen Dwingeloo Hoogeveen Ruinen Westerbork Zuidwolde
	19	Hardenberg Gramsbergen

Indeling in 26 regio's	Omvat	
	Nodaaal gebied(en)	Gemeenten:
V	15	Diever Havelte Meppel Nijeveen Ruinerwold
		Staphorst Wijk, de
	16	Vledder Blankenham Blokzijl Giethoorn Kuinre
		Oldemarkt Steenwijk Steenwijkerwold Vollenhoven Wanneperveen
	17	Noordoostpolder Urk
	18	Avereest Dalft Elburg Genemuiden Hasselt
		Hattem Heerde Helo Kampen Nieuwleusen
		Oldebroek Ommen Wijhe IJsselmuiden Doornspijk
		Zwartsluis Zwolle
VI	21	Almelo Ham, den Hellendoorn Rijssen Tubbergen
		Vriezenveen Wierden
	22	Ambt-Delden Borne Denekamp Diepenheim Enschede
		Markelo Neede Oldenzaal Ootmarsum Stad-Delden
		Elbergen Goor Haaksbergen Hangelo Losser
		Weerselo
VII	20	Bathmen Deventer Diepenveen Gorssel Holten
		Olst Raalte Voorst
	23	Borculo Brummen Lochem Ruurlo Steenderen Laren Vorden Warnsveld Zutphen
	27	Apeldoorn Epe

Indeling in 26 regio's	Omvat:	
	Noodaal gebied(en)	Gemeenten:
VIII	24	Aalten Groenlo Lichtenvoorde Winterswijk
	25	Bergh Dinxperlo Doetinchem Gendringen Hengelo Hummelo en Keppel Wahl Wisch Zelhem
IX	26	Angerlo Renkum Arnhem Rheden Didam Rozendaal Doesburg Westervoort Duiven Zevensaar
		Elst Herwen en Aardt Heteren Huissen Pannerden
	29	Ede Wageningen
X	28	Putten Ermelo Zuidelijke IJsselmeerpolders Harderwijk
	35	Amersfoort Nijkerk Barneveld Scherpenzeel Bunschoten Soest Hoevelaken Woudenberg
XI	30	Batenburg Heumen Bemmel Horssen Bergharen Millingen a/d Rijn Beuningen Mook Druten Nijmegen
		Ewijk Ottersum Gendt Ovarasselt Gennep Ubbergen Grave Valburg Groesbeek Wijchen
		Beers Oeffelt Boxmeer Oploo c.a. Cuyk en Sint Agatha Vierlingsbeek Haps Wanroij Mill en Sint Hubert
XII	31	Appeltern Maurik Buren Ophemert Buurmalsen Tiel Dodewaard Varik Dreumel Wamel Echteld Zoelen

Indeling in 28 regio's	Omvat:	
	Noodaal gebied(en)	Gemeenten:
XIII	32	Brakel Est en Oplijnen Haften Kerkwijk Rossum
		waardenburg Zaltbommel
	67	Aalburg en Wijk Drunen Eethen Heusden Sprang-Capelle
	Veen Waalwijk Waspik	
	68	Ammerzoden Liempde Berlicum Maasdriel Boxtel Nuland Dungen, den Rosmalen Empel en Meerwijk Schijndel
		Engelen Sint-Michielsgestel Esch Vijfmen Hedel Vught Halvoirt 's-Hertogenbosch
	71	Boekel Erp Heeswijk-Dinther Uden Veghel
		Zeeland
	72	Berghem Nistelrode Geffen Oss Heesch Ravenstein Lith Schaijk Megen c.a.
XIV	33	Beesd Beusichem Culemborg Dell Everdingen
	34	Amerongen Renswoude Rhenen Veenendaal
	36	Benschop Jutphaas Bilt, De Kockengen Breukelen Langbroek Bunnik Leersum Cothen Lexmond Doorn Lopik Driebergen-Rijsenburg Maarn Hagestein Maarssen Harmelen Maartensdijk Houten Montfoort Zeist
		Oudewater Polsbroek Utrecht Vianen Vleuten-De Meern
		Vreeswijk Willeskop Wijk bij Duurstede IJsselstein Zeist

Indeling in 26 regio's	Omvat:			
	Noodaal gebied(en)	Gemeenten:		
	48	Driebruggen Kamerik Linschoten Snelrewaard Woerden Zegveld		
XV	37	Anna Paulowna Barsingerhorn Callantsoog Harenkarspel Heider, Den Niedorp Schagen Sint Maarten Texel Wieringen Wieringermeer Zijpe		
	38	Akersloot Alkmaar Bergen Egmond aan Zee Egmond-Binnen Graft-De Rijp Heerhugowaard Heiloo Koedijk Langedijk Limmen Oudorp Schermer Schoorl Sint Pancras Warmenhuizen		
	39	Andijk Bovenkarspel Enkhuizen Grootebroek Venhuizen		
	40	Abbekerk Avenhorn Berkhout Blokker Hensbroek Hoogkarspel Hoogwoud Horn Medemblik Midwoud	Nibbixwoud Obdam Opmeer Oppendoes Oudendijk Sijbekarspel Twisk Ursem Wervershoof Westwoud	Wognum Zwaag
XVI	41	Assendelft Jisp Koog a/d Zaan Krommenie Westzaan	Wormer Wormerveer Zaandam Zaandijk	
	42	Beverwijk Castricum Heemkerk Ultgeest Velsen		
	43	Bennebroek Bloemendaal Haarlem Haarlemmerliede en Spaarnwoude	Heemstede Hillegom Lisse Zandvoort	

Indeling in 26 regio's	Omvat:		
	Noodaal gebied(en)	Gemeenten:	
	44	Aalsmeer Abcoude Amsterdam Amstelveen Beemster Broek in Waterland Diemen Edam Haarlemmermeer Ipendam Katwoude Landmeere Marken Monnickendam Mijdrecht	Vinkaveen en Waterveen Wilnis Wijdewormer Zeevang
	45	Baarn Bussum Blaricum Eemnes 's-Gravenland Hilversum Huizen Laren Loenen Loosdrecht	Nigtevecht Oostzaan Ouder-Amstel Purmerend Uithoorn
	46	Alkemade Katwijk Leiden Leiderdorp Noordwijk Noordwijkerhout Oegstgeest Rijnsburg Sassenheim Valkenburg	Voorhout Voorschoten Warmond Zoeterwoude
XVII	47	Aar, Ter Alphen a/d Rijn Bodegraven Boskoop Hazerswoude	Koudekerk a/d Rijn Leimuider Nieuwkoop Nieuwveen Rijnsaterwoude
	49	Benthuizen 's-Gravenhage 's-Gravenzande Leidschendam Monster	Naaldwijk Nootdorp Rijswijk Voorburg Wassenaar
	50	Delft Lier, De Pijnacker Schipluiden	
XVIII	51	Ammerstol Bergambacht Berkenswoude Gouda Gouderak	Haastrecht Moerkapelle Moordrecht Reeuwijk Schoonhoven
	53	Alblasserdam Bleskensgraaf en Hofwegen Brandwijk Dordrecht 's-Gravendeel	Hendrik-Ido-Ambacht Molenaarsgraaf Nieuw-Lekkerland Oud-Alblas Papendrecht Puttershoek
			Stolwijk Vlist Waddinxveen Sliedrecht Streefkerk Wijngaarden Zwijndrecht

Indeling in 26 regio's	Omvat:					
	Noodal gebied(en)	Gemeenten:				
54	Barendrecht Bergschamhoek Berkel en Rodenrijs Bleiswijk Capelle a/d IJssel	Maassluis	Nieuwerkerk a/d IJssel	Zevenhuizen		
			Ouderkerk a/d IJssel	Poortugaal		
			Spijkenisse			
			Vlaardingen			
55	Heerjansdam Krimpen a/d Lek Krimpen a/d IJssel Lekkerkerk Maasland	Rhoon	Ridderkerk			
			Rotterdam			
			Rozenburg			
			Schiedam			
56	Abbenbroek Brielle Geervliet Heenvliet Hellevoetsluis	Nieuw-Beijerland	Westmaas			
		Numansdorp	Zuid-Beijerland			
		Oud-Beijerland				
		Piershil				
57	Dirksland Goedereede Middelharnis Oostflakke	Oostvoorne	Zwartewaal			
		Oudenoord				
		Rockanje				
		Vierpolders				
58	Brouwershaven Bruinisse Duiveland Middenschouwen Westerschouwen	Zierikzee				
XIX	52	Almkerk	Hardinxveld-Giessendam	Meerkerk		
		Ameide Andel Arkel Asperen	Hel- en Boeicop Herwijnen Heukelum Leerdam	Nieuwland Nieuwpoort Noordeloos		
		Giessen	Hoogblokland	Ottoland		
		Giessenburg Gorinchem Goudriaan Groot-Ammers	Hoornaar Kedichem Langeraak Leerbroek	Rijswijk Schalluinen Schoonrewoerd Tienhoven		
				Vuren		
				Werkendam Woudrichem		
XX	59	Arnhem Domburg Marijkekerke Middelburg Valkenisse	Veere Vlissingen Westkapelle Wissenerkerke			
		60	Borsele Goes Kapelle Kortgene Reimerswaal			
61	Aardenburg Oostburg Sluis					

Indeling in 26 regio's	Omvat:			
	Noodal gebied(en)	Gemeenten:		
62	Axel Sas van Gent Terneuzen			
63	Hontenisse Hulst			
XXI	64	Bergen op Zoom	St. Maartensdijk	
		Halsteren	Sint Philipsland	
		Huljbergen	Stavenisse	
		Nieuw-Vossemeer	Tholen	
		Ossendrecht	Woensdrecht	
		Oud-Vossemeer		
		Poortvliet		
		Putte		
		Scherpenisse		
		Sint Annaland		
	65	Dinteloord en Prinsenland	Klundert	Standaardbuiten
		Fijnaart en Heljningen	Oudenbosch	Steenbergen
		Hoeven	Oud en Nieuw Gastel	Willemsstad
			Roosendaal en Nispen	Wouw
			Rucphen	Zevenbergen
	66	Breda	's-Gravenmoer	Prinsenbeek
		Chaam	Hooge en Lage Zwaluwe	Reamsdonk
		Dussen	Made en Drimmelen	Rijsbergen
		Etten-Leur	Nieuw-Ginneken	Terheijden
		Geertruidenberg	Oosterhout	Teteringen
				Zundert
XXII	68	Alphen en Riel	Gilze en Rijen	Loon op Zand
		Baarle-Nassau	Goirle	Moergestel
		Berkel-Enschot	Hilvarenbeek	Oost-, West- en Middelbeers
		Diessen	Hooge en Lage Mierde	Oisterwijk
		Dongen	Haaren	
				Tilburg
				Udenhout
XXIII	70	Bergeyk	Luyksgestel	Vessem c.a.
		Best	Maarheeze	Waalre
		Bladel en Netersel	Nuenen c.a.	Westarhoven
		Budel	Oirschot	
		Eersel	Reusel	
		Eindhoven	Riethoven	
		Geldrop	Sint Oedenrode	
		Heeze	Son en Breugel	
		Hoogeloon c.a.	Valkenswaard	
		Leende	Veldhoven	
		Aarle-Rixtel	Gemert	
		Asten	Helmond	
		Bakel en Milheeze	Lieshout	
		Beek en Donk	Mierlo	
		Deurne	Someren	
	75	Hunsel		
		Naderweert		
		Stramproy		
		Weert		

Indelling in 26 regio's	Omvat:		
	Noodaal gebied(en)	Gemeenten:	
XXIV	76	Arcen en Velden	Meerlo-Wansum
		Beesel	Meijel
		Belfeld	Sevenum
		Bergen	Tegelen
		Broekhuizen	Venlo
		Grubbenvorst	Venray
		Helden	
		Horst	
		Kessel	
		Maasbree	
XXV	77	Beexem	Maasbracht
		Beegden	Melick en Herkenbosch
		Echt	Montfort
		Grathem	Naer
		Haalen	Stevensweert
		Heel en Panheel	Ohé en Laak
		Herten	Posterholt
		Heythuysen	Roermond
		Horn	Roggel
		Linne	Sint Odiliënberg
XXVI	78	Beek	Limbricht
		Born	Munstergeleen
		Elsloo	Nieuwstadt
		Geleen	Obbicht en Papenhoven
		Gravenbicht	Roosteren
			Schinnen
			Sittard
			Spaubeek
			Stein
			Susteren
			Urmond
	79	Amstenrade	Klimmen
		Bingelrade	Merkelbeek
		Bocholtz	Nieuwenhagen
		Brunssum	Nuth
		Eygelshoven	Oirsbeek
		Heerlen	Schaesberg
		Hoensbroek	Schinveld
		Hulsberg	Simpelveld
		Jabeek	Ubach over Worms
		Kerkrade	Voerendaal
	80	Bemelen	Geulle
		Berg en Terblijt	Gronsveld
		Bunde	Gulpen
		Cadier en Keer	Maastricht
		Eijsden	Margraten
			Meerssen
			Mheer
			Noorbeek
			Schimmert
			Sint Geertruid
			Sienaken
			Ulestraten
			Vaals
			Valkenburg-Houthem
			Wittem
			Wijre